

ПЛУГ

Р

Г

У

Ъ

8 СЕРПЕНЬ

1931

MS

60 коп.

Р L U Г

ПРИЙМАЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТУ
НА ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ
КРИТИЧНИЙ ТА ГРОМАДСЬКО-
ПОЛІТИЧНИЙ МІСЯЧНИК
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СПІАКИ
ПРОДЕТАРСЬКО-КОЛГОСПНИХ
ПИСЬМЕННИКІВ

П Л У Г

VII РІК ВИДАННЯ

Журнал важить на ударника-пролетаря радгоспу, на ударника-колгоспника, на комсомольця, вчителя, вишивача, на партійний та радянський актив. Журнал через художню та критичну творчість бореться за соціалістичну перебудову села, за викорочування решток селянської дрібновласницької психології, за соціалістичний побут на селі.

В своїй теоретично-критичній роботі журнал бореться за діалектично-матеріалістичну методи в мистецтві й, зокрема, в літературі. Журнал бореться за мистецтво—зброю соціалістичного наступу. Журнал бореться проти буржуазно-куркульської тенденції в літературі і критиці, проти великого правого й „лівого“ опортунізму в літературній теорії та практиці.

ALLUKRAINISCHER
VERBAND PROLETA
RISCHER KOLLEKTI
VISTENSCHRIFTSTELLER

PFLUG

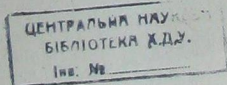
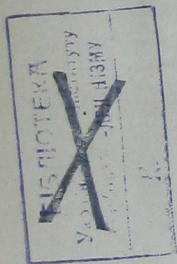
GESELLSCHAFTLICH
LITERARISCHE
UND KÜNSTLERISCH
KRITISCHE MONATS
S C H R I F T
VII. JAHRGANG

VERLAG „LITERATUR UND KUNST“

ВСЕУКРАЇНСЬКА СПІЛКА
ПРОЛЕТАРСЬКО-КОЛГОСП
НИХ ПИСЬМЕННИКІВ

П Л У Г

ЛІТЕРАТУРНО-ХУ
ДОЖНИЙ, КРИТИЧ
НИЙ ТА ГРОМАД
СЬКИЙ МІСЯЧНИК
РІК ВИДАННЯ VII

1 9 3 1
С Е Р П Е Н Ь

№ 8

ЛІТЕРАТУРА і МИСТЕЦТВО

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі Українського Друку“, „Картковому Репертуарі та інших покажчиках Української Книжкової Палати

ОБКЛАД. ХУД. МЕЯ

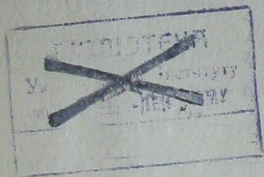
Місцяліт 137 - жб.

Зам. 1054.

ДВОУ УПП. 7 Друк.

ім. Фрунзе. Харків,

Донець-Зазаржев., 6

ПИЛИП ЗАГОРУЙКО
ТРАКТОРИСТ ВАСЯ
(З а к і н ч е н н я)

III

ВАСЯ працює в радгоспі. Тільки тут він, нарешті, вільно зітхнув. Кожен день після роботи залишався в нього вільний час, який він використовував для себе. Повернувшись з поля після роботи, зразу ж біг у лікнеп. Гарячково, з захопленням ковтав кожне слово, сказане учителем, і без кінця дивувався, що на світі є так багато цікавого. Коли ознайомився з рисунком літерів і міг складати їх в слова, ще з більшою охотою, з більшим запалом брався за учобу.

— От захочу й напишу своє ім'я. Де тільки буду, скрізь можу залишити по собі слід: „Тут був Вася й робив те то.“ —

В грудях росла радість, що хвилювала лоскотно. Одне лише бажання опанувало Васю.

— Вивчити все. Якнайбільше знати. Бо стільки на світі є цікавого, незнаного ним. Він бачив у сельбуді бібліотеку. Бачив книжки, маленькі і великі. Багато їх там було, й різні. Книжок триста було. А коли ж їх перечитаєш? А перечитати конче треба для того, щоб усе впізнати. Може по других місцях є ще й інші книжки, ще більше. Хто його знає. Вася не був там і не бачив. Невеличка сельбудівська бібліотека здавалося йому дуже великою й неосяжною, бо він тільки недавно опанував зміст лише кількох слів, складених з літер, які вивчив.

Жага учоби підганяла Васю, й він поспішав. Іноді до ранку не скліплював очей, а, залізши куди небудь у куточок, просиджував над букварем. Спонукало його до учоби ще й те, що одного разу, Чумак, якимось знайшовши Васю в кутку над книжкою, поплескав його дружньо по плечах.

— Учись Васю, вчись. Станеш письменним, то ми тебе на тракторні курси пошлемо. Бо на весну трактористи в радгоспі будуть потрібні.

Вася підвів голову й з недовір'ям глянув на Чумака. Пробував було усміхнутися, на мить розкривши рота, але зразу ж стер посмішку.

— Жартуєте.

Ні, не жартую. Пошлемо. Трєба буде когось посилати, так чому ж не послати тебе. Тільки, я ж кажу, посилатимемо тих, хто буде добре письменний.

Обое замовкли. Вася нервово пальцями перебирав сторінки книжки, міцно затиснувши губи.

— От, як би й справді посдали, — несміливо думав. — Учився б я день і ніч. А потім став би трактористом. Завів машину й тільки попахкуй в степу.

Аж усміхнувся до себе. Весело стало.

Уявив себе на тракторі, за стерном, а позаду плуги перевертають землю. А він лише прислухається, як б'ється тракторове залізне серце.

Чумак спостерігав Васю. Бачив, що якійсь зміни відбуваються у його голові, й собі усміхнувся. Звернув увагу на вищерблені Васькові зуби й перевів розмову на інше.

— Як же ти з своїм господарем? Розквитався?*

Вася підвів очі.

— Ні, не розквитався.

— Він тобі зовсім не заплатив, чи що?

— Ні.

— І ти йому подарував?

— Ні, не подарував. Справа зараз в суді.

— Не даруй глитаєві. Треба зробити так, щоб він знав як обдурювати.

Чумак попросився й пішов, залишивши Васю з розбурканими думками, що завихорили в голові.

— Курси, учоба. Трактористом. — Все це переплуталось і кружало в безладді. Хотілося скорше опанувати письменністю, знанням, щоб бути розумним і корисним. Ще з більшим завзяттям взявся за книжку.

На ранок прийшов з робіткому секретар і подав Васі повістку.

— Тебе викликають до суду. Через три дні поїдеш до району.

Вася від несподіванки злякався.

— Якого суду?

— А з Микитою Скибою. Забув чи що.

— Так, так. Я й справді забув.

— Запам'ятаєш, що через три дні.

— Запам'ятаю.

Секретар повернувся й пішов було, але повернувся знову.

— Ти заяву до спілки подав?

— Ні.

— Так подавай. Ти ж маєш повне право бути членом спілки, а потім і комсомольський осередок відвідуєш. Підучишся, то і в комсомол іди. Тільки таким як ти і комсомольцем бути.

— А ти комсомолец?

— Комсомолец — з гордістю відповів секретар. Вже два роки комсомольцем.

Вася хотів було ще щось запитати, але розгубив думки недовладні й зніяковіло стояв на місці, кліпаючи очима. Потім зірвався й хутко піов у стайню. Виводив коней, запрягаючи їх до плуга і думав про сказане секретарем. Коротеньке по відомлення, кинуте про комсомол, збентежило до краю Васю, розворушивши нові думки.

І вже в полі, підганяючи коней, він усміхнувся собі й шепотів час від часу:

— Комсомолець.

Це слово якось особливо згучало. Він ніяк не міг натішитися ним. Воно набирало надзвичайного змісту в його уяві.

— Комсомолець Вася Перепелиця буде членом спілки і членом комсомолу.

Хотілося підстрибнути. Пробігтися вздовж гін по ріллі, вигукуючи на весь степ, що б почувли усі що він буде комсомолець. Хотілося поділитися з ким небудь радістю, що розпирало груди, але боявся сказати суровому робітникові, що ходив за плугом. Робітник цей був непривітливий, мовчазний. Лише іноді він сердито погукував на Васю, коли той заворониться, й коні виходять з борозни.

Він був уже підстаркуватий струджений чоловік, що добре пам'ятав панську економію, яка далася йому в знаки. Він був неписьменний, але уперто не хотів учитися бо не вірив, щоб письменність принесла йому користь на старість. Проте, коли підчас обіденої перерви, Вася, поханцем поївши, витягав із пазухи книжку і починав читати, він мимоволі й собі прислухався. Жував понуро хліб та час від часу байдужим оком дивився через Васине плече в книжку. Бачив рівненькі ряди літер, що в його очах здавалися одною суцільною, нічого не значущою, лінією. Прислухався до читання й знизував плечима. Чув, що багато якихось нових слів говорить Вася, і всі вони виходять так складно — дивувався.

— Звідки він знає ці нові слова? Може й справді їх можна вчитати з книжки? І ще з більшою цікавістю прислухався до того, що читав Вася.

— Невже ото справді так написано в книжці, як ти читаєш?

— Авже ж що так. — І Вася гарячково починав пояснювати старому робітникові значення літер. Схоплювався на ноги, брав до рук істика й креслив на свіжій ріллі якунебудь літеру. Креслив великі літери тому, що в очах робітника, коли він дивився в книжку, літери зливалися до купи. Його око не звичне було поки що відрізати одну від одної, бо вони були дуже маленькі, а він привик до великих річей.

— Бачте, оце „кінь“. Розумієте: „кінь“. Ото кінь стоїть собі і хрумає сіно, а це написано: „Кінь“.

Робітник з недовірям косо поглядав на Васю, проте запам'ятовував окремих літер, і коли був на самоті, оглядався чи немає нікого навколо, починав креслити на землі ті візерунки, що запам'ятовував, komponуючи з них слова. Довго мовчки стояв і дивився, дивуючись з самого себе. Іноді підіймав в землі у дворі радгоспу

який небудь папірець чи шабатурку від цигарок і намагався читати. З великими труднощами розбирав, але не вірив собі. Ховав до кишені прочитане й при нагоді показував кому небудь з письменних робітників.

— Прочитайно, що тут написано.

Йому читали, й робітник з задоволенням, ледве стримуючи посмішку, радів, як дитина з своїх успіхів.

— Це ж не така вже й мудра штука, — бурмотів сам до себе.

Одного разу попросив у Васі книжку.

— А ну дай, прочитаю я.

— Хіба ж ви умієте читати?

— Попробую.

Робітник взяв до рук книжку й негнучкими пальцями перегорнув сторінку. З хвилину мовчки дивився, а а потім повільно тримтливим голосом прочитав.

„Машина — наша сила“.

Це було вперше прочитане вголос, і він, почувши свій голос, зніяковів. Тому то такий тримтливий був у нього голос. Почувши прочитане, він здивувався собі ще більше ніж Вася, що з розкритим ротом дивився на робітника.

Вася глянув у книжку, перечитав тількищо прочитане, перезірив.

— Хто вас навчив читати? Коли ви навчилися? — допитувався він, радісно схвильований.

— Від тебе навчився. Ти мене навчив.

Вася радів. Буйна радість розпирала груди. Усім єством опанувала невтримана веселість. „Сам навчився і другого навчив“, — думав він. — „Вже й користь приніс“.

— От бачите, що то письменність — помовчавши з хвилину, промовив Вася, й обличчя його зробилося задумано серйозним. Посмішка злиняла, ніби хто стер її.

Обое мовчки сіли в тінь під воза, кожний зайнятий собою, своїми думками. Аж поки не кінчився робітний день, мовчали. Кожен був зайнятий думками, що виникли раптово, заповонивши голову. Їх було так багато, і всі вони були такі незвичайні, нові, що не можна було впоратися з ними. Линули, як весняна вода, як повідь, що з кожною хвилиною прибуває, штурмуючи гать.

Ідучи в радгосп, заговорили якомсь несподівано разом.

— Сьогодні зустрінемось у лікнепі.

— Зустрінемось.

І вже мовчали, аж поки не розійшлися. Цим було сказано все, більше нічого було говорити, хоч і хотілося сказати багато.

Вася зразу ж від стайні пішов до робіткому. На порозі затримався, бо хотів повернутися в гуртожиток, але його побачив Чу-мак.

— Ну, ну заходь. Маєш якусь справу? Розкажуй. — Він нахилив голову над паперами й з підлоба стежив за Васею. Цікаво було спостерігати цього хлопця, з яким відбувалися на очах такі великі

зміни. Ще недавно був забитим наймитом у куркуля. Ховався від профспілки, боявся її, як вогню, а ось зараз як він виріс за такий короткий час. Навчився грамоти, ні одних зборів не пропустив. „З нього будуть люди“, — вирішив Чумак, відкладаючи на бік папери.

— Так що ж там у тебе є? — ще раз запитав він.

Набравшись духу, Вася зробив крок до стола.

— Хочу заяву подати до спілки і...

— Що?

— До комсомолу, — тихо вимов він, ніби боявся, щоб його за це не покарали. Стояв перед столом і то червонів, то блід. Нервово смикав себе за край потріпаної блюзи, не підводячи голови.

Мовчав Вася, мовчав і Чумак, перегортаючи якусь книжку, що лежала на столі під руками. Пригадував своє наймитування, микання він „хазяїна до хазяїна. Нарешті підвів голову й серйозно, відрубуючи кожне слово, заговорив:

— Це добре, що ти сам дійшов до такого висновку. Тільки організованим добре боротися з куркульнею, бо неорганізованого можуть з пантелику збити, затоптати. Давай свої заяви й з сьогоднішнього дня вмикайся в громадську роботу. Відвідуй збори, засідання. а там видно буде. Коли захочеш — учись, допоможемо. Розумієш?

Вася слухав Чукама й не вірив своїм вухам,

— Дадуть змогу вчитися. А стільки ж треба знати. На світі так багато цікавого, й тепер він усе, коли захоче, коли постарается, буде знати. Можна буде вчитися — забувала думка.

Хотів стрибнути, стиснути Чукакові руку, але стримав себе, бо не знав, як той реагуватиме на його радість. Насунув низько на очі шапку й хотів було вийти, але його затримав Чумак.

— Ти ж не забудь, що післязавтрього тобі треба поїхати на суд з колишнім твоїми господарем.

— Я знаю.

— Дивись, щоб він тебе не обкрутив, бо то добрий крутий. Він може обвести навколо свого пальця.

— Не обкрутить. Я вже знаю, що мені робити. Навчився. Набрався вже трохи розуму.

Не йди на мирову! — гукнув навздогін Чумак.

Вася не знав, за що йому взятися. Розмова з Чукаком збентежила його вкрай. Ходив по подвір'ю радгоспу схвилюваний, радісний. Не хотів йти в душний гугожиток. Білося серце, ніби вискочити хотіло з грудей.

Вийшов з радгоспу й попростував улицею, ще й сам не знаючи, куди й по що. Йшов без всілякої мети, керований хвильним почуттям, що навалилося на нього.

Сільська вулиця була порожня й темна. В хатах не світилося. Мабуть давно вже мешканці повкладалися спати. Іноді, порушуючи сонливу тишу, за селом валували собаки.

Хотів вже повернутися до радгосту, та мусів зупинитися, бо недалеко від себе почув дуже знайомий голос — на хвилину став

і прислухався. Говорило двоє: один притишено шепотів раз по раз хахикаючи, другий басовито гув, ніби з бочки.

Це був голос Микити Скиби. Впізнавши свого колишнього господаря по голосу, Вася хотів повернутися, але постаті виринули з темряви й раптом стали перед ним. Усі троє зупинилися, зніяковівши. Вася не знав, як йому тримати себе. Чи треба признаватися до Скиби, чи ні. Стояв з опущеною головою, ніяково почувуючи себе. Нарешті першим заговорив Скиба.

— Це ти Васю?! — Роблено радісним голосом заговорив він, приховуючи свої справжні почуття. Ступив крок уперед, простягаючи руку.

Вася шарпнувся вбік, ніби опечений. Але зараз же й зупинився. Його щось стримало. Не хотілося чомусь піти зараз же від Микити. Розбирала цікавість послухати, що він скаже, що буде пропонувати. Стояв у кількох кроках і вичікуючи дивися на свого господаря, що запобігливо розставивши руки, намагався лагідно усміхатись, ніби не помічаючи Васиного руху.

— Нарешті надумався — привітливим голосом заговорив.

— А я думав, що ти й зовсім відцураєшся мого хліба, соли, мабуть радгоспівський хліб гірший від мого, га? Ну, що ж на віку, як то кажуть, як на довгій ниві. Треба всього попробувати, так і тобі.

Раптом Скиба замовк, бо крізь темряву побачив іронічну посмішку на Васиному обличчі.

— Так ти що ж? Вертаєшся чи ні? — Заговорив знову, стримуючи себе, бо починала кипіти злість.

Цей хлопчисько, наймит за останній час зробив йому стільки неприємностей, що було чому злитися, а той тепер мовчить, та ще й ширить зуби.

— Ти до мене вертаєшся чи може прогулянку робиш у такий пізній час? — Скрипуче видувив з себе. — Чого ти смієшся? Чому тобі весело.

— І не думав до вас вертатися. Мені й у радгоспі добре.

— Ах, ти ж!.. — Вигукнув було Скиба та зразу ж узяв себе до рук Пригадав собі, скільки наробив неприємностей своєю запальчивістю. До суду дійшло з оцим шмаркачем.

„Треба з ним лагідно“ — вирішив. Переборов себе й заговорив спокійно.

— А ти б Васю, кинув слухатись поганих людей, та жив би своїм розумом. Що воно тобі допоможе оте твоє копірвання в минулому. Всього бувало, але ж не обов'язково пригадувати всі образи, бо коли почнеш розплачуватись з усіма, то ні часу, ні сили не хватить. Хіба ж я тебе так уже й кривдив, що ти аж до суду мене потяг. Ну, вдарив там раз, але ж за діло. А хіба не було за що. Ти ж новісінького плуга мені зламав, а тепер ти знаєш, скільки коштує. Або ті гицлі не скривдили мене, забивши серед білого дня собаку. То ж ліпше людини був собака. Такого вірного вартового треба пошукати. Забили, ну й що ж мені з ними

робити. По твоєму, їх також треба було б повбивати, чи що? Мовчу. Терплю. Бо, як то кажуть, терпеливому й бог помагає. Поможє й мені. А ти зразу до суду. Ех, Вася, Вася! Ну давай підем до дому та забудемо про всі пригоди, нехай їм грець. Я ж таки не кинув думки усиновити тебе. Ти ж знаєш, що в мене нікого немає, один ти й залишився наслідником моїм.

Розтавив широко руки, ніби хотів пригорнути до себе Васю, що весь час слухав, усміхаючись.

— Ні, до вас я не піду,—уникаючи Скибових обіймів, роздільно відповів Вася.— Навіть не збирався.— Й круто повернувшись, хотів було вже йти до радгоспу, але на хвилину зупинився.

— Не забудьте, дядьку Микито, що післязавтра суд. Не з'явиться, заочно судитимуть, гірше буде.— Вигукнув і зник в темряві.

Микита Скиба ніби вгруз у землю. Остовпіло стояв, не маючи змоги ворухнутися, наче спаралізований.

З його залякlosti вивів чоловік, що з ним ішов.

— Підемо куме,—тихо вимовив.

— Так що ж це таке: глум, сміх, чи що? Щоб я перед якимсь шмаркачем та ще й кланчив, га?— Ніби прокидаючись зі сну, заговорив Микита, розтираючи собі лоба.

IV

Вася не знав, що йому робити з такою великою сумою грошей, яку він одержав по виконавчому листові з Микити Скиби.

— Чотириста карбованців, чотириста карбованців...— шепотів він сам до себе й з якимсь ляком дивився на засалені банкноти різної вартости, що лежали перед ним купою.

— Що я робитиму з ними? Навіщо мені стільки грошей?

Його гнітила велика сума грошей, яких він стільки ніколи не бачив. В суді він, почувши вирок, просто перелякався, хотів був відмовитися, та якось стримався. Просто не вірилося, що він їх стільки одержить. Навіть скептично поставився до цього.

— Так і дасть дядько Микита чотириста карбованців. А як же, розставляй кишені,—подумав він, знаючи Микитину вдачу. Не вірилося, щоб з Скиби могли стягнути щонебудь для нього.

— Хто його примусить.

Але коли виконавець приніс у робітком для Васі гроші й, перерахувавши, простягнув їх хлопцеві, той аж тоді впевнився, що чотириста карбованців належать таки йому. Була хвилинка, коли йому шкода ставало Микиту, але це було одну мить. Одна лише думка залишилась: що йому робити з такою великою сумою? Де діавати ці гроші?

Коли пішов виконавець, Вася запропонував Чумакові, щоб той забрав гроші для робіткому.

— Заберіть їх. Для чого мені стільки грошей,—ніяково почувуючи себе, говорив він й намагався навіть не дивитися на них. Йому було соромно що так легко, так скоро він розбагатів.

Чумак лише усміхнувся на Васині слова.

— Це ж дуже багато,— правив своєї Вася. Куди я їх діватиму?

— Місце знайдеться,— заговорив Чумак, підводячись з місця. Гроші тобою зароблені, значить твої. Ти можеш на частину купити облігацій, а за решту вставиш собі зуби, вибиті Скибою та справиш одержу.

Так то, Васю. Гроші твої.

Несміливо згорнувши зі стола жмутом гроші, Вася засунув їх до кишені й пішов до себе. В своєму кутку знову розклав їх перед собою, задумано дивився на них.

Цілу ніч думка про гроші не давала спати. Повертався з боку на бік і скільки не намагався заснути, проте сон уперто утівав, а до голови уїдливо лізли гроші: то купа потертих банкнот вистала перед очима, то починала зриватися й кружляти, як метелики навколо голови. Десь з темряви виринав Микита й захекано ганявся за ними, ловив їх, а вони уперто утікали від нього й летіли до Васиної кишені.

— Чортова морока мені з цими грішми,— прокидаючись зі сну, сердився Вася й намагався відігнати думку про гроші.

На роботі Васі не давали проходу. Хто не зустрічав його, всяк нагадував йому про гроші.

— Правда, що ти одержав з свого бувшого господаря чотириста карбованців?

Вася уникав розмов на цю тему, промовчував відповідь, проте товариші не відставали.

— Загордів наш Васько. Капіталістом став, що й говорити тепер з нами не хоче.

Такі розмови ображали до сліз.

— За що вони сміються? Хіба я винен, що мені їх присудили?

Інші фантазували та давали поради.

— Ти б собі чоботи хромові справив, костюм суконний синій та й випить би з товаришами не шкодило б. Нехай би й ми знали, що ти стільки грошей одержав.

Усі ці поради, жарти, та безкінцеві розмови так обридли, що він примушений був ще раз звернутися до Чумака.

— Скажіть, де купити облігацій? Заберіть, у мене гроші до ста чортів. Нехай вони проваляться із Скибою разом.

— Скільки ж ти жертвуєш?

— Та всі.

— Всіх не треба. Досить буде й 50 на оборону країни і на 150 купиш облігацій позики індустріялізації. Решта двісті карбованців здадуться й для тебе, бо робітком вирішив послати тебе на тракторні курси. Завтра, мабуть, і поїдеш. Треба збиратися. На курсах гроші здадуться для книжок тощо.

Вася хотів щось сказати, але так і залишився з розкритим ротом і здивовано дивився на Чумака. Він знав що його малося на на увазі послати на курси, але не припускав, щоб це сталося так скоро. Підшукував слів, та вони не йшли на язик. І думки з голови вилетіли геть усі. Порожня голова зосталась. Стояв, розгублено

каіпаючи очима. То червонів то блід від хвилювання. Ніяк не міг очуматись від цієї звістки.

— Ви правду кажете?

Чумак підвівся з свого місця й, підійшовши до Васи, поклав йому на плече важку руку. Відхилився трохи назад і подивився в очі.

Його зіниці тепло іскрилися сміхом.

— А ти думав, що ми жартуємо з тобою, так само як і колись твій господар. Чого ж тут жартувати? Ти справжній сільський пролетар і маєш повне право на те, щоб послати тебе на курси. Тепер ти до того й організований, бо член спілки. Завтра заскоч до робіткому й забереш членського квитка. На курсах учись та не губи зв'язок з комсомолом. Там є свій осередок, відвідай його, не пропускай зборів то й до комсомолу приймуть. Так то.— Говорив Чумак, лагідно усміхаючись.

— А тепер іди спати. Завтра треба буде поранше встати, щоб дещо зробити. Часу тратити нічого.

Нестямився, як і ніч пройшла, що на початку здавалася такою довгою. Схопився, хлопнув у гаряче обличчя крижаною водою й побіг до робіткому. Все боявся, що запізниться. Хоч і було ще рано, проте Чумака в робіткомі застав. Він сидів за столом і зосереджено читав якісь папери. Побачивши Васю, підвів голову, відриваючись від роботи.

— А, ти вже прийшов. Молодець. Зараз буде підвода, надійде решта хлопців і поїдете. А тим часом, розпишись отут.

Розписавшись, Вася взяв до рук червоненьку маленьку книжечку. Це був членський професійний квиток. Він довго дивився на нього, й обличчя зробилося строгим, задумливим.

— Тепер ти уже організований, — перервав мовчанку Чумак. На дворі почувся шум. Підїхала підвода та надїйшла решта робітників, що відряджалися на курси.

Збиралися недовго, бо все, що треба було для дороги, кожен з відряджаємих заготовив ще вчора ввечора. Та й готовити було нічого. Всі були наймити та робітники колишніх панських економій. За ціле своє трудове життя не могли стягнутися навіть на добру одєжу. В кожного майна було — на оберемок взяти. Тому то збори в дорогу й часу багато не забрали.

Майбутні курсанти кидали на підводу, що дав їм радгосп, клунки із манаттям й заходили до робіткому. Кожному хотілося, ще хоч кілька хвилин побути в своєму оточенні. Кожен мав ще яку небудь справу.

— Поїдьмо — запропонував хтось з курсантів.

— Поїдьмо.

Прошалися з Чумаком. Давали обіцянку опанувати якнайскорше науку й повернутися в радгосп на тракторах.

Вася весь час мовчав. Хвилювала його і подорож і курси майбутні. Навіть лякався трохи він. Боявся за себе, чи впорається він з тими незнайомими, невідомими знаннями, які стоять перед ним.

„А може я не зрозумію, не збагну чого, тому вчитимуть мене? Тоді що? Як мені повертатися до радгоспу, до своїх товаришів? Може не їхати, поки не пізно? —

На мить закралася ця думка до голова, але зараз же і зникла, бо прогонив її геть. Відкидав, як нікчемне недовір'я до своїх власних сил. Віра в майбутнє брала верх, вселяла бадьорість, і зникли сумніви. Юнацька буйна фантазія розгартала мрії привабливі, й в уяві малювалося майбутнє.

„Радгоспівські лани розлогі та широкі, і він серед них на залізному коні — розорює їх. Тільки голубий димок схвачується та тирса кланяється в ноги“.

V

Крок за кроком уперто опановував Вася змістом рушійної сили, захованої в залізній покривці трактора. Кожен день перебування на курсах розкривав йому простоту механізмів, що на початку здавалися таємницею. Непомітно збагачував свою мову новими словами. Іноді ловив себе на якомусь терміні, на мить задумувався, дивуючись собі:

„Це ж я, наймит, що тільки й знав батіг, бійку, біль та ще деяку обмежену кількість слів, що своїм змістом викликали в уяві важкі часи, що визначали пригнічений стан людини та безвільну його рабську покору й зверхність сильного над кволим. А ось тепер стільки нових до цього часу незаних слів. Вони мають новий зміст, породжують нові думки“.

Васі здавалося, що ці слова брешуть, як слова пісні. Тому він іноді, на самоті, коли нікого не було навколо, шепотів різні назви тракторного мотору.

— Циліндри, толок, розподільний вал, карбюраторі, картер..

Викликав в уяві яку небудь частину, починав пригадувати її функцію. Опановуючи знанням, відчував, що ріс кожен день, кожен день. Усвідомлював складність машини й разом відчував велетенську вагу цього нового чинника, що так переможно йшов у сільське господарство на лани радгоспівські, на обніжки селянські розорювати межі, творячи там революцію.

Нова обстановка, нове оточення захопили Васю й несли, мов на крилах. Не помічав, як проходили дні. Пролітали вони, чергуючись один за одним. Зовні ці дні упертої учоби здавалися однакові, розбиті на теоретичну та практичну учобу, але, обмірковуючи кожен з них окремо, бачив, що вони різняться один від одного своїм змістом. Що новий день, то новий щабель на вершину знань, на вершину свідомості. Вчорашній день, проведений так само як і сьогоднішній, все ж таки був відмінний, бо залишив по собі більше змісту.

На курсах Вася познайомився з новими людьми. Найшов нових товаришів. Здавалося на перший раз, що всі однакові, наймити такі ж самі, як він, і всі мають однакову думку. Але придивляючись, вивчаючи кожного, Вася приходив до висновку, що курсанти

не всі однакові. Не однаково думають і роблять. Не всі розуміли складності боротьби, й дивувався Вася з того, що є й такі робітники-наймити, які чомусь навіть незадоволені з курсів.

Васин сусіда по варстату Федір Якимчук, похмурий високий парубок завжди чомусь незадоволений. Кожен раз він намагається уникнути важкої роботи, кожен раз він бурчить собі під ніс про "непорядки" на курсах. Він і теоретично, й практично відстав від інших курсантів, проте уперто, з якоюсь настирливою тупістю не хоче навздоганяти. Не хоче ліквідувати огріхи своїх знань.

— Нащо мені оце здалося? — Говорив він іноді Васі. — Що я світ з цією наукою переживу чи що. Поле не потребує багато розуму та науки. Воно не вимагає крутити мізками. Прийшла весна, — сій; прийшли жнива — збирай. От і все. Робиш, бувало, в свого хазяїна без усілякої мороки. Цілий день робиш чи волами, чи кіньми, а прийхав увечері з поля, худобу заповрав і вільний. Думати не приходилося. А тепер думай, що аж шкура тобі на голові тріщить. Над кожною дурницею думай. Хотять з нас інженерів поробити. А я не хочу, я хочу бути тільки погоничем та й годі. Хай собі вчаться ті, кому охота вчитись. От візьму й знову наймуся до свого хазяїна. Не треба мені ні курсів, ні радгоспу. У хазяїна мені краще жилося.

Вася вислуховував бубоніння Федора й здивовано застигав у задумі.

„Невже є ще й такі, що не вірять у переможну силу машини?“ — і тут же сам собі відповідав: — отже, є. Але чому? Чому він не вірить у силу трактора, в машину, що дає стільки нового незнаного для людини, яка весь вік поневірялася“.

Не міг відповісти собі на питання, які заповнювали йому голову. Не знав, що сказати — відповісти завжди похмурому Федорові, який чомусь був незадоволений з свого становища, з тих знань, що намагалися йому вкласти в голову. Лише здивовано дивився на свого сусіду й з більшим завзяттям брався до роботи. Хотів довести на ділі, що Федір помиляється, що це не так.

Федір похмуро поглядав на Васю й злісно усміхався.

— Хочеш вислужитися. Ну, й чорт тебе бери, вислужуйся, а мені й так добре. Повставляв собі золоті зуби й думаєш, що вже бога за ноги впіймав.

Васю ображав Федорів натяк і він замикався в собі. Цілими днями мовчав, зосереджено працюючи біля свого варстату. Проте, ні на хвилину не спускав своєї уваги з Федора. Стежив за кожним його рухом, за його роботою. Впадали в очі часті відлучки Федора з курсів. Іноді повертався він ще більше похмурий, або якийсь буйний, скаженіючи з кожного випадку, з кожного слова. Починав лаятись зо всіма. Чіплявся до Васі.

— Ти шмаркач, молокосос, думаєш мене вчити. Обідив свого хазяїна, пограбував його, а тепер ще й когось думаєш навчити. Ні, браток, не на таких ти напав. Мене нічого вчити. Я вже вчений. Добрі люди мене навчили.

— Ти мабуть п'яний, Федоре?

— А хоч би й п'яний, так що? Не за твої упився, а за свої. Чесною працею заробив і пропиваю, а ти потрабував. Хазяїна на все село жебраком зробив.

Вася розгублювався зовсім. Не знав що сказати, як захистити себе від нападів Федора.

„Може він правду каже“, — не раз думав, але зразу ж і відкидав цю думку геть. Заперечував і собі, і Федорові. Проте, довести Федорові, що він помиляється, не міг. Не було в нього слів відповідних, не мав життєвої практики, щоб уміти переконати, довести, що його товариш помиляється. Хотів поговорити з ким небудь з комсомольців, розказати про те, що Федір до нього чіпляється, але не наважувався. Соромився й стримував себе. Федорові причіпки спричинялися до того, що Вася почав ще з більшим запалом, з більшою увагою проробляти ті питання, які розглядалися в комсомольському осередкові. Знав, що коли буде підкований, коли озброїться знаннями, тоді зможе заперечувати йому. Всіма силами намагався заповнити ту прогалину в знаннях, яка була в нього. Тому був уважний на учобі. Не пропускав жодних зборів.

— Подавай заяву до комсомолу, — яюсь, зустрівши Васю, поради йому секретар комсомольського осередку.

— А чи ж я справляюся з тими завданнями, що покладається їх на комсомольців.

— Справишся. Побільше сміливости, й усе буде гаразд.

Вася довго вагався, але прийшовши до висновку, що комсомол його навчить розуміти життя й таких як Федір — написав заяву. На другий день він був страшенно здивований тим, що Федір уже знав про подану заяву.

— В комсомол лізеш, — зісно процідив крізь зуби.

Вася, розгублено мовчав, перекладаючи на своєму варстаті інструменти. Його вразила Федорова поінформованість.

„Звідки він міг так скоро довідатись?“

Нічого не відповів. Занурився в роботу й намагався навіть не дивитись в той бік, де стояв Федір.

— Так, так... спочатку комсомольцем, а потім партійцем будеш, а ми, робоча худоба, робитимемо. Чорта лисого поїдеш на мені! Не на такого напад! Дзуськи! От візьму і кину до дідька й знову подамся у найми.

Не зрозуміло було Васі, чому сердиться Федір, яка причина його незадоволення. Здавалося, що такий же робітник-наймит, як і всі, а от чому то незадоволений. Весь час обурюється, других підбиває. Все йому не так, все йому не подобається.

„А може він не наш“ — неміливо закрдалася до голови думка: „Може він такий же, як мій колишній господар Скиба“.

Думки перебив дзвінок, що повідомляв про кінець роботи. За стіною затишав мотор трактора, який працював ще по інерції. Вихлопував все рідше, й рідше, аж поки не затиш зовсім. Транс-

місії кволо обернулися востанне, зашелестівши пасами, зупинилися. В майстерні чувся поодинокий брязкіт заліза та стук молотків. Де-то з робітників докінчували свою роботу й підходили мити руки.

— Товариші! Всі в червоний куток, на збори. Довго затримуватись не будемо. Розв'яжемо одно питання, й усе.

Хутко збиралися в червоному куточку робітники майстерні та курсанти. Розсідалися на лавах і чекали. Дехто виходив у вузький коридорчик курити. Хтось закурив у Червоному, і синюватий димок звився над головами, танучи під стелею, й, засмерділо мажоркою.

— Ану, хто там курить? — Загукала курсантка Паша, що була прикріплена доглядати Червоний куток.

— Це ти, Федоре? Вийди мені зараз. Що за некультурність? Бач, що скрізь понаписувано: — „палити заборонено“, а ти смалиш. Ти ж не один тут. Коли ж всі почнете смалити, то й стеля зірветься.

— Розторохтілась!.. Замовкни до дідька. Культурна знайшлася, — визвірився на неї Федір. — Хоч, то й зовсім із зборів піду.

Він було вже повернувся до дверей, щоб вийти, але мусів зупинитися, бо до нього загукали з усіх боків.

— При чому ж тут Паша, Федоре! Ми ухвалювали, щоб у Червоному кутку не палити, а тепер сами й порушуємо цю постанову.

— Ображатись нічого. Залишайся на зборах.

— Федір дуже образливий. Як мала дитина.

— Так може б йому няньку найняти, щоб носа втирала. — Пожартував хтось.

— „На злість залишусь“ — вирішив Федір і зупинився біля дверей.

Розпочалися збори. Доповідав завідувач майстерні. Говорив про мляві темпи в роботі, про прориви і в учобі курсантів, і в роботі над ремонтом тракторів;

— Скоро весна. Треба буде виходити в степ, а ми тягнемо, як на волах. Треба підтягнутися. Організувати ударні бригади.

Говорив доповідач. Робітники уважно слухали його. Були зосереджені, з серйозними обличчями. Вася сидів у кутку й час від часу поглядав на Федора, що стояв біля дверей, обпершись об одвірок. Стежив за його обличчям, яке кривилося не то від посмішки, не то від обурення.

В червоному кутку настала тиша. Доповідач кінчив. Відкинув на потилицю пасма білявого волосся, що спускалося на лоба й оглянувши робітників сів.

— Може хто хоче взяти слово для обговорення.

У відповідь була мовчанка. Кожен чекав, аж поки хто небудь не візьме слово першим.

— Розкачайтесь товариші. Беріть слово. — Виступив хтось з робітників. Спочатку несміливо, заїкаючись, сказав кілька слів, але пізніше, голос його вирівнявся, окріп, і він говорив уже спокійно, додаючи те, про що не сказав доповідач.

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА

БІБЛІОТЕКА

Вася слухав промовців, що виступали один по одному, й заздрав їхній сміливості.

„Чому я так не вмію складно говорити як вони“ — думалося йому. Ніколи так би не сказав. Треба мені ще багато вчитися.

Вносили пропозиції. Обговорювали їх. Протоплюючись крізь робітників, наперед до столу вийшов високий робітник. Він зупинився, обвівши всіх поглядом.

— Я товариші, замість пропозиції, оголошую себе ударником і викликаю на соцзмагання товариша Дмитрука. Прошу записати це до протоколу.

— Ще хто товариші?

У відповідь з усіх боків завирували вигуки:

— Запиши й мене!

— Я викликаю на соцзмагання!

До Васі підійшов курсант, що приїхав разом з ним до радгоспу, сіпнув його за рукав і заглянув в обличчя.

— А ти ж чого мовчиш? Не хочеш бути ударником чи що?

— Чому ж? — Вася зашарівся й зніяковіло опустив очі.

— Так викликай кого небудь на соцзмагання.

— А кого ж викликати?

— Виклич Федора. Його ще ніхто не викликав, та й взагалі треба його підтягнути, а то ліниться він. Дурника строїть.

Вася з хвилину дгався, набираючись сміливості. Перемігши свою сором'язливість, проштовхався наперед. Зупинився перед столом і розчервонілий став. Лице йому горіло вогнем. Сердився в думці на себе за сором'язність і мовчав. Слова вилетіли з гомови, й не знав з чого почати. Що сказати робітникам, які дивилися на нього, тепло усміхаючись.

— Жар, товариш Перепелиця, — підбадьорював голова зборів.

— Я оголошую себе ударником, тихо мовив Вася, страшенно хвилюючись — і викликаю на соцзмагання Федора Якимчука.

— Що? Кого він там викликає на соцзмагання! — рвонувся вперед Федір. — А може я не хочу зовсім з ним змагатися. Іч, знайшовся... — Осікся на останньому слові, бо бачив, що на нього звернено десятки здивованих очей. Зрозумів, що сказав щось недобре, від чого сам може потерпіти, тому замовк. Зустрівся сердитим поглядом з кількома парами очей і опустив голову.

Усі напружено мовчали. Чекали, що буде далі. Для всіх була несподіванкою Федорова заява. Хтось обізвався з гурту, кинувши насмішувато.

— Тоже мені робітник.

Почувалося, що зараз здійсниться буря протестів, заперечень. Кожний присутній ворушився якось повільно, ніби перевертав важкий тягар.

Голова зборів, помітивши хвилювання, що накоплювалося серед робітників, знову забрав собі слово. Він підвівся трохи блідий і, сутулячись, нагнувся вперед.

— Ти що? виклику не приймаєш? — Кинув він здушеним голо-
сом запитання.

У відповідь була мовчанка.

Голова зборів випростався і вже спокійно звернувся до всіх.

— Може хто думає, що ударництво та соцзмагання є обов'яз-
кове для всіх? — Він змовк і обвів допитливим поглядом збори.

— Ні. Ударництво і соцзмагання не є обов'язкове для несвідомих робітників. Обов'язковим воно є лише для свідомих, які вважають, що виконання наших плянів будівництва соціалізму, ударні темпи в роботі, застосовуючи метод соцзмагання, є справою честі, справою слави, героїства та відваги. Ці завдання вони беруть добровільно і добровільно виконують обов'язок перед своєю клясою.

Вася, ніби побитий, стояв біля столу з опущеною головою. В думці лаяв себе за свою повільність та несміливість.

За непорозуміння, що сталося ось зараз, усю вину брав на себе. Але знову обізвався Федір і перебив Васині думки.

— Я тож хочу бути ударником. Чому ж? Тільки мене не зрозуміли. Я хотів викликати Перепелицю на соцзмагання, але він поспішив. Ну, раз так сталося, то я виклик приймаю.

Він говорив уривчасто, похмуро. Не почувалося ширости в його голосі. Щось еовав Федір від присутніх за цими словами. Але сказане принесло полегшення всім. Ніби щось важке, що було в усіх на плечах, зсунулося.

Голова зборів з полегкістю усміхнувся.

— Питання вичерпано. Я певен, що ми пляна з ремонтом машин та учобою виконаєм до строку. Позвольте на цьому збори закрити.

VI

В майстерні всі дивувалися з тієї зміни, що сталася з Федором. Всі знали, що він раніше відставав у роботі, але тепер обігнав багатьох. Найбільше дивувався Вася. Спостерігав Федора і не бачив ніякої переміни в темпах його роботи. Все він робив так само повільно, в'яло, проте обганяв Васю, який прикладав усіх зусиль, щоб не відстати. Але це нічого не помагало. Федір, як і раніш, йшов з своєю роботою в перших лавах, а Вася відставав.

— Ударник, — насмішкувато говорив Федір, киваючи головою в бік Васи. — Він мене викликав на соцзмагання. Носа утри, шмаркачу, а потім уже викликай. Я знаю як треба робити. Тепер доганяй. Хотів і тут вислужитись. Це тобі не в радгоспі, де можна було дурника валяти.

Федір говорив уголос, щоб усі чули. Нарошне дратував Васю, намагаючись скомпрометувати його в очах робітників.

Вася червонів і хвилювався. Ці балачки доводили його до сліз. Ледею стримував себе, щоб не розплакатись.

— Що ж це таке? — думав він. — Роблю я не гірше як раніше, але ж чому то відстаю?

Шукав причини й не знаходив. Намагався взяти себе до рук, щоб бути спокійним, поміркованим під час роботи. Відганяв від себе усі думки зайві й зосереджувався лише на ділі. Невпинно, не покладаючи рук, робив свої вісім годин, але під кінець робітного дня наслідки були однакові з Федоровою роботою.

Якось до нього підійшов секретар комсомольського осередку. Постояв з хвилину перед варстатом, дивився на швидкі рухи Васині, що впевнено працювали, мовив:

— Ти відстаєш...

Вася не відповів. Так само хутко рухалися руки, лише здригнулися трохи.

Секретар помітив Васине хвилювання й лагідно додав.

— Я бачу, що ти працюєш старанно. Прикладаєш усіх зусиль, тільки чому ти відстаєш — не розумію. Ти б простежив за собою і... — Він не договорив, тільки виразно глянув у бік Федора.

Хотів уже було відійти, та зупинився знову, бо побачив, що Вася почав метушитися біля свого варстату. Він обдивлявся його з усіх боків, ніби шукаючи чогось.

— Ти чого шукаєш?

— Ключа.

— От бач, не кладеш собі під руками, засунеш де попало, що потім і сам не можеш знайти, а потім шукаєш. Тому й відстаєш. Вася почервонів.

— А воно й справді так, — подумав про себе, — за останній час я розгубився зовсім. Ніколи не знайду інструмента на своєму місці. Чи забуваю, де його кладу, чи що. Треба буде взяти себе до рук, а то зовсім розгубився. — Він уже хотів був кинути шукати ключа, й звернутися до Федора, щоб той дав на хвилинку свого, але побачив, що Федір як раз пригвинчував шруби.

— Не випадає якось просити. Подумає, що нарошне від роботи відриваю. Візьмуся за щось інше, а там може пригадаю, куди ключа поклав.

Було лише неприємно перед секретарем комсомольського осередку, що й досі стояв перед варстатом.

— Ех, ти ж Васю, Васю! — Докірливо покрутив він головою. — мабуть, що в твоїй голові якась думка погана засіла й шкодить і тобі й твоїй роботі.

Він повернувся й повільно пішов геть, залишивши розгубленого, засоромленого Васю, та Федора, що яхидно усміхався.

— Це ж ударник, — кинув він навздогін секретареві. — Викликав мене на соцзмагання, а сам...

Опускалися руки, відпадала охота працювати. Пригадував свої думки, свої мрії й шкода ставало себе.

— Не можу справитись, не можу здолати... Нікчемний я. Не під силу мені ця робота. Тікати звідси треба, — в розпуді думав Вася.

Відкрив грант й почав випускати з картера перероблене мастило. Дивився, як спускалося чорна маса, вилискуючи зеленкуватим відтінком і пригадував собі, що він робив сьогодні ключем.

— Розбирав диференціал, там був ключ мені потрібний, потім поклав його отут біля вільниці передач, але де ж він міг подітись. Глянув на картер, що спорожнів від мастила, трохи не крикнув. На дні лежав, ключ. Ухопив його до рук і хутко, глянувши в бік Федора, чи не стежить він, почав витирати паклею.

— Як він сюди потрапив? Не міг же сам упасти, бо я б почув коли б він подав. Може ненароком скинув. Але ж не може бути?— Заперечував собі Вася й дивувався з цієї події.

— Треба буде підтягнутися,— вирішив він,— запоминати, що та де кладу, а то ще й голову колись забуду.

Зробився настороженим до самого себе та уважним. Зроблене по кілька разів перевіряв, але, прийшовши вранці, дивувався з того, що частини мотора, які він вчора склав, були розібрані, шруби порозгвинчувані. Прочищені механізми засипані піском. Вся робота йшла на нівець. Треба було знову починати роботу з самого початку.

Це спричинилося до відставань.

Вася не витерпів. Схвильований, підійшов до завідувача майстерні.

— Я маю до вас скаргу.

— Кажи,— не відриваючись від роботи обізвався завідувач.

Ображеному Васі голос завідувача здався безучасний, байдужим, і він хотів був уже вернутися до свого варстату. Було образливо за себе, за свою роботу. Опустивши голову, стояв мовчки, думаючи над тим, що йому робити: чи скажитись, чи може сказати зараз, щоб його звільнили з курсів і надіслали до радгоспу. Однак він не в силі далі боротися з тим незнаним, невидимим ворогом, що переслідує його. Немає в нього твердості, немає сили й упевнености. Занадто він молодий і кволий.

— Я тебе слухаю.— Завідувач відірвався від роботи й, витерши паклею руки, почав скручувати цигарку, спідлоба дивлячись на Васю.

— Я хочу повернутися в радгосп,— випалив Вася.

В цей час радгосп з своїми широкими спокійними ланами здавався Васі затишним, прибавливим. Там не було у нього ворогів, а тут на кожному кроці хтось переслідує його, за щось мститься.

— Ні, таки треба повертатися в радгосп,— твердо вирішив він.

— Не можу я тут далі бути. Не вмію...

— Навпаки,— перебив його завідувач,— ти як раз умієш. За своїх добре, тільки чомусь відстаєш.

— Не вмію я боротись...

— Боротися? З ким?

— Я й сам не знаю. Мене хтось переслідує, мститься мені. От і сьогодні: те, що я вчора зробив, застав знову розібраним, навіть попсованим.

— Он як!— протягнув завідувач.— Тепер мені дещо починає бути зрозуміліше. Але ти не хвилюйся.— Він дружньо вдарив його по плечі.— Ми навчимо тебе не лише керувати трактором, але ще й навчимо, як треба боротися. Загартуємо тебе. Иди і працюй.

Вася повернувся до свого варстату заспокоєний. Працював зосереджено, уважно. Знову прийшлося перечищати та складати покупки, те що було зроблено вчора. Підчас перерви до нього підійшов Федір. Він був лагідний і добродушним тоном запитав:

— Як твої діла, Васю?

— Йдуть вперед помаленьку.

Федір глянув на спокійне обличчя Васі й затурбувався чогось. Забігав очима по тракторіві, біля якого працював, переніс погляд на варстат а потім на хлопця.

— Скоро кінчиш складати.

— Скоро.

— Та ну? — Перепитав здивовано.

— І немає в тебе ніяких поломак, ускладнень? Все на місці?

— А хіба що?

— Так, просто питаю,

Васю здивувала така заінтересованість Федора його роботою, але він не знав, чим пояснити це.

Боїться, щоб я його не обігнав — подумав він і заспокоївся на цьому.

Федір дійшов од нього чомусь роздратований, сердитий.

Надходила весна. Ставали довші дні. Сонце гріло ласкаво. Посинів сніг і починав місцями танути. В майстерні працювали завзятіше, з більшим напруженням. Вирівнювали прорив, підгонили ремонт машин. Курсанти готовились до іспиту, що мав бути дпями.

Ці дні були сповнені розмовами про весняний сів, про іспити, про майбутні польові роботи. Весняні дні вливали якусь бадьорість, підносили настрій у всіх. Якесь хвилювання охопило робітників. Найбільше хвилювалися курсанти. Кожен перевіряв себе, перевіряв свої знання. Тільки й розмови було, що про іспити.

Нарешті день іспитів настав. Вася підтягнувся, навіть трохи зблід. Уникав розмов, щоб зосередитись лише на одній думці про трактор. Дивився на інших робітників, що здавалися йому спокійними, дивувався з цього.

„Як вони так можуть?“ — Не раз думав він, — говорять спокійно, сміються, не хвилюються. Мабуть, що вони твердо знають машину. Може вони краще засвоїли її, ніж я, тому то такі спокійні“.

Йому хотілося, щоб і інші, так само хвилювалися, як і він. Хотів поговорити з ким небудь, та не насмілювався. Раз було заговорив з Федором, але той якось багатозначно відповів:

— Зарані говорити нічого. Все може статися.

Після цього вже не пробував заговорити з ким небудь і мовчав, аж до того часу, поки не настав день іспитів.

Теорію Вася знав блискуче. Комісія була задоволена й навіть ставила його в приклад іншим. Це заспокоїло Васю і він, впевнений в своїх знаннях, ждав практичної перевірки. Стояв біля свого трактора й хвилюно прислухався до відповідей своїх товаришів по курсах та стежив за тим що вони роблять.

Нарешті дійшла черга й до нього.

— Ну, товаришу Перепелиця, скажіть нам, як зветься ваш трактор? — запитав голова комісії, підійшовши до Васи.

Здивувався Вася від такого запитання незначного й усміхнувся. Знав бо він кілька систем тракторів і міг відрізнити їх зразу ж по зовнішніх ознаках один від одного. В уяві промелькнули, „Катер-Піллер“, „Фордзон“, „Фордзон-Путилівець“, „Інтернаціонал“, „Ойль Пуль“ та ще кілька, які бачив справжніми, що були в майстерні чи на МТС і ті, що бачив на рисунках.

— Фордзон-Путилівець.

— Ви його розбирали й складали?

— Так.

Голова комісії ставив питання, здавалося, байдужим, безучасним голосом.

— А це як зветься? — стукнув він пальцем по радіаторі.

— Радіатор.

— Яку він виконує функцію та чим наповнюється?

Вася не задумуючись відповідає хутко й складно.

— Так. Правильно. Радіатор вміщає в собі близько сорока двох літрів води, — підтвердив голова комісії й запропонував завести мотор.

Вася підійшов ближче до трактора, глянув на важіль перемины швидкостей і впевнившись, що він стоїть у нейтральному положенні, підійшов до пускової корби. У цей момент він забув про все. Не помічав тих, що були навколо нього й стежили за його рухами. Він знає свою машину, краще ніж самого себе, й тому не боявся за неї. Упевнено взявся за корбу, посунув її вперед і відчувши, що вона увійшла в зчеплення з заскочником на тяговому крутні вентилятора, повернув ручку до опору.

На мить завмер, прислухаючись до того, як забилося хвиально серце. Думки сплутались і пролетіли ластівками в голові.

Ще ж він, наймит, Вася Перепилиця зараз заставить забитися сталеве серце в моторі. Опанував себе і з силою швидко повернув корбу. Ждав спалаху, що за ним мав почати робити мотор. Чекав знайомого ритмічного шуму, що так полюбив його, але мотор був мовчазний. Не задрижав, не зачавхав, вихлопуючи газ.

Розгублено глянув на голову комісії, що спокійно дивився на Васину роботу, й захвилювався.

„Чому ж немає спалаху?“ — промайнула думка, — що таке? Вчора перевіряв мотор. — Чому він не робить?“ —

Ще раз взявся за корбу й з усієї сили крутнув нею, але мотора як і раніш, робити не хотів. Не почулося характерного тріску, а за ним і вибуху.

Схвилюваний, випростався й глянув на присутніх. Хотів щось сказати, але не знаходив слів.

Що ж це таке? — шаленно крутилася думка.

Всі стояли мовчки й дивилися співчутливо на Васю. З ним, першим з курсантів, трапилася така прикрість. В усіх курсантів, яких уже іспитувала комісія, трактори працювали як слід. Вчора

Вася перевіряв свій мотор, і він також робив, як треба, але, що з ним сталося сьогодні? Чому не хоче робити, як норовистий кінь.

— Ви карбюратор та бобини відрегулювали добре? — порушив мовчанку голова комісії.

— Відрегулював. Була ж невеличка перерва, всього одна ніч. Вчора я заводив мотор, — відповів хвилюючись. Пригадував, чи все зробив зараз. Кинувся до спускового грантика у карбюраторі, щоб упевнитись, чи є там бензин. Переніс свій погляд на повідець від повітряної заслінки, але й з ним було зроблено те, що треба — клипак, що міститься в головній повітряній трубі, було закрито.

— Прийдеться перевірити, чи справний мотор.

Вася підняв покрішку мотору, глянув на систему запалювання і йому зарядило в очах.

— Чи це від хвилювання чи що? — подумав він, протираючи очі. Навіть рукою лапнув, провівши від бобини до комутатора.

— Нема. Нема дротів. Хтось подривав — хвилюючись мовив він, підводячи до гори біде обличчя.

— Хто позривав?

— Коли?

Посипалися запитання.

— І магнето вимкнуто. Немає свічок також.

Всі розгиналися, нахиливши голови над мотором. Дротів не було. Вони були зірвані.

— А вчора вони були?

— Були очевидно, бо він пускав мотора, — відповів за Васю завідувач майстерні.

Голова комісії нахилився до директора, сказавши йому щось на вухо, а потім до секретаря комсомольського осередку. Вони, даючи на щось свою згоду, закивали головами.

— Добре. Ви заведете другий трактор, — ласкаво звернувся голова комісії до Васі, а про це ми вияснимо. Довідаємося, хто це пожартував над вами. Тільки це погані жарти. Це шкідництво. — Нахмурений він допитливо обвів поглядом усіх робітників-курсантів і насулнений замовк.

Зацікавлені курсанти-трактористи обступили трактора з усіх боків.

Розглядали його, мацали руками циліндри, місця, куди вгвинчувались свічки й мовчки презирали, здивовано киваючи головами.

— Це відколов хтось штучку.

— Да, жарти погані.

— Не може бути, щоб Вася не знав про систему запалення й, збираючи трактор, забув про нього.

— Ясно. Вчора його трактор робив як слід, а сьогодні, маєш. Мабуть якась сволота затесалася сюди й шкодить.

Ще довго точилися балачки після іспитів і в майстернях, і в ґуртожитках, де жили курсанти. Всі співчували Васі, але були й такі, що з недовір'ям ставилися до його знань трактора.

Коли почав танути сніг, й обабіч дороги побігли брудні струмки талої води, до радгоспу повернулися трактористи. Повернувся й Вася. Настрій в усіх буд бадьорий, піднесений. З якимись гордощами розказували вони, недавні звичайні чернороби, які тільки й уміли, що крутити волам хвости, про свої знання, набуті на курсах.

Кожному розказували про вивчені машини, якими вони керуватимуть. І ті, хто не попав на тракторні курси, з заздрістю вислуховували оповідання трактористів, вирішуючи в думці, що при слідуєчому наборі намагатимуться потрапити на них обов'язково.

Вася й до цього часу не позбувся того гнітючого настрою, що опанував ним підчас недавніх іспитів. І хоч випустили його трактористом-стерновим, надавши йому право водити машину ланами, проте, це не радувало його. Якийсь сумнів підточував віру в набуті знання й точив його, як хробак. Після того випадку Вася ніяк не міг заспокоїтись і все ввижалося йому, що або хтось підсліджує його, або ж до голови настирливо лізла думка сумніву: чи ж зробив він усе, як треба. Навіть почав шукати в моторі трактора якоїсь іншої сили, що приводить її в рух, ніж ту, що знав, як фізичний закон, з яким ознайомили його на курсах. Колись цей простий фізичний закон був для нього таємницею, якоюсь зверхньою силою. Але це було тоді, коли він служив у дядька Микити, й іноді бачив машину без коней — авто. Наївні міркування темних селян, які були Васиним оточенням, з безглуздою вірою в зверхприродною силу машини іноді опанували ним і тепер, і він розхвилювався.

— Що ж це таке, що за дурниці — бунтувала логічна думка, — я, що ось скоро маю стати комсомольцем, додумуюсь до таких дурниць. Це мабуть відрив від товаришів або ж моя перевтома. Я багато попрацював, щоб надолужити марно проганий час, і тому то такі думки мабуть і лізуть до голови. Треба відкинути геть до біса оце чортовиння, знову зійтись з товаришами, бо я почав забувати, як і двері відчиняються до комсомольського осередку, — міркував Вася, але на ділі все відкладав з дня на день здійснити своє рішення і занурявся все більше й більше в самого себе в...самопоглядання.

Такий розгублений стан Васі був помітний зовні і для інших. Чумак деякий час спостерігав мовчки ті внутрішні психічні зміни, що відбувалися з Васею й насуплено мовчав. Ждав, аж поки Вася не заговорить першим. Вичікував, поки він не підійде сам і не розповідь про свої переживання.

— В нього криза. — Міркував собі Чумак. — Нехай одужає. Нехай уляжуться в ньому ті думки, що хвилюють його, й сам дойде висновків.

І справді, Вася почав нудитись з своєї самотності. Якась незборима сила штовхала його шукати знову товаришів, шукати зв'язку. Одного разу увечері підійшов до Чумака й хвилюючись промовив

— Я говорити хочу з вами.

— Може справа яка є? — Ніби нічого не розуміюч, и, запитав Чумак.
— Особливого нічого немає, а так просто хотілося б поговорити.
Чумак лагідно усміхнувся й тепло подивився на Васю своїми сірими очима, що завжди іскрилися сміхом.

— Ну, говори, я тебе слухаю.

Вася з хвилину мовчав. Мовчанка, що панувала між цими двома людьми, не гнобила їх своєю порожнею. Це не була мовчанка розпачу чи відчаю, коли не можна підшукати відповідного слова, коли порожньо в голові й немає думки, яку хотілося б сказати, але не сила опанувати нею. Мовчали і Вася, і Чумак, обмірковуючи кожен своє. Перший укладав у своїй голові до купи всі свої переживання, зважував їх, щоб розказати про них своєму старшому товаришеві, спитати у нього поради. Другий аналізував усю Васину поведінку, підсумовуючи висновки.

— Скоро в степ, — порушив Вася мовчанку.

— Да, будемо сіяти, а тебе мабуть що пошлемо в Корнієвку.

— В Корнієвку? — Вася здивовано глянув на Чумака. В голові майнула думка про дядька Микиту Скибу, про своє наймитування в нього. Опустив нахмарене обличчя, думаючи про таке дивне, на його думку, відрадження знову до Корнієвки, з якою здавалося порвав уже зовсім. Хотів забути про неї. Викинути з голови, викреслити навіть спомини про неї.

— Чому ж у Корнієвку? — не розуміючи нічого, запитав у Чумака.

— Чому в Корнієвку? Дуже просто. Там давно вже зорганізувався колгосп. Але в колгоспі сама біднота й ніяк не може стати на ноги, бо більшість безкінних. От і цієї весни навряд чи справляться з сівом. Треба їм допомогти стати на ноги. Наш радгосп і вирішив допомогти цьому колгоспові. Бо хто ж йому допоможе — куркульня, чи такий шкуродер-глитай, як колишній твій господар Микита Скиба? Колгосп йому пеперек дороги став. Підскуб трохи, але незабаром настане Микиті й зовсім кінець. Ліквідують його, як ворожу пролетаріатові класу.

— Але ж що я там робитиму? Чим я зможу допомогти тому колгоспові? І що я там робитиму один?

— Підеш в Корнієвку не один. Підете втріох стерновими з одним трактором. Будете робити в степу у три зміни. Тобі корисно буде побувати ще раз в Корнієвці. Вона остаточно загартує тебе. Підеш туди комсомольцем, бо бюро комсомольського осередку тхвало прийняти тебе до комсомолу. Післязавтрього загальні збори, затвердимо тебе, й гайда.

Почувши, що його прийнято до комсомолу, Вася почервонів і радісно захвилювався.

— А я розпустив себе. Голову повісив, — пострікнув він у думці себе.

— Хто ж ще зі мною піде?

— Федір Якименко та Марко Філоненко.

— Федір?

- А хіба що? Чому ти так здивувався?
- Просто. Не подобається він мені.
- Не подобається? Чому ж?
- Я не знаю. Сказати нічого не могу, але...
- Дурниці. Федір такий же наймит, як і ти.
- Наймит то наймит, та мені здається.

Чумак поклав на плече Васі свою важку руку, не давши йому закінчити думки.

— Нехай тобі не здається. Завжди треба до всього доходити практикою та перевіркою. Ну, та коли що небудь не так, коли Федір помиляється, то йому треба допомогти знайти справжній шлях, а коли він не наш то... Викинути. Розумієш. Працюючи з ним, простеж, перевір і в разі чого—допомагай або ж звертайся за допомогою до нас, до комсомольського бюро—воно допоможе.

Вася пішов від Чумака бадьорий, наче після мідного життєдайного сну. В подвір'ї радгоспу зустрів Федора й, забувши про неприємності, що мав з ним на курсах, піднесено заговорив з ним.

— Знаєш Федоре, ми разом поїдемо.

— Куди, — нічого не розуміючи, перепитав Федір.

— В Корнієвку. В колгоспі Корнієвському оратимемо.

Федір блиснув очима, але заховав свою радість від Васі. Допитливо оглянувши хлопця з ніг до голови й насупившись видушив скрипуче.

— Думаєш, там з медом буде. Дядьки робити не хочуть, на наших плечах виїжджатимуть. Знаю вже я, що то за робота буде.

— Чому? Дядьки також робитимуть, ми тільки будемо допомагати їм. — Пробував було захистити Кирилівських колгоспників Вася.

— Роботяги знайшлися. — Призирливо засміявся Федір. — Тоже мені робітники. Зібралась голота й верховодити хоче. Раз не тямлять, то нехай би й не бралися вже. Справжніх хазяїнів не приймають до себе. Самі думають впоратися з землею. Юринда з них вийде.

— Чому ж? — Дивувався Вася все більше й більше. — Яких же вони хазяїнів не приймають? Куркулів. Так їм не місце в колгоспі, навіть з села б їх повигонити треба, а нето що до колгоспу приймати. Хіба ж можна мого колишнього хазяїна Микиту Скибу приймати до колгоспу? Ніколи. Він до себе, в своє подвір'я тягнув би все.

Але Федір раптово перервав балачку і відійшов геть, буркнувши щось собі під носа. Така поведінка Федорова незрозуміла була для Васі, і дивлячись у слід своєму товаришеві, Вася кивав головою, гірко подумавши:

— Несвідомий він. Сам не знає, що говорить. І тут же й вирішив не спускати його з своїх очей. Простежити, докопатися до тих причин, що заставляють Федора отак говорити.

— Це воно не спроста, — розгорталася думка в голові. — Поволі, стомленим кроком пішов у протилежний від Федора бік.

Весна надійшла якось несподівано, раптово. Розповзлись сірі хмари, заховавшись десь за небосхилом; сонце, що ховало свою енергію, вдарило з усією силою на вогку землю й пило з неї вогкість. Земля сіріла й шерхла. В степу дзвонив жайворонок.

З теплом і подвір'я радгоспу захрясло робітниками, які метушилися біля знарядь та машин, в останнє оглядаючи їх, щоб завтра бути готовим вийти в степ.

Марко Філоненко застав уже Васю біля трактора. Почали оглядати та перевіряти вдвох. Все було справно, все було на місці. Мотор робив без перебоїв, ритмічно чавкаючи, вихлопував синюватою димом, що зразу ж і танув у пахучому весняному повітрі.

Ждали Федора, але його не було. Сонце підбилося вже під полудень, та Федір не з'являвся, ніби счез. Десь перед вечером з'явився він на кілька хвилин. Покрутився біля трактора, глянув насмішкливо помутнілими очима на хлопців і знову подався геть. Вася хотів його спинити, запитати щось, але Марко махнув рукою.

— Нехай собі йде. Хіба не чуєш? Від нього несе горілкою, як з бочки.

— Де ж би він міг набратися?

— Він здається в Кирилівку ходив.

— А там у кого?

— Мабуть є такі, що вгощають. За ним треба дивитися, а то він нам ще фокуса може встругнути. З поганими людьми водиться. До свого господаря ходить, у якого раніш служив, а той може настроїти його проти нас. Чудак, не розуміє, що отим колишнім господарям край приходить.

Вася замислився над поведінкою Федора. Один час здавалася йому ясною думка, але не підсилена фактами, тікала геть з голови.

А тим часом Федір, заглянувши в радгосп, повернувся знову в Кирилівку. Простуючи степом навпрошки, бо так було ближче, міркував у своїй п'яній голові:

— Дядько Сидір допоможуть мені стати на ноги. Христю обіцяли за мене віддати, наділ дадуть, допоможуть збудувати хату — заживу... — В затуманеній горільчаними парами голові розгорталися принадливі мрії особистого щастя. Уявляв своє маленьке господарство, наділ, хату нову. Він в полі працює, косить чи оре, а дружина його Христа в хаті з дитиною пореається.

— Годі бути наймитом — попихачем, годі. — Вигукнув сам до себе й оглянувся навколо, чи не підслуховує його хто небудь.

— Набідувався вже я по чужих людях та по економіях панських. А радгосп теж саме. Роби, а свого нічого немає. Живеш у гуртожиткові із спільного казана їси. Доволі. Буде своє власне. Ні в кого не питатиму — чи можна, чи не можна. Захожу візьму, захочу покладу на місце знову.

Враз думка, що плелася весь час до ладу, обірвалася. Зникла, згинула: ніби хто віником вимів її.

— А що як дядько Сидір та збрешуть? — Підкралася нова думка до голови, що з'явилася несподівано. — Може вони тільки обіцяють, а потім, коли прийде до діла, візьмуть і скрутять. Що тоді? До радгоспу хоч не повертайся, однак не приймуть. Ні, цього не може бути, вони не такі. Скільки їм добра зробив, — потішав себе. Але тепер пригадав собі — чому він знову йде до Кирилівки вдруге. Підсвідомо щось тягнуло його, щоб ще раз пересвідчитися в правдивості Сидорових обіцянок.

— Це добре, що я надумав ще раз піти до дядька Сидора. Не завадить нагадати зайвий раз про їхні обіцянки.

Прискорив кроки й хутко пішов, поспішаючи, ніби навздоганяя когось, що весь час утікав від нього. Як чорногуз, широко розставляв ноги. Розмахував руками й серед голого почорнілого степу на тлі прояснілого неба бованів одиноко незграбною своєю по-статтю.

Раніш Федір ніколи не ставив ніяких вимог. Завжди погоджувався і був задоволений з того, що давав йому Сидір, бо ці подачки останніми часами були щедрими, але тепер вирішив поставити свої умови, вирішив вимагати. Тому то так рішуче крокував він, махаючи руками, як вітряк крилами. Але що ближче підходив до села, то все більше й більше покидала його рішучість. Замість неї наступила непевність, навіть страх перед дядьком Сидором.

— А що як візьме й відмовиться від усього, прожене з хати й перестане давати на горілку, а Христа не піде за мене, бо хіба ж погодиться вона піти за бездомного наймита. Не піде ж вона в гуртожиток радгоспу спати на сіннику. До подушок при-вкла.

Робилося шкода себе, що вродився таким безталанним. Витверзіння давало протилежну реакцію. Коли в гололові був хміль, була одчайдушність і хоробрість. Коли цих парів хмільних поменшало — розмняк, піддався плаксивому настроєві. Розмагнічена п'янкою воля не могла триматися на одному рівні. Брала верх стихія, випадкові впливи, що довше затримувались у кволій голові. Зменшив крок і вже роздумував, чи не краще було б вернутися до радгоспу й чекати завтрашнього дня. Та вертатися було вже пізно. Оглянувся назад. За бугром замаячило село, пойняте передвечірнім туманом. Оглянувся назад. Радгосп залишився далеко позаду, заховався у вибалкові й лише давав про себе знати високою силосною баштою. Починала боліти голова і ноги. Втома почувалася в усьому тілі. Хотілося сісти де небудь спочити без думок в голові, без вагань, що охопили все єство. Але навколо голий степ, вогкий ще після недавніх дощів, що широко напоювали землю водою впідряд кілька тижнів.

— Що буде. — Вирішив Федір і вже не так бадьоро, як раніш, волочачи ноги, побрів до критої зеленою бляхою великої хати. Йшов садами, поза клунею, (бо так казав робити дядько Сидір), аж поки не добрався до хати. Перед дверима нерішуче став і знову завагався. Раптом відчинилися двері, й з сіней хутко вийшла Христа.

Нашвидку глянула на Федора й, крутнувши рясними зборками рипсової спідниці, хутко пішла до воріт, кинувши на ходу: — Знову прибіг? Не надокучав би краще, бо нічого з того не вийде. Найшовся жених! — Вона призірливо закопилила губи і, якимось по особливому викаблущуючись, вийшла за ворота.

Христині слова ніби вдарили Федора чимсь тупим по голові. Горлянку здушила образа і в грудях зробилося неприємно млясно.

— Що ж це вона?.. Сміється з мене. Кепкує. За що ж? Я стільки зробив для її батька, а вона... — Образу зміняла лютість, що підступала хвилями. Кулаки самі стискалися й підіймалися до гори, але зразу ж безсило опускалися.

— А що їй можна зробити, коли не захоче. Хіба ж тепер батьки можуть розпорядитись долею своїх дітей? Не захоче піти за мене, й край, тоді хоч вистрель у неї.

З такими невеселими думками зайшов Федір до Сидорової хати. Він ще з надвору чув притишений гомін, що стояв у хаті, але зайнятий своїми думками не прислухався до нього, не звертав уваги. Зайшовши до хати, він в сутінках, що вже згустилися, побачив нахилені над столом дві голови, що майже спліталися бородами. Коли Федір відчинив до хати двері, голови, ніби мячі, що вдарилися один об одного, розскочилися в протилежні боки. Застигли, вичікуючи, бравлячи помутнілими очима постать Федора, що його напочатку не впізнали. Ті, що сиділи за столом як тільки Федір переступив порога, похапцем захопили те, що стояло на столі й поховали руки під столом, притримуючи щось коліньми. Нарешті впізнавши гостя, обізався господар хати — Сидір:

— Це ти, Федоре?

— Я.

— Як же ти сюди зайшов? Двері ж були зачинені.

— Це мабуть дівчисько відчинила, бо пішла кудись, — обізався з якогось закапелка жіночий голос.

— А дух би з неї вийшов, падлюки. — Враз скипів Сидір. — Нехай но вона мені повернеться, не натішуся я нею. Скільки вже казав чортовій дівці, щоб попереджала, коли йде, а вона своє, як норовиста коняка. — Федір побадьорівшав. Сидорова лайка та обурення з Христі втішили його й він подумав: —

— Дядько Сидір строгий, так що нічого не pomoже Христі: нехай собі хоч як комизиться. Коли вони захотять, щоб вона пішла за мене, то піде, а там видно буде. Мені, аби її до рук узяти... Я з неї шовкову зроблю. Вередуватиме, то так дам, що аж чорти з неї посиляться.

Скинув шапку, підійшов до лави й сів скраєчку. Коли очі звичаялися до темряви, впізнав Микиту Скибу, що, повернувши, як гусак голову, допитливо дивився на нього.

— Чого ви так дивитесь? Не впізнали чи що? — зніяковіло запитав Федір.

— Дивлюсь, бо очі маю, — буркнув Микита і одвернувся. Перевів погляд на Сидора, ніби питаючи його, що це за парубок.

— Не турбуйтеся, Микито Калістратовичу, — зрозумівши німе запитання, відповів Сидір, — це хлопець наш.

Він помовчав, з хвилину спостерігаючи, яке вражіння справили його слова на Микиту, й перегода додав повагом:

— Хочу зятем зробити.

Від цих слів у Федора аж залоскотало щось приємно під ложечкою. Він ворухнувся й зсунувся ще більше на край лави. Цим він хотів довести ще більшу відданість та пошану до дядька Сидора. Хотів сказати щось приємне, але до хмільної голови нічого путнього не лізло й, поплямкавши губами, він застиг у вибікуючій позі.

Микита мовчки сидів за столом, дивлячись в одну точку. Одною рукою він повільно то згортав, то знову розгортав по столі кришки з хліба, а другою смикав себе за ріденьку бороду. В хаті була тиша, як у ставку вода. Кожен був зайнятий своїми думками, збираючи їх до купи, систематизуючи, виладновуючи в ряд, як салдатів.

— То як же ви, Микито Калістратовичу. — сколихуючи цю тишу запитав Сидір, ворухнувшись — радите чи ні?

Ставляче таке запитання при Федорові, він не соромився його, бо для нього й тепер Федір був таким же наймитом, як і колись.

— Що ж я можу порадити? Самі дивіться. Тепер це найкращий зять. То колись за багатими гонилися, а тепер, — він махнув рукою й ще з більшою силою заскуб свою борідку.

— Перемінилось. Світ раком став, — засміявся Сидір. Теперішнє багатство, це одна мука.

— Я тоже думав, так само як і ви. Хотів шибеника усиновити а воно... — не договорив, бо зразу ж заклекотіла в ньому лють, як у казані окріп. Промовчавши з хвилину, почав уже спокійніше. — Оженю, думав собі. Висватою для нього таку ж батрачку, як і він. Сім'я побільшає, всім говоритиму, що я не для себе роблю й дадуть мені спокійно дихати. А тепер, що хоч роби. Одне тільки й чую: куркуль та й годі. Суд злупив з мене, що аж пальці знати, а тепер податок за податком, а то кажуть, що й висилатимуть.

— Духом не падайте, Микито Калістратовичу. Не відчаюйтесь. Боротися треба. Боротися всіма засобами. Нігтями треба чіплятися. за що тільки можна втриматись. Так не виселять. Коли не буде суцільної колективізації — не виселять. От читайте. — Він дістав з божищі купу газет і покопавшись найшов ту, що треба. Розгорнув її й присунувшись до вікна, почав читати:

— На базі суцільної колективізації ліквідуємо куркуля як класу. Розумієте, що це значить?

— Неписьменний я, не розумію.

— Ото ж бо й біда, що неписьменний. Треба вчитись.

— На старість. Пізно вже.

— Ні, не пізно. Ви бачите, що вони заставляють бідноту, щоб училась, а для чого скажіть. Для того, щоб вона розумніша була. А коли порозумнішає біднота, коли вона візьметься за розум, тоді

біда для нас буде. Кінець нам настане. Отомуто й нам треба вчитись, щоб і собі вміти боротись. Я всі їхні газети читаю. Я все знаю, що робиться. Більше знаю, ніж вони в сільраді чи в комнезамі. До мене не підкопаєшся. Я політику знаю.

— Може. — Зідхнув Микита, — може й ваша правда. Але я хоч і неписьменний, та добре собі був видумав, а воно все й пішло шкереберть.

— Видумали ви добре, це правда, але до толку не довели, це вже ваша біда. От ми Федора візьмемо собі до спілки. Організуємось, як то кажуть, то може й вийде що небудь. Правда, Федоре? Не треба тобі того колективу їхнього.

— Ні, не треба.

— Віддам за тебе Христю, виділю й живи собі на своїй земельці. Ніхто не буде попихати тобою. А то бач, ще той колектив на ноги не ввів сп'ястись, як уже посилають тебе робити на нього. Як будеш сидіти на своїй землі, то ні до тебе ніхто діла не буде мати й ти ні до кого. Тільки робити треба, як умовились.

— Там і ваш Васька буде робити, — звернувся Сидір до Микити.

— Де? — Стрепенувся Микита.

— Хіба ж ви не чули? Радгосп допомагає колективові обсіятись. Трактора завтра висилає. От і Федір і ваш Вася попов на цей трактор до колективу.

— Он як. — Микита засовався на місці, ніби його покусали комарі.

— Сідай ближче та розкажи як воно там — звернувся він до Федора.

На столі знову з'явилася горілка. По хаті тихо зарухалась постать Сидорової жінки, що почала затуляти вікна. Три голови близько нахилилися одна до одної, тихо перешіптуючись.

IX

Ще й не думало сонце сходити, загаявшись десь за обр'ями, як Вася був уже в дощатому, на спіх збудованому, радгоспівському парку для тракторів. Незабаром підійшов і Марко Філоненко. Мовчки, зосереджено з усіх боків оглянули трактора — новенького Фордзона, перевіряючи його справність. Трактор був перевірений, механізми відрегульовані, й мотор працював справно.

— Можна вирушати, — підводячись промовив Вася.

— Можна, тільки деж Федір. Скоч у гуртожиток, може він ще спить, то розбуди його, та й бригадирові скажеш, що ми вже вирушаємо.

Марко побіг до гуртожитку й через деякий час повернувся з Федором, що мав розкуйовджену голову та невиспане обличчя.

— Чого так рано пертись, — незадоволено буркнув він. Ще ж рано.

Федір мав чого бути незадоволеним. Він тільки вдосвіта повернувся до гуртожитку й тепер, невиспаний, роздираючи рот позі-

ханнями, мурмотів щось собі під ніс. Але хлопці його не слухали. Сперечалися за те, хто має вести трактора. І Вася й Марко, в однаковій мірі хотіли сидіти за стерном і керувати трактором при в'їзді в село Корнієвку.

— А може й Федір хоче? — запитав Вася.

— Керуйте вже ви, я денебудь причеплюсь, щоб задрімати.

Третій кандидат відпав. Але це ще не розв'язувало остаточно питання.

— Тоді давай поміряємось на поясі: чия буде зверху, той керуватиме трактором, — запропонував Марко.

— Згода. — І Вася хутко розстібнув пояса. Мірялися зосереджено, узажню. Кожен в думці вимірював, чие буде зверху. Але ось Маркова рука здригнулась. Він взяв в кулак пояс, але залишилось його лише маленький шматочок, ще на раз Васі, що задоволено усміхаючись, покритв його своєю долонею.

— Ну що ж, ти виграв. Ти вестимеш трактора — розчаровано мовив Марко, підходячи до пускової корби. — Дай, хоч заведу тобі.

В моторі стався спалах, а за ним і характерний вибух газів. Мотор ритмічно зачакхав.

— Пішли. — Вася вже сидів за стерном, приготовившись натиснути педаль зчпного злучника.

Мотор прискорював роботу, набираючи потрібного темпу, й трактор поволі посунув уперед, вибираючись з подвір'я просто в степ.

Федір успів уже примоститись, ставши ногами на причіпній серзі, витягнувшись усім тулубом на крилі трактора. Під ритмичний шум мотору зразу ж солодко заснув, надолужуючи недоспаний час. Марко йшов поруч. Широко ставив кроки, щоб поспіти за трактором. Йому й досі не пройшла заздрість до Васі, якому пощастило вези машину.

„В'їде в село, як переможець, — заздрісно думав Марко. — Всі дивитимуться на нього, коли він прокладатиме першу борозну.

— Чіпляйся денебудь збоку, — перебив Маркові думки Вася. Чіпляйся, бо перевозу на другу швидкість, й прийдеться тобі бігти за трактором, як лошаті за кобилою.

Марко мусів підбігцем навздоганяти трактора, що прискоривши рух, хутко рушив уперед, що тільки куряв позаду схвачувалась.

Невдовзі замаячила Корнієвка. По-дорозі, де мав пройти трактор, видно було, купками стояли люди. Вони пильно дивилися в степ, прислухаючись до шуму машини, що чувся за бугром. Коли ж трактор показався на вершечку бугра, йому посунули назустріч. Зустрічали трактористів колгоспники. Вася порівнявшись з ними, поздоровкався й, не припиняючи ходи, рушив далі.

— Де ваш двір, показуйте.

Колгоспники валкою посунули за трактором, ніби почесна варта, мовчки ескортуючи його до колгоспного двору.

Трактор своїм шумом розбудив усе село. З усіх кутків сходилися колгоспники й односібники, щоб подивитися, як колгосп організовано піде в степ на весняний сів.

В дворі заметушилися, запрягаючи коней, ладнаючи знаряддя. До трактора підтягнули дволемешного плуга й приладнювали до причепної серги.

Вася з Марком не звертали уваги на тих, що обступили трактора, з цікавістю, стежачи за їхньою роботою. Поралися біля машини та плугів, припасовуючи та перевіряючи, чи все на місці.

— Можна рушати, — вигукнув голова колгоспу, трохи хвильним голосом.

Вася відірвався від роботи й глянув блискучими очима навколо. Всі були в зборі, всі були на місці. Колгоспники, що мали виїжджати в степ, стояли біля своїх коней, виладнавшись ніби на параді. Незайняті роступилися, даючи дорогу, й товпилися до воріт і вже за ворітьми збиралися до купи. Легкий гомін стояв над головами людей. Він то густішав і басовито гудів у весняному повітрі, то зтишувався, вируючи стиха. Вдивляючись у юрбу цікавих, Вася зустрівся поглядом з Микитою Скибою. Він стояв обернувшись плечима об тин, і слухав якогось чоловіка, що, розмахуючи довгими руками, щось оповідав йому, але по виразу обличчя видно було, що Микита не особливо уважно прислухається до оповідання тієї людини. Вся увага його була зосереджена на трактористах, та на самому тракторі, що тремтів від роботи мотору. Найбільше цікавив його очевидно Вася, що вміло обертася біля машини. Це трохи навіть здивувало Микиту, викликавши в голові низку невеселих думок.

— Чи справиться Федір з цим лобурякою, — подумав, пильно вдивляючись у Васине обличчя, ніби зацікавлені в його хотів.

Нахилився до чоловіка, що не переставав розмахувати руками й здуреним шепотом, ніби подавився, проговорив:

— Розкажіть мені. Так уже й безплатно хтось оброблятиме поле. Як би не так. От згадаєте моє слово, що здеруть вони три шури за цю оранку.

Він хоч і шепотом сказав це, але цей шепіт був такий чіткий, що його почули ті, що стояли довкола й зацікавлено повернули голови, прислухаючись до Микитиних слів.

Знялась була балачка. Одні почали заперечувати Микитовим словам, інші ж підтримали його. Але враз все відухло. Всі замовкли й повернули в бік трактора, що рушив з місця.

Вася сидів за стерном і, опанувавши собою, притишив хвилювання, що знялося було від зустрічі поглядом з Микитою. Вів трактора просто у ворота, повертаючи вправо стерно. Услід за трактором рушили з кіньми колгоспники. Задзвонило задізо сільськогосподарських знарядь, у які було запряжено коней. Трактор виткнувся вже одною половиною на вулицю, але Вася мусів його спинити, бо до нього підбіг голова колгоспу.

— Прапора! Як же можна без прапора. Виїжджаємо в степ організовано, то й прапор повинен бути з нами. Зачекай хвилину, я зараз.

Він метнувся до хати й зараз же вибіг. Поспішним кроком йшов до Васі, на ходу розгортаючи червоне полотнище прапору. Хотів

було причепити його до трактора, але не знаходив місця й запитливо глянув на Васю.

— Примощуйтесь поруч зі мною й тримайте в руках. Ніколи прив'язувати. Він оглянувся назад себе й, зустрівшись з десятками очей, що були строгі, зосереджені. На обличчях був вираз урочисті. Якесь незрима хвиля підйому піднесла його на височінь. Забилося серце в грудях, й лоскотна приємність розлилась по тілі.

Він їде попереду всіх оцих зосереджених людей, ніби полководець веде за собою слухняне військо, сковане свідомістю. Не помітив похмурого Федора, що хутко пройшов повз причепленого до трактора плуга й, натиснувши на підойму, опустив леміші. Федір зробив це хутко і, хоч навколо були люди, ніхто не помітив його руху, бо ті, що прийшли дивитися були спереду трактора, колгоспники, що мали йти позаду, були зайняті кіньми, користуючись зупинкою, поправляли на них зброю. Тільки одна людина, що була серед натовпу, пильно стежила за кожним кроком Федора, й коли він опустив леміші, трохи не скрикнула від задоволення. Ледве стримав у собі слово, що готове було радісно вискочити. Це був Микита. Він перемиг себе. Перемиг той вигук, що готовий був вирватися з горлянки й певний в собі, трохи не танцюючи, чекав кінця.

Трактор знову рушив уперед. Опущені леміші поволі почали заглиблюватися у вогуку землю, вгризаючись у неї все глибше й глибше. Юрба, що стояла біля воріт, розступилася, даючи трактору дорогу.

Вася пересунув важіль переміни швидкостей до відказу, давши тракторові повний хід. За шумом мотору, що зразу сказано заревів, не почув зверненого до нього вигуку, й хотів було повернути вліво стерно, щоб вибратись на вулицю, але трактор ніби зачепившись за щось, шарпнувся й став, кинувши на стерно Васю, що ледве втримався на місці. Не виключаючи мотору, Вася, нічого не ртзуміючи, перевів важіль переміни швидкості до відказу. Мотор, як ранений звір заревів, і трактор поволі почав підійматись сторч. Позаду щось заскреготало, й почувся характерний тріск, ніби щось металеве урвалось. Побачивши, що передні колеса відділились від землі, юрба лякливо кинулася вростч.

— Тікайте, бо розірве. Покалічить, — долетів до Васиного слуху дуже знайомий голос.

Цей вигук, те, що сталося дезорганізувало Васю. Він розгублено скам'янівши, сидів на сідлі й не знав, що робити. Сціпленими руками тримав стерно, що нахилилося на нього. Побачив бліде схвилюване обличчя Марка, що виріс ніби з під землі, й почув його вигук, який вдарив в уши, збудивши притомність.

— Виключай мотор.

Вася механічно шарпнув униз до відпору ручку важіля запалювання, вимкнувши магнето. Мотор, здригнувшись, перестав робити, і трактор, поточившись трохи назад, почав опускати передні колеса.

Коли затих трактор, з усіх боків обліпили його ті, що панічно розбіглись були спочатку.

— Що таке? Що сталося?

З усіх боків посипались запитання.

— Оце так трактор. Наорав уже — хтось кинув яхидно. Ці слова боляче вдарили Васю, ніби нагайкою. Руки в нього трусилися, на лиці не було ні кровинки. Він розпачливо дивився в обличчя Маркові, не знаючи, що відповісти йому на німі запитання.

Голова колгоспу, передавши комусь прапора, схвилюваний підійшов до трактористів.

— Що ж це таке? — тремтливим від хвилювання голосом, запитав він. — Як це могло статися?

— Зараз виясимо, — відповів Марко й, нахилившись до Васиного вуха, прошепотів. — Тримайся. Не розгублюйся, — в словах Марка чулася товариська теплість, і це підбадьорило його.

— А деж Федір?

— Я тут, — обізвався той, виринаючи з юрби. Наорав, — насмішувато кинув він Васі. Завжди сунешся наперед, щоб вислужитись.

— Поки що притримай язик за зубами, — строго промовив Марко. — Зараз виясимо й знайдемо винного.

— Ви спеціалісти звалювати на когось вину, — незадоволено пробурчав Федір, але голос у нього осікся, й не почувалося в ньому тої певності, що була напочатку.

Вася обернувся й зустрівся поглядом з головою колгоспу. Він дивився на хлопця ніби з докором. В зігнутій постаті була розгубленість, якась винуватість. З опущеною головою разом з трактористами підійшов до плуга, глибоко зануреного в землю, зачепившись за поріг, що був у брамі. Поріг був мідний дубовий. Колишній куркуль, власник двору, зробив цього порога хазяйновито. Заклав кількавершного дубка, закріпивши його кінці у видовбані гнізда в одвірках брами. Потрібна була колосальна сила, щоб зірвати його з місця і то зірвався б не один поріг, а й одвірки, що були глибоко закопані в землю. Тому то опущений плуг, як на оранку, занурившись у землю, зачепився лемішами за порога, зупинив трактора, поставивши його сторч. Ще не відомо було, що зробилося з лемішами. Можливо, що вони обірвалися.

— Як же тепер бути? Що робити? — питав голова колгоспу, звертаючись не то до Васі, не то до Марка, що оглядали плуга.

— Як бути? Ніяк. Плуг мабуть без лемішів, та й трактор також здається доведений до пуття. Прийдеться одволікти його кінцями в радгосп на ремонт, — відповів за всіх Федір.

Голова колгоспу розгубився зовсім. Він ніби винуватий в чомусь подивився на всіх переляканими очима.

— Та що ви? Ми ж так зовсім засів зірвемо. Зараз я не можу відривати коней від роботи ні на одну хвилину.

Цікаві знову почали стовплюватися навколо трактора й прислухатись до розмови. Колгоспники мовчки хмурили обличчя, обмінюючись невеселими поглядами та уїдлими словами.

— Оце так допомога.

— Наорали, щоб їм на груди наорали, — сердито вигукнув хтось з колгоспників.

Марко випростався, високо піднявши обличчя й задьористо обвів усіх поглядом.

— Що таке товариші? Чого ви паніку робите? Страшного нічого немає. Сталося маленьке непорозуміння, яке ми зараз лікуємо.

— А ти, Федоре, коли ні чорта не тямиш, то й базікати нічого, — нарочито голосно вигукнув Марко, так щоб усі почули. — Трактор справний і зараз він буде на місці, в степу.

— Вася, включай мотор і здай трохи назад, щоб відчепити плуга.

Одну мить Вася замнявся й ніяково дивився на Марка. Вражений своєю невдахою, він до цього часу не міг прийти в себе. Йому здавалося, що все сталося через нього, через його неумілість. Але в погляді Марка з яким зустрівся Вася, була написана рішучість і наказ.

— Сідай і керуй, — ніби промовляли Маркові очі. Вони аж заіскрилися так розсердився Марко. Трохи не вигукнув: — Чи ти не розумієш, чорти б тебе забрали, що тільки ти повинен зараз сісти знову за стерно, а то й справді подумують, що ти нічого не тямиш й загубиш пошану до себе — ледве стримався Марко.

Вася зрозумів. З виразу обличчя, з очей. Побадьорішав, взяв себе до рук і знову забув про все, бо трактор відтиснув усі речі, усі предмети й думки кудись далеко, на задній плян. Хутко метнувся наперед і зразу ж завів мотор.

— О, то він ще живий, — ухвально загомоніли колгоспники, й на обличчях у декого з них з'явилася посмішка.

Голова колгоспу ніби ожив. Підстрибуючим кроком підійшов до плота, взяв прапора й пішов до коней, запряжених в знаряддя.

— На! Тримай, — прптягнув він прапора високому парубкові, що охляп сидів на коні — й рушайте хлопці, а ми вас навздоганятимемо. Ще ви й чегез гнилу балку не переберетесь, як ми вас наздогонимо. Гайда. — Він махнув рукою, ніби подаючи команду.

Коні махнули головами й рушили з місця. Металево задзвонили плуги, борони, букері й, обминаючи трактора, витягнулися вздовж вулиці, простуючи в степ.

А через хвилини двадцять навздогін гнався трактор з причепленим до нього букером, бо другого плуга в колгоспі не знайшлося. За трактором гналася дівчора, поблискуючи на сонці голими п'ятами й підтримуючи руками штанята, що спадали й вигукувала:

— Молодець тлакто! Молодець тлакто!

X

Федір залишився в дворі колгоспу й в степ не поїхав. Йому було доручено підкопати навквло плуга землю й витягнути його наверх.

Він сидів на перелазі й покурюючи лінкы дивився на понівеченого плуга.

— Ніби догадались, падлюки, що це моя робота, — повільно плелася думка, — бач, залишили тут, наробив, мовляв, то й, розкопуї, тепер. — Набрив повен рот слини й сплюнув з досадою.

До нього підійшов колгоспник з двома заступами й, застромивши їх у землю, почав витягати з кишені кисета, щоб закурити й собі.

— Халепа. І хтоб міг думати що таке могло трапитись, — слинючи цигарку, почав він балачку. Йому цікаво було почути Федорову думку, бо ж хто міг більше знати, як не тракторист.

— Аж страшно зробилося, коли трактор став сторч. Я думав, що от-от перекинеться. Пропав би тоді хлопець. Та його, щоб придушив трактор до плуга, то й цілої кістки мабуть не залишилось би, га?

— Застав дурня богу молитись, то він і лоба розібіє, — авторитетно буркнув Федір. — Молодий ще він, не розуміє, а лізе наперед, — натякаючи на Васю, говорив Федір.

— Так він же на курсах був, — пробував було захистити Васю колгоспник.

— Курси, — скривився призириливо Федір і чвиркнув крізь зуби. — Так йому допомогли курси, як мертвому кадило. Він ще такого наробить, що будемо чухатись потім. А радгосп, думаєте, дарма Вам допомагає, — понизивши голос до шепоту, таємничо прошипів він. — Як би не так. Здере, це вже будьте певні.

— То воно виходить, що з нашого колгоспу може нічого не вийде, — розгублено запитав колгоспник.

— А ви думали, що вийде. Вийде тільки пшик, та толку з цього мало. Я не розумію, — споважнів Федір. — Має собі чоловік якесь господарство, має хату, сидів би собі нишком і робив. Так ні, лізе, якогось чорта на свою голову видумує. Запродує себе. То вже мені, мабуть, на роду так написано, щоб тинятися по наймах та по радгоспах, а то, коли б я мав землю та свою хатину, сидів би собі й ніколи нікуди не рипався. Робив би й знав, що роблю для себе й коло свого. А то лізуть люди, не знаючи куди й пощо.

Засліплений Сидоровими обіднянками, думкою про свою хату, про землю, що міцно, ніби вбитий цвях, засіла в голові, Федір говорив словами свого спільника куркуля. Він не хотів розуміти того радісного майбутнього, що має прийти за колективізацією. Не хотів розуміти, що тільки спільна праця, тільки спільні зусилля і єдина воля таких як він, можуть вивести з бруду, темряви, злиднів. Йому зовсім не цікаве було життя якого небудь Кирилівського, чи якого там бідняка, що загнаний злиднями в куток бився в нужді, як в тенетах. Бо ж ні сил, ні снаги, ні навіть три людських життя не вистарчить йому, щоб виборсатись наверх і дійти, хоч краєчком зачепити того „щастя“, про яке думав засліплений Федір.

„Дядько Сидір мені допоможуть стати на ноги. Я буду мати „своє“. Я слухаюсь їх, вони допоможуть й мені, а до решти не має

діло. От колектив треба викурити з Корнієвки, бо він стоїть на перешкоді не тільки дядькові Сидорові, але й мені. Село маленьке, вже й так більша половина села в колгоспі, поведуть оті чорти агітацію й решта пристане, а тоді з чим я зостанусь. Або в колектив їди, або знову в радгосп", забувши про присутність парубка, розгортав свої думки Федір. „Сьогодні треба поговорити про весілля. Відтягати нічого", вирішив він, схоплюючись на ноги. Глянувши на зажуреного колгоспника, пригадав, де він.

— Чого зажурилися?

— Різні думки в голові. Пливуть, як на морі хвиля. Про колгосп наш думаю.

— Ага! Колгосп, щоб він був провалився, — раптом вибухнув гнівом Федір і зразу ж перелякався. — Ви не той. Нікому не говоріть про нашу балачку, а так по секрету, кому небудь з своїх, розумієте. —

Обоє повільно підійшли до плуга, постояли з хвилину, ніби роздумуючи, з якого боку краще почати копати.

— Мабуть, що з цього боку прийдеться почати, — чухаючи потилицю, мовив колгоспник, не в силі відігнатися від тих думок, що заройлися в його голові, навіяні Федоровими словами.

Поволі, ліньки, як ледачі воли, нагнулися й копіркнули землю...

Ледве дочекався Федір вечора. І коли почало смеркатись, подався поза городи до Сидора. Застав його на подвір'ї, біля повітки. Він щось кромсав, поправляючи двері.

— Ти таки молодець, Федоре, підводячись мовив Сидір, — Я хоч і не був там, а чув уже, яку ти їм комедію втругнув. Здорово. Я аж за живіт запався од сміху, коли мені про це розказував Микита Калістратович. Йй-богу, молодець, — поплескав він його по плечі. — Тільки вони, сукини сини таки знайшли вихід. Трактор таки працює в степу, — посерйознішав він. — А жаль. Шкода. Зайдемо до хати, чи що, а то тут ще можуть підслухати. Тепер усіх треба боятись. Навіть стіни вуха мають.

Федір з насупленим рішучим виглядом зайшов до хати й, не здійснюючи шапки, сів на лаві.

Я, Степане Митрофановичу, хочу умовитись з вами остаточно, нащот весілля.

— Хіба ж ми ще не умовились?

— Та я хотів би, щоб назначити строк, а то тягнеться, тягнеться.

— Ну що ж, я згоден, тільки от ще одна умова. Треба довести до кінця те діло, про яке ми умовлялися.

— Яке діло?

— Та хіба ж ти таке забув? Трактора їхнього зіпсувати. Сьогодні ти попробував, але він зостався цілий. Правда, сьогоднішня комедія у багатьох відіб'є охоту від колективу, тільки треба різні чутки пускати, але добре було б, коли б він зовсім перестав робити, тоді був би інший табак. Так що прийдеться тобі щось

придумати. Ти ж пони́маєш у тому тракторі, то й зроби з ним щонебудь, для того на курсах й науку пройшов.

— Та вони, здається, почали догадуватись, можуть не допустити да трактора, — похмуро відповів Федір.

— А ти якнебудь збоку. Непомітно що небудь хап, і нема, — і трактор став, а я тимчасом з Микитою Калістровичем чуточки, чутки різні по селу, та між бабами і колектив розтане, розтане, як сніжинка на сонці. Отоді вже Христя твоя. Бери її, й роби з нею, що хоч. Половину обійся тобі відвою — получай. Конячку куплю, коровку дам, і живи собі на здоров'я. Так, чи ні? Моє слово свято. Тверде як камінь. Тільки й ти повинен виконати свою обіцянку. Отак спільними силами й ліквідуємо колективчик, а там і самі, бог дасть збідніємо, та будемо думати про щось інше. Вони хочуть ліквідувати таких як я, як класу, на базі суцільної колективізації, а ми поведемо так політику, щоб ліквідувати їхню колективізацію. І це можна дуже легко зробити, бо народ дурний, як барани. Так що ти, Федоре, роби своє діло, а я робитиму своє. А тепер перекусимо.

Повернувся Федір до колгоспу пізнього вечора. Зустрівся з колгоспниками, що повернулися з степу, й почав розпитувати, як робить трактор.

— Букером шкварить, аж курява схвачується, — з задоволенням відповів хтось з темряви. Не втомлюється, не то, що наші коні. Кажали хлопці, що робитимуть цілу ніч.

— Переказував Вася, що б ти води вивіз Федоре, трактора напувати треба.

— Чому ж ти мені раніш цього не сказав — незадоволено буркнув Федір. — Куди я їм у ночі наосліп повезу. — Але зразу ж й осікся, вловивши якусь думку, що блискавкою майнула в голові.

— Приїдється везти. Нічого не поробиш, бо вони й тут не догадалися все зробити, як слід. Бочка у вас є?

— Є.

— Давайте її сюди.

Федір ожив і запопадливо почав метушитись у дворі колгоспу. Сам запряг у візок коня, звалив на нього бочку й поторохтів за ворота. Колгоспник хотів був поїхати з Федором, але той лише батагом цьохнув, обізвавшись з темряви.

— Сам доїду. Води в ставку наберу.

— Не заблуди, — гукнув у слід Федорові колгоспник. — За гнилою балкою звернеш направо й панай просто, аж до радгоспівської озимини. Там вони роблять.

Відповіді не було. Торохтіння візка стихувалося все більше й більше, розливаючись у вогкому повітрі весінньої ночі. Колгоспник постояв з хвилину за ворітьми, стежачи за розливчатим сулицетом візка. Дивився довго, поки він не розтанув, злившись з темрявою. Хотів був піти в подвір'я, та зробивши крок, зупинився, ловлячи думку, що несподівано виникла в голові. Пригадав розмову

з своїм сусідом про сьогоднішній випадок з трактором, і думка, скерована в інший бік, намотувалась ясніше, як клубок ниток. В полудень під час перепочинку в степу сусіда, щось таке натякав на Федора. Казав, що кілька разів його бачив у Сидоровому подвір'ї.

— Ну, то що ж з того. — Почав сам собі заперечувати колгоспник. Ходить до бувшого господаря, в якого наймував. Може той не розплатився й досі з ним, от і ходить. Але чому ж крадькома, щоб ніхто не бачив? — Знову зародилося підозріння, — чому він людей боїться. — Колгоспник сів на перелазі й занурився в свої думки, що виривали в голові, заперечуючи одна одну. Не міг одігнатися од них, не міг позбавитися того підозріння, що з'явилося й уперто не хотіло кидати. І пливли думки каламутно, як повідь весняна, заповнивши голову. Розгорталися, й здавалося, що ставали ясними та несподівано звертали в бік, перескакуючи на якийнебудь інший предмет, зав'язуючись у складні вузли, що годі було їх розплутувати. Колгоспник думав про всі події, що відбувалися навколо колгоспу, не тому, що йому нічого було робити, чи голова була не зайнята з клопотами. Він мав думати про що. Думав він тому, що колгосп, до якого він вступив першим, почав був міцніти, тепер хилитнувся, Дав розколину. Колгоспники поділилися на два табори й майже ворогують. А чому? Яка цьому причина? От і сьогодні, після випадку з трактором, хтось пустив чутку, що радгосп за допомогу свою забере половину колгоспівського врожаю. Хвилюються колгоспники. Цілий день тільки й балачки про це точаться. Дехто збирається заяви подавати, тікають. Що ж це таке. Перебїдували, перемучились, тепер саме робити й от все догори ногами перевернулось. Хтось шкодить.

Аж зідхнув колгоспник. Витяг кисета й почав скручувати цигарку. Підніс до рота, щоб посилити й випростався. В уяві виник до найбільших дрібниць ранковий випадок з трактором. Ніби знову все це бачив і переживав. Ось виринули в уяві всі деталі й почали розгортатися, як мережка на полотні.

..Біля воріт трактор зупинився. Чекає на голову колгоспу, що побіг за прапором. За ворітьми на вулиці притихлий натовп зацікавлених. Дивляться на трактора, що здригається від роботи мотору. В дворі колгоспники біля коней. Обличчя в усіх поважні, зосереджені. Замайорив розгорнений прапор. Натовп ще більше зовпився, тільки вже не спереду, а позад трактора, даючи йому дорогу.

— Хтось тоді пройшов близько причепленого до трактора плуга. Навіть щось поправляв. Але хто? Після цього сталося оте, що поставило сторч трактора й обірвало леміші.

Колгоспник, прикладаючи усіх зусиль, намагається пригадати, хто проходив повз плуга. Аж в голові зашуміло від напруження. Не даремно ж заболіла голова від думок. Таки викликав колгоспник у своїй пам'яті деякі дрібнички, які підсвідомо зафіксувалися в його мозку. Думка тоді була зайнята іншим і не могла зосере-

дитись на цьому. Про урочистість організованого виходу в степ думав тоді колгоспник, а не про окремих людей, що робили щось. Але око, в поле якого попала постать, що крутилася біля плуга, як безсторонній об'єктив фотоапарату, вловило цю постать і зафіксувало її в мозкові. І тепер, колгоспник, намагався виловити в нетрях своєї думки образ тієї людини. З величезним напруженням пригадував, розворушуючи пам'ять і складаючи до купи окремі деталі, що випливали в голові.

Ось пригадався рукав, як конкретне втілення думки, зв'язаної з подією. Далі спина. Вайлувата широка спина, що в'яло повертається—характерна для ледачої людини. Карк червоний, зарослий ріденьким волоссям якогось невиразного попелястого коліру.

— Та це ж він! Федір!..

Аж схопився, забувши про цигарку, що збирався її послинити. Ще раз порівняв постать Федора з тією, що пригадав, поставивши їх поруч. Схожість була точна.

Ще й не знаючи й сам для чого, зірвався й побіг вздовж вулиці в той бік, куди зник Федір. Вискочив за ріг і опинився над ставком. На березі нікого не було.

Може він завернув у другий бік. Не повіз для трактора воду—хворобливо розгорталася думка, породжуючи підозріння. Колгоспник, запідозрівши Федора в одному, готовий був звалити на нього все.

Не зупиняючись пішов далі, простуючи в степ, щоб перевірити себе. Спустившись у балку, він зупинився, прислухаючись. Біля місточка щось хлюпалось. Колгоспник присів, вдивляючись у темряву. Намагався побачити хто там хлюпочеться. До його слуху долетів знайомий Федорів голос, що звертався до коняки, яка очевидно паслась і не хотіла стояти на місці.

Розчарований став, не знаючи, що робити. Підійти до Федора не рішався. Боявся, що той образиться. Догадається, що його підсліжують. Обернувся й поволі пішов у село, докоряючи себе.

— Видумав на хлопця. Наймит же він.— Але думка, що була довгий час скерована підозрівати, й, тепер іноді розгорталася критично.

— „Чому він у ставку не брав води, а в балці.. Яка там вода?.. Зараз же заперечував собі.— „Бо коняку шкодує, от чому“..
ХІ

Вся кризь сон чув, як то затихав, то знову починав шуміти мотор трактора. В стомленій голові борсалося запитання: чому б це Марко не може відрегулювати мотора?— але зразу ж обривалася недокінчена думка. Втома брала верх й сковувала мозок, обтяжувала усі члени, що не хотілося навіть поворухнутися. Поволі гудіння мотору віддалялося все далі й далі, аж поки не зникло зовсім із стомленої цілоденною працею свідомості. Заснув, погойдуючись на хвилях відпочинку, поновлюючи сили, щоб знову вранці стати на роботу, змінивши свого товариша.

Спав стомлений без снів і марінь, аж поки не почув, що його хтось тормошить за плече розбуркуючи. Хутко підвівся, сівши на возі на якому спав і почав по дитячому, кулаками протирати заспані очі.

— Що? Вже пора змінити? — відганяючи сон запитав Марка, що стояв схвилюваний коло воза. Вася не помітив, що ніч ще панувала над землею, огортаючи темними шатами степ. Думав про те, що так хутко прийшов ранок, і треба змінити Марка. Звісив з полудрабка донизу ноги, приготовившись стрибнути на землю, але так і залишився сидіти.

Недалечко від воза стояв трактор. Він був німий й не шумів мотором.

— Ти чого трактора з борозни вивів? І чому виключив мотор? Може щось трапилось? Поламка — запитав з тривогою в голосі.

— Вода весь час кипить у радіаторі. Циліндри без охолодження перегріваються.

— А воду ти пробував міняти? Федір же привіз цілу бочку. — Маркові слова й тривога, що почувалась у голосі, зовсім прогнала сон. Вася скочив на землю й підійшов до трактора. Покришка була піднята з обох боків. Це було зроблено для того, щоб мотор скорше міг прохолонути. Але од бльоку циліндрів пашіло вогнем, і в радіаторі ще булькала вода. Внизу з контрольної рурки з легким шипінням виходила пара. Все це свідчить про те, що мотора було виключено недавно.

— Міняв кілька разів й однаково.

— Може вентилятор несправний. Пас обірвався.

— Все в порядку, — з якимсь роздратованням махнув рукою Марко. — Тут трохи гірше. — Не договоривши, він замовк у задумі, обпершись об полудрабок.

Вася нічого не розуміючи, дивився на свого товариша, намагаючись здогадатись про що хотів сказати Марко. Здавалося, що мовчанка тягнулася довго, без кінця. Насторожена, важка тиша, щільно облягла трактористів закинутих в степ, що занурились у свої думки. Степ, ніби притаївшись, мовчав, викурюючи з своїх грудей широких міцне дихання випарів черноземлі. Двоє людей заглиблені в свої думки, шукали причини, чому бунтує машина. Чому відмовляється справно робити й от уже вдруге за цю добу заставляє розгублюватись. Пригадали усі знання про неї, які набули на курсах і на практиці. Розгортали їх, розбираючи машину на складові частини й стежачи за своєю думкою, що виплила в логічній послідовності, прийшла до одного висновку.

— Машиною керую я, а не машина мною. Не я підвладний машині, а машина мені, й коли я її знаю, коли я стежу за нею, несподіванок нерозгаданих бути не може.

Машина не здатна думати, бо вона є витвір людського розуму і тому...

Тому вибрики її є керовані якоюсь людиною. Але хто вона ота людина? Чи це якась третя особа, чи?...

Трактористи якось одночасно підвели голови, допитливо глянувши один на одного. В головах заройлася недобра думка, важке підозріння, яке зараз же й зникло.

Дивилися довго один одному в обличчя й бачили: посумнілі очі, нахмурено зведені до купи брови, й один в одному впізнавали себе. Впізнавали відданих своїй справі чесних пролетарів землі і сумніви почали зникати.

— Тоді ж хто? Хто цей третій, і яка в нього мета? Не сліпа ж ненависть до машини. Щось складніше, глибше ніж, просте нерозуміння значіння нової сили, що прийшла в степ і вздибила його.

— Знаєш, Марку, я догадуюсь чому весь час у радіаторі кипить вода. Вона кипить тому, що рурки стрижня радіатора засмічено брудом. Мабуть вода була каламутна, брудна — порушив мовчанку Вася.

Марко роблено усміхнувся.

— Ти догадаєш, а я вже встановив. Переконався в цьому, що це так. Наливав воду, привезену вночі. Невидно яка вона. Хлюпотить, а тепер маємо мороку.

— Але хто ж це? Хто міг до цього додуматись? Той, хто не знає термосифонної системи охолодження, не давав би нам до трактора забрудженої води. Це зробив той, хто знає трактора. — Гаряче заговорив Вася.

— Так. Ти правду кажеш. Ця людина трактора знає. І те, що у воротях колгоспу трактор дав сторчка, порвавши леміші, також зроблено людиною, яка знає трактора. Це не випадок, Вася, запевняю тебе, що не випадок. Тут діяла свідомо шкідницька рука, можливо, що керована від когось. Той хто опустив леміші плуга, добре розраховував, що з цього вийде. Перед тим, як виїхати здвору, я сам підіймав їх, міцно закріпивши льоником. Підіймав вище, бо знав про високий поріг у воротях, і от їх таки опустив хтось.

— Фед... — Вася не договорив, злякавшись своєї думки, що раптом закружляла в голові. Виникали підозріння й зараз же заперечення... Пригадалися курси, робота в радгоспі, дивна поведінка Федора. Пригадав, що він приходив іноді п'яний.

— Яка ж мета, яка для нього користь від цього? Наймит же бувший, тепер радгоспівський робітник.

— Ні, не може цього бути, — почав голосно заперечувати сам собі. — Яка йому користь від цього.

— Користь... — Повагом заговорив Марко, й Вася насторожився, прислухаючись. — Користь мабуть він має. От ми й довідаємось про цю користь. — Це було сказано таким голосом, ніби Марко знав точно про причетність Федора до подій, що відбулися за такий короткий час.

— Тільки про це нікому поки що не треба говорити. А тепер треба подумати як нам промити радіатора. Особливо мене турбують стержені рурки: чи не заварились вони болотом.

Обоє пішли до трактора. Мутра покришки радіатора, була одгвинчена й Вася заглянув до середини. Вода вже не кипіла.

— Пускай воду.

Вася повернув спускний грант, стежачи за тим, чи тече вода. Уже розвиднялось. Ніч блідла, танучи. З степу підіймався сірий туман, що почав заволюкати ніби покривалом м'яким землю. Але зірвався вітрець, і туман колихнувшись хвилясто, поповз до обривів, зникаючи за ними. З кожною хвилиною робилося видніше. Почали виділятися окремі деталі машини, що матово лисіли при тьмяному світлі ранку. Схід ясніє все більше й більше, ще хвилина й вирине сонце. З рожевого схід зробився червоним, ніби натужившись, щоб підняти сонце.

Трактористи, присівши між передніми колесами, понахилили голови, дивилися в воду, що витікала із спускного гранта. При світлі можна уже було побачити, якого вона коліру. Вода була мутна, аж чорна. При кипінні в радіаторі, в ній добре розбавилася грязь, і тепер витікала тягуча, як смола.

— Здорово. Могла статися закупорка відводної контрольної рурки і... вибух. — Тремтливим голосом порушив мовчанку Вася, глянувши з страхом на Марка. Він у думці почав ляяти себе, що після зміни міг спати. Уявив на хвилину вибух радіатора, опареного окропом свого товариша, що посліплений губиться. Викинутий силою вибуха із-за стерня, не може підвестися й виключити мотора, а тимчасом трактор ніким не керований наосліп доходить до балки й повернувшись скочується в трясовину, звідки годі його добути.

Аж піт холодний виступив у Васі на спині від уявленої картини, але зараз же тверда рішучість хвилиною піднялася в грудях, породивши упертість. Обурення підіймалося, заповнюючи всю істоту. Піймавши себе на цьому, він навіть здивувався трохи сам собі. Дивувався тій витривалості, що народжувалася, тій силі, що приходила звідкись. Порівняв себе, яким був на курсах і яким є тепер.

— Дурниці, — подумав собі. — Тут треба щось видумати, скорше справити трактора й взятися за роботу, щоб надолужити час загаяний, а я чорт знає про що думаю.

— Чим же промиємо радіатора? — обриваючи свої думки, звернувся до Марка — У бочці, що ти з неї наливав, вода мабуть так же забруднена, як і в радіаторі. Ти ж з бочки наливав?

— Може осів трохи бруд. Будемо брати зверху.

Але брати воду зверху не було чим. В розпорядженні трактористів було лише відро, яке не проходило через воронку двохдонної бочки. Воду можна було наливати відкривши чоп. Він був знизу й вода виносила до відра осілий бруд. Пробували нахиливши на бік бочку, наливати воду з верхнього отвору, але з того так само нічого не виходило. Від нахилення бочки вода бовталася й бруд підіймався у збортаній воді нагору. Вода робилася чорна й густа як каша.

— Прийдеться почекати, поки не прийдуть колгоспники, тоді можна буде взяти коня й скочити по воду.

Чекати довго не прийшлося. Незабаром із за обрію замаячили коні. Вони наближалися, все більше й більше, аж поки не стало чути брязкоту знарядь та збруї.

Побачивши ще здала, що трактор стоїть, вони хутчіш підганяли коней, дрібною риссю наближаючись до трактористів. Першим під'їхав голова колгоспу. Хутко зіскочив з коня й на ходу здоровуючись запитав добродушно:

— Підремонтуєте хлопці, мабуть потомилися за ніч.

— Стомитись не стомились, а от з трактором халепа. — Відповів Вася, випростовуючись.

З обличчя голови колгоспу зразу ж стерлась посмішка, й тінь тривоги залягла глибокою зморшкою на перенісці. Тривожився він за справність трактора так само, як за цілість свого колгоспу, бо твердо вірив, що тільки він, трактор, допоможе зміцнитись колективі, як наочний доказ, залучить нових членів, а може й усе маленьке село Корневку колективізувати. Пригадав, що вчора увечері поступило дві заяві від колгоспників, які пишуть про вихід з колгоспу. Скільки не допитував про причину—нічого не сказали. Так, натякали лише про трактор. Ніякі умовляння не допомогли. Сьогодні й на степ уже не вийшли.

— Так що ж це таке. — Билася думка. — Замість того, щоб зміцнити колгосп, ще більш організувати його, залучити нових членів, цей проклятий трактор розвалює його,—трохи не зірвалось з язика голови колгоспу.

— Це якась божевільна машина, — глухо з докором вимовив, ні до кого не звертаючись. Одвернувся, збираючись з думками. Машину, якій вірив, яку безмежно полюбив, ще не знаючи її, раптом зненавидів.

Вася дивився на голову колгоспу відчувачи, ту бурю думок, що зірвалися в цієї людини, в два рази старшої од неї. Йому захотілося сказати щось таке значне, серйозне, щоб ця людина відчула, що він, Вася ще молодий недосвідчений життям комсомолец, не боїться того, що сталося, не боїться тих вовчих ям, що весь час копає їх хтось на його шляху, бо його шлях, це шлях усіх тих, що будують нове життя, яке не до вподоби тим, хто ці вовчі ями копає.

— Не машина божевільна, товаришу голову. — Вася вперше називав цю старшу за себе людину „товаришем“ і тому це слово забрентало в нього урочисто. — Не машина, а та нікчемна людина, яка думає стати нам поперек дороги. — Він замовк, шукаючи підходящого слова. — Але вона нас не здолає, бо нас багато... — Твердо закінчив він, показавши на колгоспників, що вже рушили лавою, підіймаючи чорними скибами степ.

Голова колгоспу зняковів за своє хвилеве зневір'я. Засоромився перед цим безвусим хлопцем, що в хвилину розпачу підтримав його.

— Нам треба коня, щоб поїхати по воду, — обізвався Марко, що весь час спостерігав Васю, похваливши його в думці.

— Коня? Зараз,—заметушився голова колгоспу.

— Петре! Петре, йди сюди,—загукав він високого колгоспника, що волочив ріллю. — Випряжи на кілька хвилин буланого, треба поїхати для трактора по воду.

— По воду?—здивувався колгоспник, збиваючи батагом поріш-ний засохлий бур'ян. — Вчора ж вам третій вивозив. Хіба вже не стало? Та й багато ж він п'є цей трактор.

— Ця вода не годиться—і Марко підійшовши до бочки, відкрив чопа. Хлинула довгою дугастою цівкою чорна вода, виносячи бруд.

— Оо!—тільки й вимовив колгоспник Петро, застигши з широко розкритими очима та застиглим на обличчі здивованням.

Видно було, що він щось пригадав і про щось догадується. Підозріння шугнуло в голову, штрикнувши мозок.

— Я й сам дивувався.

— З чого ви дивувались?—перебиваючи один одного, заговорили трактористи.

— Що Федір у балці, а не в ставку воду брав.

Голова колгоспу зробив крок до Петра, ніби збирався його вдарити.

— Ти ж що? Хіба він може? Тракторист же він!

— Я нічого й не кажу,—виправдувався Петро. — Мені яке до того діло. Хіба я можу на когось що небудь підозрівати. Бачив, що Федір у балці брав воду й здивувався, чому він у балці бере, а не в ставку. Брудна ж вона там, та думаю собі, може так і треба, а воно от що виходить...

Вася підійшов щільно до Петра й пильно глянув на нього.

— При всіх, коли це буде треба, ви підтвердите?—запитав, намагаючись говорити строго.

— А чому ж ні. Канешно, могу.

— Так от, про це поки що нікому не говоріть, аж поки вас не спитаю, я чи Марко, чи голова колгоспу.

Нічого не розуміючи, колгоспник погодився мовчати і на знак згоди хитнув головою.

XII

З великим зусиллям радіатор був промитий, і трактор знову зміг запрацювати, розпускаючи по степу сині клубочки диму. Наганяли трактористи прогааний час. Колгоспники лише дивувалися тому, з якою хуткістю обертався трактор, розорюючи відведений для нього участок.

Надвечір, перед тим як повертатися до дому, в степ знов пішов голова колгоспу. Він підійшов до Марка, що спочивав на возі після зміни. Побачивши, що той спить, затоптався на місці. Не хотілося йому будити хлопця, бо знав, що він стомився за день. Ніяково поглядав на тракториста, що солодко хріп. Зібрався був покласти руку на плече щоб розбудити, але Марко крізь сон почув, що біля нього хтось є, розкрив очі й зразу ж бадьоро підвівся, пружисто зіскочивши на землю.

— Прийдеться оранку вночі відкласти.
— Чому? — не дослухавши, турботно запитав Марко.
— Бо увечорі має бути засідання сільради разом з радою колгоспу. Треба, щоб і ви там були.
— Так, може тільки один, а другий нехай би орав.
— Ні, треба щоб були обое.
— Добре. Раз треба, так треба. А що там таке трапилось?
— Колгоспники колотяться. Хтось чутки пускає, що трактор зовсім не робить, поламався, й колгоспові прийдеться за нього заплатити. Люди хвилюються, знову три заяви поступило, про вихід з колгоспу. Треба якихось заходів вжити, а то колгосп розвалиться.

— Федора не бачили? Що він робить, що не з'являється в степ?

— Та ще зранку як пішов кудись, то й досі не вертався. Казав декому, що й не вернеться. Не хоче робити ні в радгоспі, ні в колгоспі. Про трактор щось таке натякав. Я й сам не знаю, що це робиться. — Стояв похмурий біля воза й дивився сумними очима на Марка, шукаючи відповіді й поради.

Тимчасом, колгоспники закінчивши навіть з перевищенням норму оранки, визначену на сьогоднішній день, стягалися до воза. Готовилися до повороту в село. І коли сонце, збільшуючись до розмірів решета, схилялося до почервоного обрію, щоб сховатись за ним, колгоспники на чолі з трактором, довгою валкою рушили в село.

Ритмічний шум мотора раптом ввірвався в сонну тишу села, полохаючи її. Розлігся у вечірньому присмеркові, полохаючи спокій. Чахкання докотилося до двору Сидора і, застерігаючи грізним рокотом, вдарилося в шибки вікон. Настирливо, не вгамовуючись, котився шум селом, переможно перестрибуючи через низенькі хатки.

Зачувши трактора, Сидір, що сидів у хаті вечереючи, застиг з піднесеною до рота ложкою. Ніби удари батагом бив його шум трактора, заставляючи здригатися.

— Так що ж він збрехав... — обурено подумав, сатаніючи. — На мене добро за дурничку хоче влізти...

Поволі підвівся й, зструшуючи з колін кришки хліба, хутко пішов до порога. Ще й сам не знав, що йому робити. Було лише одне бажання: зірвати на комусь пасію, що закипіла в грудях, породжена шумом машини. В цей час він ненавидив її усім еством. Ненавидив, як людина, яка знає що машина, керована організованими людьми, знищить його. Тому то з такою нестриманою силою розпирало груди обурення до того, кому вірив, хто обіцяв знищити цю машину, що стала поперек дороги Сидорові.

Важко ступаючи, підійшов до повітки де спав Федір. Ледве стримав себе, щоб не вдарити його сонного. Вхопив за плече, стримуючи лють, і з усієї сили потряс ним.

— Що таке? — злякано схопився Федір, витріщивши очі, — я ж казав уже що нехай мене розчитують, — не розуміючи нічого, бур-

мотів він. Мабуть подумав, що це хто небудь з трактористів прийшов будити його. Побачивши перед собою Сидора, замовк і вставився на нього.

— Ти чуєш?.. — стримуючись запитав Сидір і кивнув головою в бік вулиці.

— Що саме?

— Ти оглух чи що? Не чуєш хіба? Гуде...

Тільки тепер до Федерової свідомості дійшов зміст того шуму, що тривожив його під час сну. Тільки тепер він усвідомив, що це шумить трактор і захвилювавшись, зблід.

— Промили,—прошепотів він побілилими губами, не звертаючи уваги на Сидора, і якось несподівано для самого себе почав думати про інше. Щось, ніби каюття, почало обгортати його. Відчув своє безсилля, поразку, яку ніколи вже не можна буде поправити. Десь глибоко ворухнулася думка ворожа до Сидора за те, що він підбивав його на цей крок. Перед ним розгорнулася його безпорадність зробити що небудь проти тієї величезної більшості, що уперто знищувала на своєму шляху перепони, які виставляв він, керівнай Сидором. Але це було одну мить. Думка запрацювала, розгортаючись в іншій бік. Отруєний мозок не міг засудити до кінця тих вчинків, які робив Федір. Пригадалися мрії про „свою“ землю, „свою“ хату, й стало боляче за себе. Образа переходила в гнів до тих, що своєю упертістю, своєю безнастанною роботою руйнували без жалю його пляни. Ця людина, засліплена власницькими думками, хоч і ніколи нічого не мала, готова була знову кинутися на боротьбу, щоб захисти свої нездійснені нікчемні мрії.

Підвів голову й зустрівся з Сидоровим поглядом. Кілька хвилин мовчки дивилися один одному в очі. Сидір вивчаючи, а Федір з надією. Зрозуміли один одного. Прочитали в очах ширість габельної спілки й заспокоїлись.

— Підемо до хати,—опанувавши себе, як досвідчений вовк, першим заговорив Сидір. — Ще не кінець. Падати духом нічого. Не все загублено.

В хаті зразу ж послав жінку за Микитою.

До тісної кімнати сільради набилося повно. Засідала президія сільради разом з кандидатською групою партії, комсомольським осередком, КНС та радою колгоспу „Промінь“. Обличчя були у всіх зосередженні, серйозні. Уважно насторожившись, слухали доповідь голови колгоспу, що розказував про події, які сталися недавно.

— Між колгоспниками ходять неймовірні чутки, що радгосп за допомогу трактором забере половину врожаю. Покилька раз на день кажуть, що трактор поламався, й ніби його ламають навмисне, бо він старий, а радгосп потім здере за нього вартість, як за новий. Колгоспники проти трактора. Виходять з колгоспу: ось уже п'ять заяв поступило. Треба щось робити, ніщо само собою не

робиться. Хтось керує цією роботою й розпускає всілякі чутки. Нехай ще трактористи розкажуть про трактора, що вже два рази хтось псує.

Голова колгоспу схвилюваний сів, повернувши голову до Васі. Присутні також повернули погляди в бік Васі, й вичікуючи ждали.

— Говори, Вася, — нахилившись прошепотів Марко.

Вася підвівся й з хвилину мовчав, підшукуючи слова, з якого мав почати. Він хвилювався, бо вперше виступав на таких великих зборах.

— Я переконаний, що зіпсувати трактора хотів Федір, наш третій товариш. Але яка в нього мета, не знаю. По моему його треба зараз же знайти й відіслати в радгосп.

— Заарештувати, — поправив Васю Марко.

— Да, заарештувати.

— Я дещо можу сказати про Федора, — беручи слово, промовив голова КНС, — Хоч і наймитував він у нашому селі, але ж він не наш. Він, як я помічаю весь час, водиться з куркулем Сидором. От і сьогодні я бачив; як він ішов туди. Чого б йому там бракувало? Що він з ним має? Що колись служив у нього, так щож з того. Не товариш же він його, а бувший наймит.

— Він до дівки Сидорової ходить. Може женитись на ній думає. — Хтось обіцявся з кутка.

— Муже бути, — разом заговорили всі. — Може й справді думає на куркулісі оженились, і щоб догодити Сидорові витворює отакі штучки. Бо хто ж може зіпсувати трактора, коли не розуміється на ньому. А він же тракторист. От і потрапив, бо знає. Говорили разом, обурюючись, заповонивши галасом маленьке приміщення сільради. Кожний з присутніх давав яку небудь пораду, але вона не виводила з того стану, що утворився, бо не була повною, вичерпною.

Голова сільради, що сидів весь час мовчки, прислухаючись до балачок, нарешті підвівся. Враз галас стихився, і в кімнаті стало тихо, ніби порожньо.

— Я пропоную зробити так: зараз же заарештувати Сидора Бурбанюка і Федора Назаренка. Як президія сільради? прошу висловитись.

В сільраді зробилося ще тихше.

— Причини арешту такі. Матеріал, зібраний сільрадою, є достатній для того, щоб провести арешт. Зараз йде весняна засівна кампанія. Щоб зірвати її, куркуль прикладає усіх зусиль. Про це свідчать ті доповіді, що ми слухали. Сільрада, як орган диктатури пролетаріату, повинна вжити рішучих заходів. — Він замовк, обвівши поглядом присутніх. — Хто за мою пропозицію, прошу підняти руку? — голосує президія сільради.

У відповідь підняли руки члени президії.

— Одноголосно. А тепер голосують усі за ту ж пропозицію.

Догори зметнулося десяток рук.

— Одноголосно.

— Запиши постанову, — звернувся він до секретаря й зараз же повернувся до голови НКС.

— Ти, як представник сільради, візьмеш зараз двох виконавців і двох комсомольців, підеш до Сидора Бурбанюка. Заарештуєш його і всіх тих, кого застанеш у нього і приведеш сюди. За двором виставиш догляд, щоб звідти нічого не вивозили.

— Завтра скликаємо загальні збори. Гадаю, що після наших пояснень настрій переміниться так, що навіть може прийдеться цього куркуля Бурбанюка ліквідувати як класу.

— Добре було б, щоб послати кого небудь до радгоспу за представником, — збираючись йти, обізвався голова НКС.

— Це ми зробимо.

З сільради ніхто не розходився. Кожному цікаво було побачити, кого приведуть виконавці. Всі сиділи, перекидаючись незначними словами.

На дворі почулися кроки й сердита балачка. Незабаром відчинилися двері, й до приміщення зайшов з високо піднятою головою Сидір, за ним йшов Микита Скиба й позаду, намагаючись заховатись у тінь, Федір.

— Що це ви і в ночі не даєте спокою? — почав обурено Сидір. Чого вам треба?

— Хапаєте людей, — підтримав його Микита, але побачивши Васю, осікся. В очах йому спалахнули хижі вогники.

— І цей тут! Чому я не задушив тебе, — зісно подумав.

У відповідь була мовчанка.

— Чого вам треба, — не вгавав Бурбанюк. Я чоловік зайнятий. Мені спочивати треба.

— Зайнятий, — протягнув хтось насмішкливо. — Ми тоже зайняті будівництвом, а ти нам шкодиш. Прийшлося забрати тебе з дороги.

— Замкніть їх до ранку — дав розпорядження голова сільради.

— Васю! Марко, й мене? — виступив наперед Федір і заговорив лякливо.

— І тебе. Бо ти зрадив нас, — твердо відповів Вася Перепилиця, підвівшись з свого місця.

В голові мелькнув спомин про тракторні курси. Розмова з Чумаком, і в пам'яті виникли його слова, вирізьбившись, як гасло.

— Загартувуйся, Васю.

— Загартувався, — ніби відповідаючи комусь, подумав Вася, дивлячись холодними очима на Федора, в яких відсвічувалися холодні вогники, ніби крижинки.

Харків. Лютий-травень. 1931 р.

МИКОЛА ВДОВИЧЕНКО

ГІМН ЗЕМЛІ

Таку пухку,
Таку родючу
Тебе зробили сотні тисяч рук.
Бо деж таки, чоло твоє разюче
Обвугліло в нестримному жару.
Тоді щодня: від ранку аж до ночі
Вкривала тіло стомлене снага.
І не жалівсь ніхто із нас одначе,
Як сонце кров пекло на репаних ногах.
А от тепер: так вільно крок за кроком,
Вони ж такі по твоїх грудях йдуть
Нестримно.

На ланах широких
Дзвінкий вінок комунами сплетуть.

НАТАН РИБАК

АВАРІЯ

(Новеля)

ДНІВ не було!.. Були якісь уривки, уламки, шматки... Все це крутив вітер в скаженому коловороті, а люди плавли по хвилях життя, попадали в коловорт цей, і він ненажерливий ковтав їх безупинно, безліч... безліч...

Днів не було. Йшли крицевими колонами босі і голі, йшли з рушницями в руках. Місяць яблуком зморщеним лежав у небі, як на таріліці, а зорі черешнями позвисали до землі, позвисали, зацвіли і запахли. Земля тремтіла дрібно-дрібно, тужив вітер і ридали сичі.

Не знали ми тоді, де починається ніч, а де день. Де темрява і де світло. Бо світили цілими добами заграви, сміялися кулемети, глухо й сердито гуркотіли гармати.

Люди йшли, скаженіли, весяною повіддю кров лилася, і дні минали тоді вагонами, а паротягом була смерть.

І тоді саме зрозумів Ян Казімірович, що настав кінець життю безжурному і щасливому, не буде вже більше спокою, того панського величного спокою, не буде поваги, не буде пошани. І принесли вирій цей люди в шкіряних піджаках з суворими обличчями, з руками мозолястими; принесли вони з собою для нього, Яна Казіміровича, смерть.

Він сидів у своєму розкішному кабінеті, за багато вбраним столом і дивився на вікна, глухо зачинені шторами. Постаць його була напружена, ніби чекала, що раптом хтось грюкне у вікно, забряжчать шибки, вірветься страшний вітер... прийдуть вони.

Ян Казимірович водить руками по скроням, глибоко зідхає, виймає з кешені конверт, витягає лист і уважно шепоче про себе. Велика лампа під зеленим абажуром кидає зеленяві сутинки на гладке голене обличчя, сріблясту голову...

Блукують сутінки по закутках і стінах кабінету. Ян Казимірович шелестить губами, ретельно складає лист і ховає його в кишеню.

Підводиться з крісла і широкими кроками зимірює кімнату. Кроків не чути: ноги ступають легко і м'яко, бо підлога встелена великим перським килимом, подарунком пана графа. Хтось тихо стука в двері. Він здригує й кидає:

— Можна.

— Двері відчиняються поволі. Спочатку в щілині з'являється ніс, потім обличчя, потім погруддя і нарешті постать жінки. Але він продовжує ходити по кімнаті, не звертаючи уваги. Жінка висока, чорнява, з пишними косами, у блакитному капоті сідає на канапу, підпирає руками підборіддя і наляканим поглядом слідкує за ним.

— Яню, — каже вона ледве чутним голосом.

— Яню, що ж будемо робити, адже завтра прийдуть вони.

Голос жінки такий нудний і плакучий нагадує Яну Казиміровичу знову жажливе, і він, схопившись руками за голову, кричить:

— Прийдуть. Ну ж що, нехай приходять, нехай вбивають.

Він кричить ці слова, і в уяві встають жажливі картини.

Він бачить себе біля стінки: в груди дивляться цівки рушниць. Вони, ці страшні і нахабні гвалтують його Зося, брудними мужицькими руками деруть її золоте тіло, і Ян Казимірович, схопившись за груди, падає поруч з Зосею на канапу.

— Розумієш, ми повинні виїхати, інакше...

— Не треба, — благано перебиває його Зося, — не кажи цього, це ж так страшно, так жажливо... І затуляє йому рота пахучою долонею. Ян Казимірович ніжно гладить її руку і говорить:

— Зараз приїде Минько, він принесе остаточну звістку, тоді будемо знати. Ця людина мусить нас врятувати. Адже я йому чимало допоміг. Не даремно я його зробив завгоспом. Ні, йому я вірю.

— Зося хитає головою і дивиться якимсь непевним поглядом на чоловіка.

— О, чого я не виїхав звідси раніше.

— Я ж казала — тихо каже Зося.

— Ти казала, казала — кричить Ян Казимірович, — а що пан граф казав, я ж мусив залишитись, на те я директор...

За вікнами ридає вітер, вдирається десятками тисяч пазурів в дахи будівель, вільно виходить крізь розхристані вікна в цукроварню, і ніч притулилась до вікон директорського будинку величеною і жажливою таємницею. Тією ночі біля директорського будинку стояла бричка. Три постаті вийшли з чорного ходу, двоє сіли на неї,

а третя поклала їм під ноги великі пакунки. Одна постать нагнулась з брички і щось зашепотіла третій. Вітер підхопив уламки слів і жбурнув їх в жахливу безодню ночі:

— Гляди, ж Минько, роби як казав... а я вернусь... безпреміно. — Потім фурман потяг віжки, й коні понесли.

Минько ще стояв біля директорського будинку. Вітер крутився навколо його, ніби намагався піднести його вгору й кружляти його в повітрі над високими і стрункими тополями директорського парку, бив ніби нагаями — хвилями буйними в обличчя, а він стояв і дивився кудись в темряву... в ніч...

II.

Цю похмуру осінь, злий вітер Минько завжди пригадує, коли кінчається літо, приходять з полів тумани, риплять вози з буряками, і тоненькою гадючкою плазує у небо з високого і струнково димаря дим. Тоді цукроварня стає фортецею, і отари сірих туманів, загрозливих і суворох і, злий вітер, що сердито б'ється в мурі цукроварні, тримають її на облозі.

В осінні журливі вечори, коли гудок сповіщає про кінець робочого дня, робітники збираються в клубі, завкомі, проводять виробничі наради і усюди одна тема для розмов: як то буде працювати цукроварня після переустаткування.

На плацу вже вишиковується шерех кагатів, риплять вози з вапняком і вдень і ночі прибувають зі станції ешелони вугілля.

Всі радісно посміхалися, працювали бадьоро, і веселим клеком заливалися в цехах молотки. Минько посміхався теж, стоячи біля варстату, але мовчав і пригадував далеку осінь, таємний і суворий вечір, слова Яна Казиміровича, і загадлива посмішка вигинала вуста.

... Серед безмежних степів, де вирує скажений вітер, піднімаючи сніг до неба стовпами, дико і нудно плаче в комині, наганняючи сум і нудьгу — стоїть цукроварня. Тричі на добу гудуть як сурми гудки, кличуть на зміну, і тягнуться чорні постаті ланцюгами до цукроварні.

Ніч... Цукроварня палає вогнями, широкі хвилі світла ллються з вікон на шлях, і крізь вирування вітра чутно могутні подихи паровиків, навіювання смоків і шипіння апаратів. В маленькій забрудненій кімнаті вартового слюсаря їх троє.

Троє — це: Семен — помічник електротехніка, Льонька — помічник Минька і сам слюсар Минько. Льонька обточує пильником шків, Семен мріє, а Минько розказує, як колись було — довільна й люба тема старого.

Сьогодні все йде гаразд, і вони можуть відпочити. Зміна щойно почалася, перед ними ще довга, довга ніч. Але з Льонькою працювати весело — це надзвичайно бадьоро і життєрадісна людина. Він вміє розказати і веселого анекдота, сполосне водою того, хто заснув або дістане в лабораторії нашатириноного спирту і піднесе до носа:

— Там, де Льонька, спати не повинні — так говорить він сам, та даремно він бригадир ударої бригади. Старий годинник на стінці пробив дванадцять раз... Розмова помалу замирає. Кожен щось думає про себе, і кімнату наповнює клекіт машин і гудіння центрофуг...

Раптом у розчинені двері зривається дикий галас, тривожний свисток центральної машини, хмари пари, і хтось заляканим страшним голосом кличе Минька.

Вони збентежені біжать на крики. У пробільні розбило вщент центрофугу... Бестонщик — молодий чорнявий хлопець лежав поруч на підлозі з переламаною рукою, а з лівого краєчка рота тяглась до підлоги червона нитка крові. Комунікація парова розірвалась і пара заповнювала залу. Люди бігали налякані, метушились, кричали, помічник директора викликав телефоном головного інженера... Нарешті Минькові пощастило затримати пару. Туман тане, знову верещить центральна, заскреготала риска — завод пішов.

Бестонщика віднесли до лікарні. Семен і Минько уважно оглядають центрофугу, шукають причину аварії. Це вже третій випадок; недавно поламався жомовий шпек, і цукроварня примушена була стати на одну добу. Тепер знову...

— Ах ти, бісова душа — злісно спльовує Минько, — дивись, хлопці, що ж тепер робити будемо.

Технічний директор інженер Рест та його помічники входять до пробільні. Рест мовчки підходить до центрофуги, схиляється над нею, сухі пещені пальці обмацують розбиті частини, крицеві очі дивляться кудись у куток, і губи нервово тремтять. Він добре знає, що ця аварія для нього пройде не даремно, — вже вчора прибув наказ із управи з доганою йому за часті аварії в цукроварні. Рест чомусь певний, що після цієї історії його звільнять з посади. Помічники з пошаною заглядають йому в очі і щось заготовлюють у блокноті. Льонька тягне Семена за руку...

— Слухай, каже він — справа серйозна. Мені здається, що це не випадково. У цьому хтось винний. Очі Льончині бігають по залі...

— Це вже втретє, розумієш?

Він розуміє добре, що цей третій випадок для них загибель. Бо і так відстали від норми, не зважаючи на напружену роботу бригад. Семен вже не слухав нічого, біжить до секретаря осередку: адже треба порадитись.

III.

Другого дня збори. Інженер Рест робить доповідь про стан виробництва. Голос його завжди такий твердий, впевнений чомусь тепер щоразу зривається, пальці міцно стискають скроні, очі десь блукають поза стінами клубу... Рест поспішає закінчити, він хвилюється, просить пробачення у зборів:

— Товариші, я хворий і тому говорити не можу. Гадаю, що присутні самі розкажуть нам все, що знають про непорядки в нашій роботі.

За столу президії підводиться директор. Твердим поглядом оглядає натовп, очі бігають по обличчях, ніби намацують душі і з горла йому вилітають терпкі, повні болю й збентеження слова:

— Найгірше, — говорить директор. — це те, що ось серед нас є такі, що підривають виробництво. Вони покищо сидять тепер тут, в цій залі. Ми щодня зустрічаємось з ними на роботі, ми щодня тиснемо їхні руки, але ж сказати, хто саме підриває, хто саме шкодить — не можемо...

Робітники нервово озираються один на одного, а директор, краючи повітря руками, кидає в натовп усе нові й нові гарячі слова.

— Товариші — закінчує він — ми в небезпеці! Прорив надзвичайний, недовиконання норми на 45%. Ми повинні викрити злочинців. Я закликаю вас допомогти відповідним органам зробити це.

Тоді із задніх лав хтось просить слова. Це старий Минько. Він довго мнеться на трибуні, крутить у руках старенького картуза, ніби намагається видушити з нього потрібні слова...

Я — говорити довго не буду, я згоджуюся з директором. Ясно, що всі ці аварії не випадкові, що хтось шкодить, підсипує пісок в підчепники, відкручує рейки, і ми повинні викрити злочинців. Я певен, що всі робітники з великою охотою зроблять це.

Минько ще з хвилину стоїть на трибуні, якимось розгублено дивиться на натовп, намагаючись сказати ще декілька слів, потім, очевидне не знайшовши їх, поволі сходить з трибуни і губиться в гущавині робітників.

Семен і Лянька радіють і дивуються. Ото випадок: навіть сам старий, який ніколи не висловлювався на зборах, сьогодні розкачався.

Минуло кілька днів. Працю помалу налагоджено. Реста управа з посади звільнилася. Приїжджав слідчий ДПУ, але без наслідків — злочинців не викрили...

Одного разу, перед ранком, коли кінчалася зміна і, у вікна слюсарні настирливо лізли проміні зимового сонця, фарбуючи на жовтий кольор заутки кімнати, рипнули двері і забіг схвилюваний Лянька...

— Скоріше біжи за мною, — заhekанно крикнув він. Семен побіг.

Лянька, як мотор, мчав сходами, площадками і, на мить зупинившись біля механічних щідил, навшпиньках посунувся далі. Семен йшов за ним і починав уже сердитися, гадаючи, що це не що інше, як один з номерів ляончиної програми.

Лянька потягнув Семена за руки.

Глянь — зашепотів Лянька, підводячи до нього бліде обличчя. Семен глянув у дірку, і раптом серце забилося швидко, швидко. Йому здалось, що навіть від цього затремтіли дошки підлоги. Внизу над мішаркою цукромаси стояв Минько і тримав у руці уламок шкива. Він озирався навколо, потім із заісною посмішкою кинув уламок у мішарку.

Красилівська цукроварня
1930 рік.

КІНДРАТ СТОРЧАК НА ТРЕТЮ СКОРИСТЬ

ТЕПЕР я включаю третю.

Попович ледве встиг кивнути головою, як сильніше колівнулася кабіна. Загоркутів мотор. Колеса билися об вибоїни шляху. Глухо стукали бочки з бензином, та ген далеко назад стовпом стояла курава.

Від станції Н-Карлівки аж до Гайчура — радгоспівський степ. Великими хвилями кряжистих гір виганаються родючі землі. Де-неде хуторці... У великих дворищах повно людей, машин — значить колгосп.

— А колись?..

Та, що там колись! Воно, як давня тяжка згадка.

Он, у отім цеглянім будинкові жив куркуль Лисечко, туди геть, де видно верби, Вітер.

Це той Вітер, що за шмат хліба тримав у себе всіх Н-Селівських наймитів. Та хіба тільки Вітер... Багато їх п'явок, що обсіли Оріхівські землі. Знущались над біднотою, набивали свої ненажерливі пельки.

Прийшла революція. Розбуркалась поневолена Оріхівщина — дісталось тоді ворогам... Але боротьба далі...

Німецькі барони, денікінські кати і рознуздані банди Махна руйнували й, дотого обнищені, халупи бідноти. А потім — голод.

Це на твоїх полях, Оріхівщино, схилили голови в боротьбі за владу кращі сини революції — Ленінградські курсанти. В твоїх селах оскаженіла глитайна з іржавих обрізів стріляла у вікна тих, хто боровся за нове село. Село колгоспне.

Все те, мов хмари, кудись попливло.

Здіймаються труби, гудуть сирени локомотивів, а в цинковім полі грохочуть комбайни. Степи без меж. Ще ніби вчора рябіли ниви бричками й захудлими кінями.

Гляньмо тепер!

Сімдесят тисяч гектар — зернорадгосп. Гудуть трактори МТС, пасуться череди „Скотаря“ і сотні тисяч курчат дає птахофарма „Більшовик“. Електрофіковані комуни. На тисячі гектар артілі. Ось та сила, що дає Оріхівщині нову назву:

— Агро-місто.

Стьопченко крутнув стерно — авто повернуло обніжком.

— Ти навпростець?

— О, я ніколи не їзджу битим шляхом. Так скоріше.

Завжди напружене обличчя Поповича розправились від легенької посмішки.

— Змагаєшся з кимсь?

— Я бригадир комсомольської авто-колони. Треба вести перед. Змагаємось ми з 120, дільницею.

— Скільки раз устигаєте на добу?

— Дванадцять. Воно тут ерунда — тільки вісімнадцять кілометрів. От дехто з хлопців ледве встигає одвезти зерно одинадцять разів. Бояться ще.

Згори авто котило все швидше, швидше. „Щотчик“ показував сорок п'ять, а в грудях приємно хололо. Спереду — рівчак розмитий водою. Стьопченко виключив мотор і мов приріс до стерня. Маленькі проірливі очі нерухомо вп'ялися в попсований шлях. Високий лоб зібрався у зморшки. Декілька кроків, і немає машини...

Натис на педаль.

Рух стихнув, а потім його не стало. Тихенько звернув у бік — цокнули бочки. Одна мить, гув мотор. Здіймалась курява ген далеко, коли там пробігла машина.

— Небезпечно так?

— То вже треба бути обережним. Прогавив, і скрутиш голову автомобілеві. Наш брат цього не боїться.

— Таким шляхом погано їздити вночі?

— Чого? Машина має свої очі. Нас спасають фари... Увага повинна збільшитись втричі. А, знаєте, хорошому шоферові досить проїхати декілька разів, й кожну вибоїну пам'ятатиме.

Ось уже машина перетинає гору. Навколо рівні стежки вимоченої соломи. Розкидано мішки, повні дорідного зерна. Не встигають автомобілі: їх мало в радгоспі. Находу наповняють мішки хлібом із широкого горла комбайнів і ставлять прямо на стерню. З боєм на це дивиться кожний комсомолец. Ще завзятіше вантажить і возить. Гасло: жодного кілограму загибелі на дільниці — трудовий закон. Попробуй розсипати хоч жменю — тебе засудить робітничий колектив. Але кожний свідомий своєї праці. Та до того й комсомольці. Змагаються.

Машина стала, і до неї роем нахлинула нічна зміна.

— А-а-а-а... Стьопченко!

— Бензин? От хорошо, як на зарядку!

— За скільки доїхав?

Зацікавлені очі шоферів і трактористів пронизували Стьопченка. Кожний любив спритного бригадира. В роботі виконували його наказ без зайвих слів.

Стьопченко відкрив шайбу в радіаторі; звідти сивенькими шматочками вилітала пара. Обглянув машину, попробував, чи не спустили повітря камери. Спокійно, як завжди —

— ... Годину і сім хвилин.

Хтось жартуючи кинув.

— На вісім хвилин зустрічний висунув.

— Та він кожний раз із зустрічним.

Жарти урвав Попович.

— Скидайте хлопці бочки, бо машина стоїть. А зерна на полі багатенько...

Кожного з гурту пронизало чуття соромливості.

Справді... як вони могли прогаяти, декілька хвилин, коли на авто чекають штурмові кораблі радянського степу-комбайни.

... Ми розбазікались — кинув хтось.—

Хлопці почали відчипати дерев'яні боки ящика. Два кремезних комсомольці в одних трусах стояли зверху. Проти сонця примружувалися очі. У зморшки збігалося чоло, а з під пухких губ, покритих легесеньким пушком, блищали білі зуби.

— Готово!

Гурт став. Заспівала машина металевим голосом і помчалась туди, ген через кряж, де грізно випиналась труба комсомольського комбайна.

Шістдесят перша дільниця радгоспу „С.-Г. Пролетар“ розкинулася за межами Оріхівського району. Хіба така дільниця? Це цілий радгосп. Двадцять тисяч гетар—більше ніж у Білогір'ївській сільраді... А землі які!... Жирні, родючі.

... Та не буває хорошого без поганого. Хороші землі, але поповані балками. Одним словом—бездоріжжя й край. Особливо яругами уславилася Сорочинська колона. Поки доїдеш до неї—нудно й гірко. А їздити треба.

Чудними потворами маячили комбайни. Вони не працюють вночі. Пшениця робиться вогка. Забивається барабан, не вимолочує колоски. Навіть часто псуються частини.

Не завмирає робота вночі. Бригада снопов'язалок косить безперервно. Деренчать гонки, шурчать зубчасті коси, з шелестом подають важкі снопи... Міцні, упругі, мов м'язи вантажників. Не зв'язать таких руками!

— Діброва, третю!

Луна ген понеслась ознаками, колихнулася змінилась в гомоні машини. Цокнув важель. Забухикав від газу мотор, рвонув, потім мірно, як завжди. Залізні клини колес люто роздирають груддя сухої землі. Не визнають перешкод, вони борються за збільшені норми...

Е-е-ть!—кричить Діброва. Його слова ледве чути скидальникиві, та той їх розуміє по збільшеному рухові.

В наметах денні бригади сплять глибоким трудовим сном. Відпочивають їхні м'язи—все ество, щоб вдень боротися сильніше і завзятіше. Володя ставши на гніздо „Інтера“, спитав Діброву.

— На скільки об'їздив?..

— Три!..

— А довго?..

— За пів години встигнемо!

Так—пів години.

Володя плигнув прямо в пшеницю. Сухі грудочки муляли в ноги, а колоски своїми дротинками лоскотали мозолясті долоні..

Скажіть, коли спить Володя. В нього навіть немає ліжка. Що то значить керівник комсомольської колони. Звечора облюбовував місце для табору, перевіряв роботу автобригади, тепер він ось біля снопов'язалок. Куди не кинь—і все треба. Багато нових людей. Учора вони були звичайним колгоспниками, тепер трактористи, шо-

Фери, штурвальні. Хоч-би партшколівець Данилів. Тільки три дні побув на дільниці, а вже керує комбайном. Та ще який штурвальний з нього!

Боялися доручати Данилову комбайн. Але цей зубам вирве, чого домагається.

— Каже — мене партія і комсомол надіслали не тільки агітувати, я мушу робить, як і інші.

— Вставайте хлопці, будем збиратися.

— А хто це — хрипло з просоння протяг Анипко.

— Та вставай, хіба не пізнаєш!?

— Володя... Я зараз.

Хлопець швидко підвівся і побіг до умивальника. Одна мить — і намет загомнів. Находу надівали спецовки, смикали за ноги сонливих, жартували і заливалися колегтивним реготом.

З ревом вихлопнуло повітря з труби „Катерпіяра“, затряслись намети, а металевий гомін машини остаточно розвіяв сон.

Три площадки рушили з місця. Де колись був табор, тепер лише витолочено коло та маячив зсипний пункт на сім тисяч пудів трудового зерна.

Заповнені мішки вляглися міцною стіною, а в цій коморі лежало степове золото. Пройде п'ять, шість день, і не буде мішків на цім місті. Червоні ешелони повезуть робітникам щирий подарунок від робітників майбутнього агроміста.

Табір розташувався на новім місці. Скрипіли дрючки, бренькали натягнуті вірьовки наметів. Остеронь стояла кухня, що її тільки-но спорудили хлопці. З бляшаної труби валував дим, а в дірці кабиці вискакували китайкові клинчики вогню.

Намети стояли з обох боків. Посередині — майданчик, який умовно називали вулицею. Ось на одій вулиці рівною смужкою соснові столи, зроблені на скору руку, туди геть далше — душ, він теж стандартний: дошки й завіси, коли треба, згорнув і переніс в інше місце...

Хазяїновита комсомольська колона. Хлопці нікуди ні по що не бігають — мають своє. Все господарство колоні „на колесах“. У цім його цінність.

— По місцях — крикнув старшоробочий.

Штурвальні швидко побігли на „капітанський місток“. Комбайнери оглядали корпус машини: чи все гаразд? Трактористи заводили мотори.

Перший промінь упав на рижу голову Стрижка. Він якось сердито махнув рукою і, примруживши очі, ще раз запитав комбайнера. — Готово?

Машина і люди чекали наказу. Міцно губами здавив Стрижко сюрчок. Гострий звук картечю прорізав степову тишу і ген покотився довгими гонами. Сигнал подано.

Скажено врізалась зубчата коса у стебла густої пшениці, тряслись колоски на полотну конвеєра, а барабан гуде, захиляється і знову гуде.

З під рижих брів, що їх золотило сонце, виривався веселий погляд Стрижкових очей. Він сковзав по цинковій рівнині дорідних колосків і десь зникав за кряжами хвилястого степу. Комбайн, дійсно, здається пароплавом, а навколо степ, степ...

У вибалках вихром покручена пшениця — дорідна густа. Товстою стьожкою на полотно конвеєра лягає золотиста солома. Колінця товстих стебел, мов ковінки в руках гарних грачів, рухаються, трясуться і миттю зникають у широку пащу барабана.

На дуже великім хлібі забивається барабан. Не встигає вибівати зерно. Стрижко тисне ручку важеля. Коса йде вище. Менше різується соломи, більше колосків. Машина знову штурмує накошені ниви.

Комбайн обіймав лише пів загонки, а кіш відерть повний зерна. Розгортає Стрижко вкютку червоні горошинки „Українки“. Вони повні, тяжкі. Невблагана механічна труба елеватора все сипле й сипле. Загроза... Буде простой.

Стрижко високо підводить червоний прапорець. Знак, що кіш повний. Але авта немає. Стрижко хвилюється.

— Він нехотя підводить сюрчок до засмаглих губ. Чоло його стає суворе. Як зупинити машину?!

Рука нервово жбурнула чорненький сучок і почала розправляти зерно. Дві хвилини — пшениця піде на землю.

Підвів голову — не видно авта. Що робити?

— А чорт... Буде простой!

Ідко вривається сюрчок у голос машинних деталей, але комбайн не став.

— Стрижко!.. О-н!..

Ці слова ледве викреслюються в загальній гармонії металевого стуку. Стрижко зиркнув, засміявся. Махнув рукою, притиснув важель...

Лишилось півтори хвилини. Витримає...

Стьопченко свритно повернув стерно. На повнім ходу підскочив вантажник.

Спасай! — Кричить йому Стрижко і відкриває трубу. Трансбоєм ударив потік пшениці у дно дерев'яного ящика. В шаленому танці стрибає зерно по рівних дошках, а потім тяжким свинцем лягає у купу червоних краплинок.

Спустіло черево коша, і Стрижко став веселіший. Він мов із своїх плечей скинув півтори тони.

Трактор іде другою швидкістю, бере повний захват комбайн. Сьогодні Стрижко виконав норму.

Шелетять колоски. На передніх комбайнах трясеться червона китайка. Там така ж трагедія як тільки що була у Стрижка, але і вони не спинять комбайна. Їх виручить Стьопченко.

Десятки тисяч пудів хліба в радгоспі. Його треба кудись зсипати. Немає винбарів, не вистачає мішків.

Сіяли — не вистачало тракторів. Змагались — труднощі брали більшовицьким напруженням сил. Перемогли. А ось тепер жнива.

Знову недохват тракторів, зовсім мало автомашин, немає брезентів. Куди не кинь — всього малувато або немає. І скільки б не дав-то все мало. Росте радгосп. Буйно росте!

Хіхікали куркулі, коли тільки організували господарство. Чекали-а, ось засипляться.

— Що, Іване, у якономії служиш?

Іван тоді вже знав, що відповісти. Відповідав влучно, завзято. Він біленький худорлявий хлопець, три роки тому з посвідкою РК ЛКСМУ мобілізував комсомольців на роботу, в радгосп. Дорозив кожним чоловіком.

... Кінчив курси трактористів, і як інші, з невимовним бажанням чекав весни. А ось і вона, весна. Днями, без відпочинку на тракторі. Комсомольська робота, партійні навантаження та все ударно, по бойовому. Іван інакше не вміє. Старичок, директор Ясан назвав його „Ванька в ударнім порядку“. Це ім'я стало дійсним ім'ям Іванові. Тов. Ясан один із кращих ударників ентузіастів і відданих стійких комуністів згорів на посту великої борні. Іван учився у цього зразкового більшовика і тепер не знає іншої праці, крім ударної.

Найлютіший ворог ледарів, симулянтів — це Іван. І він має право, бо ніколи не симулює сам. Ось і тепер — він секретар партосередку, член бюро парткому, член правління робкоопу.

— Треба було б забрати площадки звідти... Тільки що прибули. —

Попович потер руки і почав скручувати цигарку.

— Нехай іде „катерпілер“. Більше тисячі пудів зачепить хліба, а відти площадки й горючого привезе.

— Кого послать?

— Я поїду сам! Кажі Ерайзерові, нехай дає розпорядження.

— Ти ж ще не спав...

— Ні чорта, а площадки треба забрати, бо через них ми не довантажуюмо машини.

Через декільки хвилин Іван стояв на залізних ребрах „катерпіларна“ і заводив мотор. Кістляві руки, мов приросли до залізного ломика, який швидко повертав колесо, що ним заводять трактор.

Попович — цілий радгоспівський винахідник. У нього на все є твердий власний погляд.

— Коли що сталося — шукайте причину.

Попович скрізь у купах таємниць розшукує первопричини. Так буває з людьми, машинами — він вивчає їх, вивчає кожну „дрібницю“, а потім дає розпорядження.

Тільки привезли комбайни, вони зразу ж стали ламатись. То планка решета переб'ється, відкрутиться гайка, або зігнеться якась перепонка, хлопці зразу:

— Давай механіка! Комбайн став!

— Краще б косаркою. Куди вони годні ці одоробля?

Попович завжди спокійно:

— Що саме сталося?

Комбайнер призиравло:

— Вони тільки для стояння й надіслані.

— Ти не гарячися хлопче, а покажи, яка поламалася частина.

— Та я... їм... механік прийде...

— Ех ти, механік. І лізе Попович у соломотряс, риється у барабані, й дивись — находит, чому поламалося. Не одійде від комбайна, доки не взнає, а тоді вже й ремонт. Через хвилину „одкритіє“ Поповича знають всі ланки. Попереджують катастрофу, Отакий то помічник директора Попович. Хоч сам і з наймитів. Висуванець. Недаром робітники порушили клопотання про нагородження його орденом Леніна.

— Ваня по дорозі навантажиш мішків, що розкидані з підкомбайна.

Іван кинув головою і піддав газу. Машина гула. Залізними ящірками плазував ланцюг, тряслось металеве тіло споруди.

„Катерпілер“ не визнає шляху. Скипи, вибоїни тільки нівечились нестримним рухом зубчатих коліс. Перепон немає.

Довгі, довгі радгоспські гони? Так і хочеться закричати.

— Е-й... ви... хлопці!...

Та куди там. Твій голос потоне, мов пилючка. Кругом мішки. Машина йде помалу. Хлопці кидають на ходу... Мішки котяться по дну площадки і з стуком б'ються об боки, мов груші.

Де пройшла „Ваніна“ „Катюша“, там шлях помітно. Півтори тисячі пудів...

Ваня!.. Ужє!..

Вантажники швидко зашпідують полички. Уїдливо скригоче залізо та ритмічно коливаються гузирі пукатих мішків.

Степовим ешелonom простягся „Каретпілер“. Рівний обніжок ховався десь за горою, що потопала у вітристих хвилях сонячного проміння. Сонце пекло з такою силою, що бляшана кришка робилася неможливо гарячою. Пекло зверху й низу. Мотор пахотів вогнем гарячого повітря.

Іванові було мокро все тіло. Шкіра зробилась червона, щеміла, як це буває, коли її обпарити. Хотілось води. Холодненької свіжої водички. Невтомна жага пити мучила всю істоту... Пересохла піднебення і, здавалося, потріскалось. Язик сухий, а в роті гірко, гірко...

Хто знає тяжкий труд, тому відомі болі, але немає нічого кращого, як боротьба. Що ж таке труд?

Іван боровся з собою. Можна зупинити машину, наточити хоч гарячої води з радіатора - напиться. Лягти під тяжким корпусом споруди. І так приємно...

Ні, Іван цього не не зробить. До чорта думки про спочинок. Йому вже не хочеться води. Хіба можна думати про неї, коли близько-жодної хатини. Тисне ричаг, дає третю швидкість. Швидко, швидко пробігають зубчаті гусениці вперед... Он видніється Гайчур!

Захропли, сполохані коні, а скрізь: —

— П-р-р-р!.. Стій. —

— Проїжджайте громадяне. Радгосп без черги. —

Торохтіли брички „Катерпілар“ поважно підійшов до пристані елеватора і став.

Призирливо чмивнув на коней. Вони знов пугнулись, але мотор замовк.

Між свідомими бійцями і віданими ентузіястами нашої країни гнилою павутиною поп'ялися дурні, бюрократи й головотеси. До цих гнійливих виразок належить і начальник Гайчурської станції. Він відмовився Іванові дати вантаж, покликаючись на те, що Н-Миколаївський банк не дав дозволу. Контокорент Радгоспу „С.-Г. Пролетар“ знаходиться в Оріхівському банку, й рахунок акцептований. Запитайте, до чого тут Н-Миколаївський банк? Навіщо дозвіл на вантаж, коли про заборону такого нігде ні слова? Така, бачите, вісячка порода.

Бігав Іван скрізь. Але степ як дим. Дзвонив десятки раз... В телефонну рурку, лиш чути гудіння дротів, та іноді десь далеко, далеко, безглуздий регіт станційних чинущ.

— А буває так... Тупе становище, мов скеля. Куди підеш?..

Ота глиста кабінетна назвала Івана замазурою. Хотілось так жбурнути ключом у морду білу, аж плісняву... Роздавити, як це робить „Катерпілар“ скіпцям... Ліквідувать перепону. Але ні... Ударник-свідомість.

Треба боротися іншими методами.

Болюче було відривати машину. Жива, розгар роботи. Відсутність одного вантажника мірялась тисячами пудів. Тисяча пудів. Це нагодувать можна десятки сот робітників шахт. Куди б тільки не поплав вимолочений хліб. А то... Степ... купи зерна. Радісно й жалко. Загуркоче грім, полосне дощ-помокне степове золото. Нема вже тії кондиції. Зараз кинеш на пурку воно тягне 130, часом 140. Свинець, а не зерно.

Тисячами тоненьких струн наповнюють думки голову.

Попович зиву крутить цигарку й до Володі:

— Горючого немає.

— Я сам думаю. Як бути?

— Н-Миколаївську споживспілку треба нажати. Вона порушує умову. На станції порожні цистерни.

— ... І так буває дуже часто.

Попович махнув рукою і вже рішуче:

— До Оріхівського нафтосиндикату! Повернемось ранком. Не допустити простою.

— А, чорт... Шістдесят кілометрів!..

Багата голова Володіна на винаходи. Та що вдієш в даним разі?! Головотеси. Загрожує простой.

— Стьопченко! Провір машину! Зараз на Оріхів!

Ніколи в таких випадках не розбазікується Стьопченко: — „куди“ „чого“. Наказ треба.

Сірим імлістим крилом насувалася ніч. На тлі голубого неба мов хорій на сухоти, місяць. Темніло навколо.

Із круглих фар бризкало сяйво. Настирливі очі шофера уважно стежили за шляхом, а іноді пірнали геть, туди, за нічний небосхил.

Життя довело: де хороший партійний провід, там хороша й робота. Не може цим пишатися 120 дільниця.

— Товаришу Попович, це ви? Добре, що приїхали. У нас нещастя.

З усіх кінців бігли робітники. Слово „Попович“ тільки й було чути.

Його вимовляли якось урочисто. Вірили — Попович допоможе.

— В чім справа? Говоріть?

Штурвальня Поля по порядку розповіла, як Коршун Настя перекинула „Інтер“.

— ... Отож вона хотіла збити комбайн назад. Уклjučила задню шкóрiсть і наїхала колесом трактора на передок комбайна. Треба було спинитись... А вона як здуріла. Вискочила ізза стерна і драла пшеницею. Я плгнула прямо від штурвалью, виключила мотор. Комбайн би потрошив усе насвітi.

Попович досі мовчав. По темному мацав підборiддя й силкувався розгладити маненьку оповiдачку. Її голос зхвилював Поповича.

Поля давно скінчила про сам факт аварiї і тепер висловлювала тільки обурення проти Куршун. Гурт починав гомонити.

— Гнать таких з радгоспу!

— І чи не куркулька вона часом?

— Вона не куркулька, але робить наруч ворогам. Кожна поломка, псування машини, шкiдництво — свiдоме воно чи нi — посилює позицiї наших ворогiв.

Запанувала знову тиша. Тільки було чути Поповича, що говорив про схоронення і любов до машини.

— Бережiть їх, як самих себе.

— Товаришу Попович, що робить таким, як Дунда? Він кинув на полi „Інтер“, а сам пішов спати у табор. Не скотiв виконувати наказ механiка.

Носач запалив лiхтар. Пригоршею сипнуло свiтло. Розсiялась темрява навколо. Люди сидiли на ослонах, дехто навприсядки. Посерединi стояв чорний патлатий Дунда. Очi злодiйкувато скакали з кутка в куток і нiде не знаходили захисту. Він почував себе, як злочинець перед судом, а все ж таки, шморгаючи носом, бiлькотав.

— Та брешеш... Сволоч... Коли це було?

— Забув? А вчора!

З ним говорила маса. Дунда насунув брови, зiгнувся. Здавалось — хотiв тiкати. Та куда подiнешся від цих неблаганих свiдкiв.

— Що ж із ним робити? — запитав Попович.

— Розщитати!

— Ще розщитувати! Прямо вигнати з радгоспу, щоб і не воняв.

— І так машин мало, а вони, сволочі, їх не бережуть.

Роз'ятрилися болячки робочого колективу. Вимоги були суворі. Псуєш — значить ворог.

— Товариші я... я не буду. Куди хочте посилайте мене — це Коршун. Дунда десь побіг до колони.

Колектив засудив Коршуна і Дунду, як ворогів машин. Дружно однодухо. Хтось був невдоволений, й коли розходились, говорив:

— Неправильно. По моему — тільки вигнати.

Мотор уже гудів. Стаючи на педаль, Попович, ударивши Бабія по плечу, сказав:

— Погано в тебе з партроботою. Комсомолом ніхто не керує. Навіть секретаря осередку немає. Треба, брате, на все реагувати зразу. Головне, організувати масу.

Бабій щось однікувався. Та це були слова... А факти?...

Вночі стояли автомобілі, комбайни не давали норми, слаба труддисципліна колективу. Хіба це не факти?!

Другого дня на 120 дільницю приїхав секретар парткому товариш Бочковський. Прорив буде ліквідовано.

Колосок і Бурштейн — два нерозлучних друзі. Кооператори. Робота в полі, спека — вимагають гарних харчів. Робкооп давно організовано: працювати тяжкувато. Відсутність грошей, приміщень, посуду — все це ванатажем на голову Колоскові. Але Колоско ніколи не сумує. Наймит з дитинства, принак до труднощів. У нього основне гасло — менше паперів. Ой, не любить їх Колосок.

Сорочинський хутір ось декілька декад гомінливий, рухливий. Тут скупчилися всі нерви 61. дільниці. Сади які на хуторі гарні, родючі! У цім розкішнім вибалку жила Н-Миколаївська глітайня. А тут, де тепер їдальня і зсиппункт, відомий палац — Роттер.

Старий сивенький дідусь показує Бурштейнові грушу, що на їй вішали червоних. Його у зморшках чоло запалюється ненавистю, а думки блукають десь у минулих роках, які ввійдуть в історію століть.

Бурштейн зупиняється, очі юнака ентузіаста пронизують кожний листочок буйного винуватця смерті. Потім тупо спускаються на землю.

Роками видвіла кров у тінястій гушавині саду... Вимочили дощі і зрівняли покਾਰьжені землі, але живі ще свідки великих боїв.

— Е-е-е... прокляті, ми помстимося вам.

Дід якось гордовито, з радістю.

— Я теж розкуркулював. Нехай знають... Тепер їм уже не вернеться.

Обидві істоти палають вогнем бажання й борні. Представники двох поколінь горять надхненням нових сил... Тут немає старих. Вони такі юні, сильні!

— І-с-а-кл!.. А-г-о-в!

— Хто там?

— Іди... Нарада.

Бурштейн тисне дідові сухорляву руку і зникає у тінях дерев. Довго дивився у слід юнакові дідусь. Зворушило минуле. Здається, й сам тепер зробився молодшим, сильнішим... Але літа.

Гудуть сухі дрова, булькає гарячий окріп, в ньому кружляють вареники з ягідьми. Помішує їх, щоб не зварилися в один галух, Пріся. Сама слухає, як криють Підріза.

— Він як зарядить куліш, так день, крізь день. Його й не їсть ніхто. Набридає.

Де кілька разів про це говорили Підрізові... Він не прислухається до того, що йому говорять робочі.

— Або рибу... Не почистять і прямо з кишками на стіл. Приготовить хорошо, покришить цибульки. той укус не той.

Підріз червонів, краплини поту лишали стежки на оброслих волоссям, щоках. Прижали до стінки — не викрутишся. Прийдеться визнати свою помилку.

Слово забрав Ейрайзер. Він, як завжди, почав.

— Товариші. Я спішу до комбайнів. Тут як раз Колосок — це дуже добре. Йому треба сказати прямо ввічі-іжа не завжди вдала. Я адміністратор і все, що від мене вимагається, зроблю. Але мені, щоб робітники були нагодовані, як слід. Робота тяжка. Так... Все. Ну робіть!

Знали робітники свого завідуючого. Коли треба нажати, так нажме, але й любить турбуватися.

Червоний моряк-армія виховала!

Підсумком робив Колосок. Підрізові дісталось гарненько. За пропозицією Бурштейна виділили 3-х чоловік для перевірки харчування на колонах. Хтось сказав:

— Трьох мало. Не встигнуть.

Секретар комсомольського осередку Дігтяренко якось з образою:

— Це ж комсомольці.

Хто міг сумніватися в їхній спритності? Фактами доведено.

Вечером у кухні пахло жареною картоплею. Голубі чайники були налиті повні кави з молоком. Допомогла нарада.

— Хлопці, ану приготуйтеся на змину.

— Зараз. Ми допоможемо Колоскові завести „букет моєї бабусі“ (так звали кооперативного „фордика“). Гурт захлинався від реготу. Колосок цілком серйозно:

— Смійтесь, смійтесь... Хоч і стара машина, а їздить добре. Не гірше нової.

— Та в неї бабінні вже не годяться.

— Колеса мабуть у ганчурників попрохали.

— Нічого, відремонтуємо, будемо змагаться з яким завгодно „фордом“. Машини потрібні, як бачите, їх не вистачає. Качай старі до щурки.

Яків Петрович (так жартуючи прозивали комсомольця-шофера) дав гудок. Гурт розступився, й машина рушила з місця.

— Намучиться з нею бідолаха — казав Грища, ідучи до вантажника.

— Треба. До того й мотор вивчає на ять — заперечив Оніпко.

Сьогодні самий ударний день. Комсомольська колона кінчає колосовицю.

Тут не так, як на 117.

Там стояли комбайни, а вони лобогрійками звалили хліб.

Хіба це називається „кінчили жнива“?

Волода, ще коли організував колону, говорив хлопцям.

— Скосить і змолотить.

Сказане—зроблено. Вимагається шістнадцять годин напруженої роботи, й постанову здійснено.

Сьогодні останній день.

Комбайн за комбайном оголяють ниви. Земля стрижена, колюча. Не чути давнього дідівського:

— Ц-о-б. Г-е-й.

В повітрі безперервний гомін. Ним окутаний радгоспівський степ. Скільки б ти не кричав.

Гей!.. Гей!..

Даремно! Не почують люди. Заглушать машини!

Все тонше і тонше робиться нескошена смужка.

У слід комбайнам забирає солому радгосп „Скотар“. Готується до зими.

Дзвенить степ. Дзвенить, як рейки залізних полотнищ. По сріблястій стерні літають перепелки — нема де заховатися. До болю пече промінясте сонце. Ген, ген на гору маячить машина. „Ванька в ударнім порядку“ робить лущівку. — „Катюша“ і тут визволяє, бо тягне дев'ять букарів.

Це не та міщанська катюша, на тисячу ладів оспівана замріяними поетам.

Ні, це „Катя“ металю й праці. У чари машини закоханий Ваня-ударник.

Скажіть, коли замовкає степ. Уже не працюють комбайни, вони виконали ударні завдання. Але трактори не хочуть мовчати. Переможці степу штурмом беруть великих п'ять літ. Машини покликай виконувати волю могутньої класи.

Залізні колони ентузіястів ударників через рештування епохи днями проносять роки, а роками століття.

— Жнива закінчили. Перед вела комсомольська колона.. Дирекція їх нагородила значками ударників.

Радісно билися юні серця. Люди горіли поривом борні. Їхні сили не мають меж. Це безстрашні герої сьогоднішніх днів.

1931 рік. липень.

Радго сп. „С.-Г. Пролетар“.

СУХИМ вітром гомонить безмежний степ. Зверху сонце. Золота пшениця, похилившись стіною, мов до наступу війська, здається суцільним полотном, розстеленим на невідомих підпорах.

Скільки оком глянеш — сіре море; тільки вітер жене маленькі хвилі, порушує степову тишу.

На обрії гайок зелений заважає вітрові сковзатись по цій рівнині. Спека сповіщає, що день - два, і степ заговорить стоголосою мовою.

Запахне гасом. Кулеметами застрочать косарки. Гукне паровик:

— Снопів! Снопів...

— Виростуть копи. Зерно полетіть на елеватор...

Шумів і вичікував степ.

А в радгоспі.

Вимошені косарки, гребки. Коні відпочивають. Трактористи оглядають свічі. Серед двору нова молотарка „Кейс“ гордо сміється відблисками сонця.

Майстерня аж дрижить.

— Завдання — випроводити на лани разом жниварки, молотарки, автомобілі, граблі. Не зачиняють кузні ні на годину.

Двадцять чотири що доби стукає горно, ріже різець на токарнім верстаті. Що доби три бригади приймає і проводить майстерня.

Василь чотири роки на радгоспі. Всі чотири він у кузні. Не пізнає він себе. Поки робив по глителях, то аж згорбився, руки, як віршовки теліпались. Завжди не сходила суха кора, мов кров з губів. Думав щодня:

— Щасливі, ситі умирають, а на мене хоч би що.

Ці думки були перші тоді, коли Василь падав з ніг від роботи, а далі різала погроза хазяїна:

— Робиш, мов не своїми. За день хазяйський молотник обмолотить три копи озимої пшениці, а ти вівса не міг обмолотити чотири копи. Їсти тільки багато вмієш, а робити...

Такі й ще гірші „ласкаві“ слова за всякою роботою наслухався він за 13 років надмірної праці. Тепер він тут. Робітник великого колективу.

— Я не хочу робити по вісім годин у такий гарячий час, буду робити по дві зміни, — заговорив Василь.

— Хіба ж можна виробити дві зміни? — хтось заперечив з молодих ковалів.

— Отак. Питаєш. Виробиш і тричі по 24. В такі дні, перед жнивими, по півмісяця не спали. — Найстаріший коваль Лабзорської економії сплюнув і продовжував:

— Ніхто і не записував нікуди, а скаржитись спробуй.

— А правда вам весело, що ви їх таки пережили, а не вони вас.

— О, це да...

Робота кипіла. Розмову ритмічно переплітав дзенькіт молотків, скрипіння ковальського міха. Токарський варстат виводив веселу мелодію.

— А ну, вилітай. Дзвоник чули.—

Це прийшла зміна. Прослухали хлопці дзвінок.

II

На дверях клюбу оголошення:

„О 7. годині вечера вирішальна виробнича нарада всіх робітників Дубровінського радгоспу. В ній візьмуть участь сусідні колгоспи — Грузьке і Якимівка“.

Кінчили вечеряти. Майстерня теж зачинила свої двері. Відпочинок і їй настав.

З колгоспів прибули гості, смакували радгоспівську вечерю.

Сьогодні всі зміни тут. Вже давно було так у радгоспі. Затихла робота, на зміну їй — гомін, спів.

Просторе зелене подвір'я захрясло людьми. Колгоспники обговорюють —

— Щоб воно значило, що в вас раніш поспіло. Наше ще зелене, а ваше сухе, аж ламається.

— Бачите, у нас більше угноєна земля, то раніш сонце пригріло. А колосся бачили?

— Да, так і хилять.

— Ну, й ми на ту весну вже не підкачаємо.

— Сподіваємось, сподіваємось.

Повні розглядини сьогодні в радгоспі. Колгоспникам було на що дивитись. Незаможник Федір з Брузького місяців чотири тому, як тут був. Тоді оцей свинарник тільки починали будувати, копали рови для фундаменту, а тепер ся білою глиною, і світлиці такої не знайти в селі. Свині гордують білою шовковистою щетиною, в розкоші та дозвіллі пищать поросята.

Корів доять машини; корови стоять як укопані — і не кинеться. Телятка гуляють у загорожі, однастки — червоні з білими, мов молоком облиті, латками.

Комсомолка Пріся йшла попереду всіх і розповідала за роботу тракторів. Проходячи близько тракторного парку, Пріся змінила мову:

— Стій, ми до вас доберемось, побачимо чому ви в нас навчилися. Коли що — то візьмемо за ребра.

— Ми підтягнемось, поки ви приїдете, — озвалось винувато кілька голосів.

Вже вечір починав обгортати радгосп.

— Ну, товариші, час і починати — деь в глибині гукнуло кілька голосів.

Їхньої пропозиції ніхто не заперечував, але було таке, що затримувало збори. Хотілося разом, бо одержали:

„Ст. Грузька. Дубровінський радгосп. Будемо 3. липня о 4. годині 170 жінок.“

Бригада“.

Що сталося, — вже сьома година, а їх немає. — Щохвилини виходили за парк, нетерпляче дивились у далечинь залізничного полотна. Не вперше вже черговому по станції:

— Повістки не було.

— Ще не вийшов з Дубов'язівки.

— А подзвонить до Андріївки.

Черговий сердито відповідав:

— Немає. Невідомо. Дзвонив.

Для нього легше щоденно зустріти й відправити десятки потягів, як оцей один, надокучливий, для радгоспу.

— Що вам пече? — раптом запитав він молодь, що прийшла до нього на цей раз.

— Як що? А жнива? Пшениця ось посиплеться. Хіба це вам нічого.

Черговому стало ніяково. Схопив рурку:

— Андріївка... Андріївка... Черговий... Чи нема там потяга для Грузького з робітниками?... Що?! А жнива. Хто може затримати?! ще більше захвилювався черговий.

Потім до хлопців:

— От і трагедія. В Андріївці з двох годин паротяга немає.

Хлопці залишили приміщення чергового і з сумною звісткою поспішали до радгоспу.

III

— Пропоную зборам зараз же відрядити зустрічну бригаду з двох чоловіка до Андріївки: один з робітників і один з колгоспників, — запропонував незаможник Федір.

Збори не втихали: всіх хвилювала неприємна звістка.

Поки президія радилась, збори хвилювались все більше:

— Так неможна... Та це ж...

Дзвінок стримав галас:

— Є пропозиція послати від робітників Дуброву Сергія, а колгоспники висувають Яковенка Федора.

— Тільки, щоб до ранку і жінки були тут, — наказували робітники, коли обрані виходили з залі.

Тепер збори проходили спокійніше. Розв'язувалось чергові жнивові питання. Всім було зрозуміло, що виходити в степ треба тільки завтра, не пізніше.

Ніяких заперечень:

— Четвертого липня на зорі вийти колонами; бригадами штурмувати пшеницю.

Кожне питання обговорювалось всебічно.

Грицька — бригадир першої колони. Буде робити на Удововій балці, — читали список бригади.

Бригади готові. Їх тринадцять. Все б гаразд було, і плян доведено до бригади, до робітника і людей би не мало...

Перекапустили початок — думав кожний, хто жив декадником штурму.

— Коли в вас буде недохват, — заявили колгоспники, — то наші поповнять штурмові колони.

Була десята година. Робота виробничої наради закінчувалась.

Відомі всім відрядні норми, розцінки, кожний навіть знає, якого коня запрягати, де стоїть його жатка, де завтра почне перший закіс.

Мали закінчувати, коли до столу підійшов тракторист.

— Ще одне: вношу пропозицію змагатись з Бухаринським радгоспом.

Зірвались оплески:

— Змагатись, змагатись... вирвалось стоголосим криком.

Ще пройшло півгодини літньої ночі. Вимоги до змагання готові. Показники, приклади.

Цифри говорять мовою ентузіастів п'ятирічки.

IV

Розвиднялось. Білий туман пливе над ланами. На сході червоним прапором розгорнувся ранок і освітив на пероні станції великий гурт дівчат. Готовий до виходу паротяг шипів і пихкав білою парою.

Вдарив дзвінок. Гурт заметушився, почали сідати в вагони.

Перед відходом потяга до одного вагону підійшов присадкуватий рижий чолов'яга. Під пахвою в нього білів невеличкий білий вузол.

— У вас не можна пристроїтись, — привітався з добрим ранком до дівчат.

— Питайте, там є бригадир, — відповіли в один голос.

Зморщився.

— А ви куди їдете?

— В радгосп на жнива.

— З вами й я поїду.

— Та це ж не наше діло. Говоріт з бригадиром. —

Чоловік відійшов до другого вагону. Через хвилину потяг рушив.

Надвечір потяг був у Андріївці.

Як тільки потяг спинився, до вагону зайшов знайомий вже дівчатам рудий чоловік.

— А, і ви їдете, — обізвались хором дівчата.

— Да. Будем робити разом. Вже договорилися.

Зайшло сонце, а потяг все стояв.

— Що це за порядки? — сердились дівчата. — Казали, що будемо у вечері в радгоспі, а вони...

— Бачите, з вами дома панькались, а тут справа інша, — підливав масла в огонь рудий.

Бригадири лишили дівчат у вагоні самих. Ті бігали від чергового до начальника. Сварились, але потяг стояв без паротяга.

В який вагон не зайди, — то вже обличчя не такі веселі, свіжі, що були ранком. Похнюплені, суворі.

Степ гуркоче. Тридцять бригад укрили пшеничний лан.

Сонце не встигло випити роси, а пшеничну ниву ріжуть косарки. Падають важкі снопи. „Катерпілер“ обвів жатву, веде другий раз. За ним чхає „Інтернаціонал“. Ще далі — другий. Один за одним вриваються в пшеничну стіну залізні коні.

А там ген-ген тільки долітає:

— Но-о-о... Но-о-о... — Це доносить вітер, коли підходять косарки до клина, де працюють кінями.

Сонце палить. Рідко ударників обвіє свіжий вітерець. Трактористи рівно ведуть машини близько, близько під пшеницею, щоб коса й вершка не згуляла.

— Грицьку, рівніше, — гукає Петро. Сам щохвилини натискує на підойму, лишає за собою, мов чували, снопи.

Він вже скоро рік, як на урочистих зборах робітників — „Шість без Леніна“ — взяв на себе ім'я ленінського ударника. Тоді він перший вийшов наперед. Йому хотілось говорити багато, але чомусь не міг. Знає, що закінчив:

— Недавно прийшов з наймів, тепер я дома. Обіцяю працювати, як слід ленінському ударникові. Всіх робітників до цього кличу.

Ще й тепер він пам'ятає, але він би зараз гукнув на весь степ, не так як тоді: ледве-ледве чули в клюбі. Тепер уже більше, двісті ударників у радгоспі. Петро радий за них. Він радий і за радгосп. Він хоче одного, щоб усі робили, як він, а то й краще. Щораз поглядав на сонце, що від жари, аж скалитися. Трактор поліз під гору; тут і вітер не коливне. Петро витер рукавом чоло:

— Ех, і припіка, чи не на дощ.

— Ні, жнива ж.

— Води... Води... — гукають в'язальниці до Васька, що підвозить бочкою воду.

Васько наточує в блискуче відро холодної води, підносить до дівчат, усміхається:

— Не багато пийте, бо й обідати не схочете.

— А хіба обід вже скоро?

— Скоро. Там походна кухня давно вже курить.

Замайорів прапорець. Обід.

— Кінчайте — гукають здалеку дівчата.

— Нехай прохолоне. Встигнемо.

— Ні, раз обідать, так обідать, а робить, так робить, — махає рукою незаможник Федір.

— Ставай, хлопці.

Затихли трактори. Гурт жінок, обтираючи піт, прямує до кухні. Свіжий обід парує, розтавлений в мисках на брезенті. Хто прийшов — раніш сідав за гарячий обід. Скоро вистроїлись продовжувати людські кола. Перекидались жартами, неголосним сміхом.

Петро трохи спізнився. За своєю жаткою ішов, розмахуючи кепкою. Коли підійшов, шукав очима, де йому присісти. Дихнув на повні засмаглі груди і з щирою усмішкою запитав:

- Ну, як коситься.
- Нічого.
- Одну косу зламали.
- Чим? — вже суворішим голосом запитав.
- Якась чортяка кілка забила.
- І довго простой був.
- Та ні. Запасна була.

Про поламку коси передавалось живим телеграфом, і це знімало гомін.

- А де це саме? Далеко?
- На прирізаному.

Щеб гомін про косу продовжувався, коли з-за гори просто до женців їхав вагон. Вже за гони можна було бачити, як рисаки біжать на всю ногу. Червоний прапор маком цвів, полоскався вітром. З оббитого червоними полотнищами вагону, лунала:

— Більшовицьким жнива, більшовицькі темпи.

— Забезпечімо успіх жнив, дамо пролетарській країні вчасно хліб.

Під'їхав до людей, що кінчали обідати. Всі обернулись. Інші підходили, обдивлялись з усіх боків. Багатьом це була новинка. Скоро відчинились двері й, до рук женців полетіли газети, журнали. Голосні пісні кинув рупор.

Степ і Харків заговорив.

Комсомольці кінчали польову стінну газету. Через три хвилини обступили вагон з другого боку.

— Ого, розмалювали вашу бригаду.

— Що то ви на волах, чи що.

Тіснішало коло біля газети, кожний хотів бачити:

— Хто перший.

— Першою йде бригада Федорова...

— Ого, молодчина.

Сміх, заздрість, вигуки розносились навколо.

— Тихше. А ну, хто далі?

— Ще так працюють бригади: Вірченка Семенця.

Незадоволені своєю відсталістю хотіли перекинути всіх:

— Після обіду він відстане. Це він зразу так...

— Дивіться, він уже вчадів.

— І не думаю чадіти, — широко засміявся Федір, — це я зранку ще не розходився, а після обіду більше вчешу. Правда, хлопці, — звернувся він до своєї бригади.

— Правда, — відповіли всі. — Утнем!

Хоч до кінця відпочинку була ще ціла година, хлопці відсталих бригад, про щось перешіптуючись, направлялись до жаток. Загуркотіло разом два мотори.

— Еге, — гукнули з бригади Федора та Вірченка.

— Ти бач, що вони затівають.

— Ну, брат, все рівно ми будемо перші.

Через хвилину всі жінці були коло своїх жнивирок.

Радість праці опанували всіх, кожному хотілось, щоб його бригада була перша, кожному хотілось бути першим у бригаді.

Коли замайорів прапор, сповіщаючи невідомо кому про кінець обіду, жнивarki вже три рази обійшли чималий клин пшениці.

VI

На світанку гомонів радгосп дівочими голосами. Прибули довгождані гості. Голова робіткому не встиг ще заснути після виробничої наради, як постукали в вікно:

— Уставай, приїхали дівчата.

Схопився. З несподіванки гукнув на всю хату:

— Скоріше їх по касарнях.

Вийшов на двір: думав тут же зустріти гостей. Нікого в дворі не було. Поспішив до касарні сезонників.

Свіжий ранок оповив радгосп. Вітер, викупаний в холодному місячному сяйві, потріскував сухим гіллям.

Неголосний гомін. Зайшов, привітався. Дівчата розміщались. Сьогодні на роботу не підуть. Зараз знайти завідувача.

Коли Йосипенко знову вернувся до касарні, дівчата вже приготувались спати.

— Спійть до дев'ятої години, — говорив Йосипенко, — а в дев'ять сніданок.

Насуплені, незадоволені дівочі обличчя повеселіли.

— Це поправді.

— Так, так. Сьогодні відпочивайте, а завтра вже за роботу.

Йосипенко повільно пройшов усю касарню, сповістив усіх, потім вийшов.

— Треба організувати бесіду на ланах між косарями, серед дівчат, за день треба коротенько пройти цілу програму: про радгосп, працю в ньому.

Дзвінок на наряд перервав розробку плану. Культбригада швидко попрямувала на машинний двір: мова йшла про виїзд у степ.

VII

За дві п'ятиденки радгосп поживував. Тепер уже три дні чотири бригади з косарками допомагають колгоспникам та біднякам-одноосібникам.

Здавалось тут люди не відпочивають. 24 годині реве в степу молотарка. Безперерійно йдуть обози з зерном.

Білоруде поле стає вороним — то лушуть стерню.

Щодня рудий Максим почував, що його ось-ось впізнають, виявлять, чого він прийшов до радгоспу.

— Розуміється, як би ви були з наших лав, з наших пролетарських лав, ви б цього не питали.

Хотілось ці грізні рядки загрузити десь глибоко чоботом, але вони різко кололи Максима, непокоїли його вдень і вночі. „Сороки“.

як він ехидно називав сезонниць, перестали слухати, записались до лікнепу.

Що тут сам зробиш? Колгоспники, біднота, пливом пливе до радгоспу на роботу. Між ними тонуть і приїжджі. Уже „своїх“, що вдалось пристроїти тут, викрили. Геть погнали.

Перед очима виросла здоровенна карикатура. Це його вже Максима Коротуна розмалювали так на всю стінгазету. Куди гірше, як попередників.

— Ей ти, підставляй другий, бачиш, що за мішок сиплеться, — гукнув хтось з робітників.

Молотильники дзвінко засміялись:

— Він щодня спить...

Максим сполохано замотав руками. Упав через мішок, посипалось зерно.

— Ех ти, роззяво...

— Та я... той...

— Ні, так далі не може бути. Лишатись тут більше немає чого. Тут тільки лишилися нерівні мені...

— Помститись — палало в Максимовій голові.

— Хто добре знає дорогу за водою? — раптом гукнули від паровика.

— Який же чорт вигадав вночі молотити, — розрізав темряву чийсь крик.

— А хто це? — в один голос допитливо пролетіло поміж робітників. Більше ніхто не озвався, тільки гула машина своїми голосами. Троє збирались по воду.

— Ідем.

Заторохтіли бочки. Максим передовим погнав коней, а за ним потонули і всі у глибіню ночі.

— Товаришу Максиме, мені здається, що ми не туди виїхали.

— Що значить, там же заорано, хіба не знаєш.

Кінчили наливати.

— А чи немає кудись іншої дороги?

— Хіба надійло їхати — ехидним сміхом запитав Максим.

— Та води ж треба негайно до молотарки.

— Дурниця, виїдемо і з прірви, не то що звідцілья, — заявив смільчак з рудою бородою.

— Рисєю... — по командирському гукнув і погнав коней вперед.

— Чого бігти, це ж кладь...

Максим не слухав, а задніх коней не вдержати, галопи понесли за передніми.

Фиркнули рисаки. Цього сподівався він, натягнув віжки, а батіг свистав.

Плюсь... коні в трясовині.

— Но-но, — плигнули ще більше.

— Рятуйте... рятуйте...

Позаду хлюпались це дві паровиці.

УДАРНИКІВ СОЦІАЛІСТИЧНИХ ЛАНІВ ДО ЛІТЕРАТУРИ

КІНДРАТ СТОРЧАК

РОЗГЛЯНЬМО ТВОРЧІСТЬ ПРИЗВАНИХ ДО ЛІТЕРАТУРИ

ЛІТЕРАТУРНИЙ призов влив до лав пролетарсько-колгоспної літератури чималу кількість товаришів, якраз отих масових авторів багатьох оповідань, нарисів та віршів, присвячених конкретним ділянкам соціалістичного будівництва. Ім'я призовника відоме нашому читачеві не тільки зі сторінок журналів і газет; й книжка ударника теж починає посідати на ринкові помітне місце. Перед у творчості ударників — плужан, як і слід було сподіватися, ведуть письменники, що прийшли до лав пролетарсько-колгоспної літератури через творчу літгрупу „Трактор“. Видали свої книжки — Холош, Дорошко й інші, мають скоро вийти друком твори Даниленка, Гіщука, Рибак, Рудя, Ананьєва, Юрченка; ударники Лозівщини кінчають виготовлення Червоної книги свого району; письменники-початківці Оріхівщини мають щомісяця лісторінку в районній газеті — таких прикладів можна навести безліч.

— Що це за творчість?

Нариси, вірші, оповідання про конкретних героїв праці, про досвід боротьби за другу більшовицьку весну, про класову боротьбу на селі — ось в основному та тематика, що її несуть з собою ударники соціалістичних ланів.

Ростуть нові кадри пролетарсько-колгоспної літератури, що йдуть від радгоспів і колгоспів, — росте їхня творчість. Тут уже немає скигління за „тихими ночами“, „сумними піснями“ і „біленькими чарівними хатками“. Ні, це якраз ті, що руйнують „чари“, які їм чужі й ворожі. Жорстока класова боротьба, боротьба за колгосп, радгосп, МТС — це, й лише це характеристичне для творчості нового літературного молодняка.

Якщо в недалекому минулому дехто з прихованою посмішкою ставився до ударницьких творів, то тепер ці твори стали літературним фактом, і заперечити їх дарма. Ударник, хоч і з трудом, але

в основному видержав „бойове хрещення“ — його визнали. Здавалось би, що вже час підсумувати — ми говорим підсумувати не лише „кривую роста“ призовників, — ає підсумувати й їхню творчість, тим більше, що в деяких молодих авторів продуктивність праці росте, і вони стають „помітними людьми“ у пролетарсько-колгоспній літературі. Приходиться дивуватися — невже цього не помічає наша критика?

Серйозного ґрунтовного розгляду творчості молодих літературних кадрів ще не було, а про неї, цю творчість варт поговорити зразу, бо вона має й свої хиби. Люди ростуть без допомоги від критики, і оцінку своєї продукції дістають із приватних розмов з окремими товаришами, які, чомусь, обдаровують молодих авторів більше солоденькими „компліментами“, ніж серйозними й ґрунтовними зауваженнями. Так і хочеться запитати — де ваші критичні статті про авторів багатьох нарисів, оповідань Даниленка, Холоша, Юрченка, Ананьєва? Чим ви допомогли молодим поетам — Кириченкові, Гішукові, Дорошкові, Рибаківі? Та даремно — відповісти ніхто не зуміє, бо що ж говорити . . . Не робили. А хіба в творчості молодих письменників *) усе гаразд? Хіба в них немає хиб, хіба їх не треба учити, зрештою, хіба їх не треба критикувати по більшостицькому викриваючи все нездорове, що є в їхній творчості? Говорити так, це значить робити шкідливу помилку, мовчати — значить потурати хибам, замазувати помилки, що є в творчості ударників. А про що дійсність говорить, товариші-критики? Отже, відповідь лишаємо на ваше сумління.

Передо мною нарис Холоша „Гайдарськими ланами“. В багатьох місцях автор розказує не про те, що він спостерігає, а як сам боровся за колгосп.

„Даремно я й Сергій гараче захищали свої проекти. Адже ми сподівалися, що цими історичними винахідниками станемо, безперечно ми“. (49 стор.). Далі автор з юнацьким захопленням заявляє:

„Та й хто в силі спинити потік, що несеться по схилах нової епохи, споруд, викорчовує коріння старого?“

Письменник як безпосередній борець за виконання директив партії говорить мовою маси.

„Невіри! Геть з шляху!

Цей шлях для нових творчих сил“.

Бодьорість, ширість, правдивість поданого матеріалу — ось те нове, що його несуть з собою вчорашні бригадири тракторних колд, тепер творці пролетарсько-колгоспної літератури. Більшістю їхні твори написані поряд своїх обов'язків, що вони виконують на виробництві, і в цім цінність цих творів, бо вони не одірвані від практики життя.

*) Річ іде про тих ударників, що прийняті до „Паугу“ з творчої літ. групи „Трактор“.

Але автор має дуже небезпечні для нього хиби. Це — деяка споглядальність, обмеження показу дійсності через розмови письменника з керівниками організацій.

Холош не зразок Гжицького — іноді тільки „дивиться“, „слухає промови з надхненням“, „захоплюється“, а не бореться. Правда, було б несправедливо порівнювати Холоша з Гжицьким, але від споглядальності він ще не вільний.

Як позитивний бік творчості Холоша — це те, що він не уникає, як дехто, показувати партосередок, комсомол; навпаки, якраз ці люди становлять основний типаж його нарисів. Клясову боротьбу відбито в Холошевих творах, письменник розуміє її зміст і форми, але й тут не все гаразд.

Не досить сказати: „Що напруженіше ми переплітали трудові будні в нову, колективну, творчу працю, то більше скаженіє клясовий ворог. Він, як гадюка, сичить зі всіх кутків, намагаючись вгородити свої отрутні зуби в наші болючі місця“. Ось цю незаперечну істину треба одягти в художню творчу досконалість, треба показати читачеві клясового ворога, треба мобілізувати читача на боротьбу з ним. Художня невірність, відсутність творчого досвіду шкодять не тільки Холошеві, але й багатьом іншим з „Трактористів“.

Це тим небезпечніше, що дехто, надрукувавши декілька оповідань, може подумати; „Я уже майстер, і мені немає чого учитись“.

Підкреслюємо, що така небезпека є, й вона цілком реальна.

Але не тільки Холош. Багато тих товаришів, що дуже цікаві своєю творчістю, вимагають пильної уваги до себе від критики. Візьмімо Кириченка: у нього бадьорий юнацький вірш, вірш що говорить про наше сьогодні, але у цього поета є загроза схематизму, голих фраз, неорганізованих викриків, часом, не зовсім вірних гасел. Ми знову запитуємо — де критика одих конкретних письменників, чи сказала вона своє авторитетне слово про їхнє творчі шляхи, чим допомогла, що порадила?

Доводиться констатувати, що розгорнутої критики нового поповнення пролетарсько-колгоспної літератури, виховання нових кадрів ще немає. „Об'єктивних“ причин цьому можна вишукувати багато, але надалі такого становища не повинно бути. Наша критика повинна побойовому перешикуватися, як цього вимагає сьогоднішня дійсність, не чекати проривів, а попереджувати їх, більше уваги приділяти молодим літературним кадрам, виховуючи ці кадри в дусі марксизму-ленінізму. Критика мусить показати на всю широчінь все те нове, хороше, що його з собою принесли до наших лав молоді автори, ударники соціалістичних ланів. Але в одnorаз критика повинна дати відкоша людям, що стають в наполеонівську позу і гадають, що „ми уже все знаєм“. Критика повинна вести неуприщиренну боротьбу за ідеологічну чистоту творчості нового літературного поповнення лав пролетарсько-колгоспної літератури.

Від секретаріату ПЛД. Питання активної критики творчості ударників, призованих в літературу і початківців, що його зачіпає в своїй статті т. Сторчак —

є актуальне, великої ваги питання. Такої критики ми не мали. Критично-методологічний сектор ЦБ Пуга не впорується із своїми завданнями, але проте треба зауважити, що ця справа не така-то вже й катастрофічна. З моменту призову товаришів в літературу, прийому кращої частини творчої літгрупи „Трактор“ до складу „Пуга“ — критично-методологічний сектор утиг дати критику творів кількох товаришів. Дукин в доповіді про Плузненський нарис Лавриненко в доп. „Пролетарсько-когоспна поезія підчас Всеукраїнської наради ударників“. Що ця критика зовсім недостатня — секретаріат цілком погоджується з автором статті, і що цю критику потрібно активізувати, також. Секретаріат підтримує й надалі зобов'язує к.-м. сектор перешикувати відповідним чином свою роботу.

КРИТИЧНІ НОТАТКИ

Н. Щербина. Поезії „Гомін буднів“ Д. В. У 1930 р. стор. 52.
Ціна 40 коп.

Тепер, коли велетенськими темпами розвивається соціалістичне господарство, коли могутньою хвилею ударництва й соціалістичного робітничого класу здійснює п'ятирічку за чотири роки, читач потребує поезії, яка б відбивала соціалістичну перебудову села й ліквідувала на основі соціалістичної колективізації куркульню як класу. Читаючи поезії „Гомін буднів“ Н. Щербини, відразу натрапляємо на безконечно нудні й сентиментально-бездарні вірші:

„Ми хвили-зайці прудконогі, отари оведь кучерявооблакітні. З дельфінами, дружно обнявшись, ниряєм. Безкраї дороги тчемо з фіялкового саява ранкового сонця“.

Перегортаємо далі:

„Чом ти хрипиш у розпачі й тугу жуєш скрипучим, шеретким скреготінням зубів.“

Ось квітнуть бярвінки й летучки... Полив'яні крилі — метелики, сині й червоні... Бджола біля вічка з прозорим медком на ногах“...

(„Чом ти хрипиш“, ст. 8)

Автор поезії „Гомін буднів“ не бачить й не відчуває величезного зламу в індустріалізації, в сільському господарстві, не бачить класового ворога, що в смертельних джрах намагається пошкодити будівництво соціалізму. Він бачить:

„Чудовий край“, „Старий похмурий ліс“. Чує: „...помахи крил червоних метеликів“... як, „зацепившись за сухий очерет, шелестить ціна“...

Хоч безконечна тоска, але мусимо читати далі. Новий розділ починається шаблонними ознаками канаресечного міщанства:

„Милий! У яку невідому зібрався путь? Той берег і сад не милують моїх очей, і праця не стягне в свій рух.“

Тебе й так три роки водили фронти за собою, і ти віддавав свої почуття незнайомим жінкам“.

(„Путь невідомий“, ст. 28).

Або: „Листок, зірвавшись з гілки, падає на свою тінь.“

Так і любов моя хоче впасти коханій на серце“.

(„Листок, зірвавшись з гілки“, ст. 29)

І далі:

„Стисну рукою коси твої, упаду на коліна, буду ридать“.

(„Стисну рукою“, ст. 36).

„Я соромалось торкатися ручок. Твої ручки видають мені золотом“.

Читаючи поезії „Гомін буднів“, відразу почуваєш, що від них нестерпимо тисне занепадницьким, міщансько-обивательським впливом, бульварно-пригодинницькою естетизацією.

У цих поезіях немає жодного актуального, свіжого вірша. Всі вони просякнуті до „безчужестия“ милуванням з природи та кохання.

Коли ж розглядати їх з художнього боку, то це не що інше, як звичайнісіньке навищування порожніх слів та речень з брудними штампованими епітетами та порівняннями.

Поезії „Гомін буднів“ Н. Щербини, як уже сказано, неактуальні, шкідливі для сучасного читача.

Центральна Наукова
БІБЛІОТЕКА при ХДМ
Інв. № 170717

Йовтушенко Гнат. (Літургок — Кітларик).

БІБЛІОТЕКА

ЗМІСТ № 8

Стор.

Пилип Загоруйко — Тракторист Вася. Повість . . .	6
Микола Вдовиченко — Гімн землі. Поезії . . .	52
Наташ Рибак — Аварія. Новеля . . .	52
Кіндрат Сторчак — На третю скорість. Нарис . . .	57
Іван Даниленко — Липневої ночі. Оповідання . . .	69

Ударників: соціалістичних лавів до літератури

Кіндрат Сторчак — Розглянемо творчість призваних до літератури. Стаття . . .	77
--	----

Критичні нотатки

Гнат Йовтушенко — Щербина. Гомін буднів . . .	80
Хроніка	80

ЗМІСТ № 9

Володимир Штангей — На грані. Новеля. Василь Нефелін — Викриваймо куркульське нутро. Поезії. Володимир Гжицький — Наступ. Песа. Шахівський — Пісня двадцятип'ятитисячника. Володимир Холош — Серпомолотові. Нарис. Пилип Рудь — Пісня про хліб. Захар'єв — На Ворошиловському. Нарис. Ударників соціалістичних лавів до літератури. — Михайло Переяславець — Відкритий лист до Марата Андрущенко. Критичні нотатки — П. Бульба — Ол. Ведигіцький. Вугіль. Граубарт — Збірник Радянсько-німецьких творів. Ясько — Ясько — Мошківський — Дмитро Жук. Хроніка.

Редколегія

В. Гавриленко, А. Головка, В. Нефелін, А. Панів, С. Пилипенко (відповідальний редактор), Ю. Савченко, К. Сторчак, В. Холош, В. Штангей.